

”Se til Italien! Vi vil ingenlunde dit.”

*En analyse av Tidens Tegn og Aftenpostens syn
på den italienske fascismen på 1920-tallet*

Jon Arild Lund

Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, konservering og historie

UNIVERSITETET I OSLO

Høsten 2012

© Jon Arild Lund

2012

”*Se til Italien! Vi vil ingeniunde dit.*” – En analyse av Tidens Tegn og Aftenpostens syn på den italienske fascismen på 1920-tallet

Jon Arild Lund

<http://www.duo.uio.no>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Forord

Den som først og fremst må takkes i forbindelse med denne masteroppgaven, er min veileder, Elisabetta Cassina Wolff. Hun har bidratt til svært interessante innfallsvinkler til denne oppgaven, og hun har gitt meg grundige og ærlige tilbakemeldinger. Hennes kunnskap om den italienske fascismen har vært uvurderlig i dette arbeidet.

Jeg vil også benytte sjansen til å takke alle medstudenter, venner og familie gjennom studietiden

En stor takk rettes til Lija Kwetzinsky, Kristoffer Slettholm og Håvard Martinsen for meget verdifulle innspill de siste ukene før innlevering. Tusen takk!

Jon Arild Lund

Blindern, november 2012

1	Introduksjon	10
	<i>Tidligere forskning.....</i>	<i>10</i>
	<i>Problemstillinger.....</i>	<i>13</i>
	<i>Kilder og avgrensning .....</i>	<i>14</i>
	Tidens Tegn.....	15
	Aftenposten.....	16
	<i>Metode.....</i>	<i>16</i>
	<i>Oppgavens struktur.....</i>	<i>21</i>
2	Hva er fascisme?.....	22
	<i>De tre klassiske teoriene.....</i>	<i>23</i>
	<i>En ny retning innenfor fascismeforskningen.....</i>	<i>27</i>
3	Revolusjonen som førte til et diktatur?	32
	<i>Marsjen mot Roma og den påfølgende maktovertakelsen.....</i>	<i>32</i>
	<i>Fra demokrati til diktatur.....</i>	<i>35</i>
4	Maktovertakelsen og forklaringene på fascismens frembrudd i den borgerlige norske pressen.....	40
	<i>Avisenes anti-kommunistiske holdning.....</i>	<i>41</i>
	<i>Kritikken mot utviklingen av parlamentarismen.....</i>	<i>43</i>
	<i>Mistillit til liberalismen som en forklaring.....</i>	<i>46</i>
	<i>Fascismen som noe ukjent.....</i>	<i>47</i>
	<i>Oppsummering.....</i>	<i>49</i>
5	"Revolusjonen" og "diktaturet"	50
	<i>Revolusjon.....</i>	<i>51</i>
	Bruken av begrepet	53
	"Det ser livagtig ut som revolution!"	55
	<i>Diktaturet.....</i>	<i>58</i>
	"Saa begynder da Mussolini den nye æra som Italiens diktator"	60
	Hvorfor ble diktatorbegrepet brukt?	62
	<i>Oppsummering.....</i>	<i>67</i>
6	Holdningen til det autoritære regimet, fra maktovertakelsen til 1930.....	68
	<i>Utgangspunktet for holdningen til "diktaturet".....</i>	<i>68</i>
	<i>Hva ble ansett som positivt ved det nye regimet?.....</i>	<i>71</i>
	<i>"Diktatoren".....</i>	<i>75</i>
	<i>Holdningen til "diktaturet".....</i>	<i>78</i>
	<i>Oppsummering.....</i>	<i>82</i>
7	Konklusjon.....	83
	<i>Begeistring for fascismen eller begeistring for reaksjonen?.....</i>	<i>84</i>
	Litteraturliste	88
	Kilder.....	91

1 Introduksjon

Denne masteroppgaven undersøker deler av den borgerlige norsk presses syn på den italienske fascismen fra maktovertakelsen til Benito Mussolini den 28. oktober 1922 til avslutningen av tiåret. I tidligere undersøkelser har konklusjonen vært at den borgerlige norske pressen i samtiden så positivt på fascistenes maktovertakelse ¹. Denne oppgaven har stilt spørsmål ved denne konklusjonen. Var det fascismen i seg selv som skapte en begeistring, eller var det fascismen som en reaksjon mot det gamle regimets svakheter som ble ansett som positivt? Hovedproblemstillingen denne oppgaven tar utgangspunkt i er: *hvorfor ble maktovertakelsen til Benito Mussolini ansett som noe positivt?*

I oppgaven vil også bruken av begrepene *revolusjon* og *diktatur* bli drøftet. Undersøkelsen skal vise at begrepet *revolusjon* ble brukt om maktovertakelsen til Benito Mussolini, og at begrepet *diktatur* ble brukt om regimet Mussolini ledet fra 1922. Spesielt det sistnevnte begrepet var klart negativt, også i det norske borgerskapet i mellomkrigstiden. I oppgaven vil effektene av bruken av dette begrepet bli drøftet.

Denne undersøkelsen vil ta i bruk avisene Aftenposten og Tidens Tegn som kilder. Disse to avisene var i mellomkrigstiden to av landets største aviser. Begge var klart knyttet til to borgerlige partier, henholdsvis Høyre og Frisinnede Venstre. Avisene representerte således en stor del av den borgerlige siden av politikken.

Tidligere forskning

Andreas Røstes avhandling fra 1969, *Tre Oslo-aviser, Italia og fascismen 1922-29*, ligger tett opp til temaet for denne oppgaven. Røstes arbeid ga en bred oversikt over den borgerlige avispressens holdning til den italienske fascismen. Aftenposten, Nationen og Tidens Tegn ble valgt ut som kildegrunnlag. Hans avhandling ble delt opp i et kapittel for hver avis, der hvert kapittel har en introduksjon av avisenes politiske trekk før han

---

¹ Tormod Valaker "Litt fascisme, hr. statsminister!" – Historien om den borgerlige pressen og fascismen, Oslo 1999: side 24; Andreas Røste *Tre Oslo-aviser, Italia og fascismen 1922-1929*, Universitetet i Oslo, 1969: side 210; Espen Nævestad "Hvor en fast haand og en vilje faar lov til at raade" – Vurdering av den italienske fascismen blant borgerlige i Norge 1922-28 i *Fortid* 3/2010: side 64-68

kom til en drøfting av redaktørenes ledere, og deretter de forskjellige journalistenes artikler. Dette gjorde at hver avis ble sett i lys av meningsforskjellene mellom avisenes politiske standpunkt, avisenes redaktører og avisenes journalister. Røste noterte seg en kraftig skepsis overfor parlamentarismens utvikling, særlig i Italia, men også i Norge ². Et problem ved analysen til Røste er at den jevnt over omtalte avisene som anti-parlamentariske. Dette er et problem denne oppgaven skal ta opp. Røste viste også at det forelå en gjennomgående forakt for kommunismen, og en betydelig revolusjonsfrykt ³. Avhandlingen viste at det, generelt sett, var en positiv holdning til den italienske fascismen hos Aftenposten og Tidens Tegn, men at grunnlaget for begeistringen varierte noe ⁴. Røste argumenterte for at det var to årsaker til begeistringen: den ene var at fascismen sto for anti-kommunisme, den andre var den økonomiske politikken regimet førte ⁵. Røstes studie har gitt en unik oversikt over holdningen til den italienske fascismen i de borgerlige avisene, men en avgjørende mangel ved Røstes avhandling er problematiseringen av begrepene diktatur og revolusjon. Røste tok så vidt opp bruken av revolusjonsbegrepet, men gjorde lite ut av diktaturbegrepet ⁶. Det spørsmålet man stiller seg etter å ha lest avhandlingen, er hvorfor avisenes holdning til det autoritære ved fascismen ikke har blitt vektlagt mer. Røste problematiserte heller ikke at det var en stor variasjon i forklaringene på fascismen.

Et annet verk berører denne oppgavens tema, nemlig Tormod Valakers *"Litt fascisme, hr. statsminister!" – Historien om den borgerlige pressen og fascismen*. Boken, som ble publisert i 1999, er en gjennomgang av Norges største borgerlige aviser i mellomkrigstiden, og deres syn på fascismen. Men som majoriteten av norske vitenskapelige arbeider rundt temaet fascisme, er hovedvekten lagt på oppfatningen av den tyske nasjonalsosialismen, og i mindre grad på den italienske fascismen. Kun et kort kapittel er skrevet om synet på Mussolinis regime. Likevel kom Valaker fram til noen interessante poenger angående deknningen av fascistregimet i Italia. Det viktigste poenget for Valaker var at fascistlederen Benito Mussolini ble hyllet ved maktovertakelsen, ikke bare av den borgerlige fløyen, men også deler av venstresiden

---

² Røste, 1969: side 214

³ Røste 1969: side 209

⁴ Røste 1969: side 210

⁵ Røste 1969: side 211

⁶ Røste 1969: side 214

hadde positive ord om Mussolini ⁷. Valakers kapittel om holdningen til den italienske fascismen minner likevel mer om en analyse av holdningen til Benito Mussolini, og ikke om fascismen i seg selv. En begeistring for Mussolini behøvde ikke nødvendigvis å bety en begeistring for fascismen.

Fortids tredje utgave fra 2010 publiserte en artikkel som dreide seg om norske borgerliges vurdering av den italienske fascismen. Espen Nævestad undersøkte *Aftenposten* og *Tidens Tegn* i perioden oktober 1922 til januar 1928. Også Nævestad skrev at fascismen ble tatt godt imot ved maktovertakelsen ⁸. Årsakene til begeistringen var: at kommunismen ble stanset; parlamentarismen kunne bli avløst; gjenopprettelse av lov og orden; igangsetting av nødvendige reformer; og at en ny type politikere steg fram ⁹. Funnene til Nævestad peker mot en sterk sympati for Benito Mussolini ¹⁰. Artikkelen gikk inn på noen av reservasjonene som meldte seg i de to avisene, der særlig *Aftenposten* i økende grad ble skeptisk ¹¹. Som *Røste* også var inne på ¹², meldte reservasjonene seg sterkest i debatten om fascismen passet for Norge. Flere av skribentene i avisene skrev om sin begeistring for det som skjedde i Italia, men svært få mente det passet for Norge.

Generelt sett har ingen av disse tre arbeidene gått særlig i dybden på metodiske problemer med aviser. Verken Valaker eller Nævestad gikk inn på noen av de økonomiske hensynene avisene måtte ta overfor både kunder, annonsører og tilknyttede personer eller organisasjoner. *Røste* nevnte det så vidt, men gjorde lite ut av disse hensynene ¹³.

Øystein Sørensen redegjorde for begrepet *høyreautoritær* i sin bok *Solkors og Solidaritet* ¹⁴. Sørensen skrev at dette innebar en avvisning av klassekamp og marxisme, en avvisning av liberalismen, og en skepsis til, eller avvisning av, det parlamentariske politiske demokratiet. Propagandaorganisasjonen Fedrelandslaget og det politiske partiet Nasjonal Samling, ble koblet til begrepet. Fedrelandslagets holdninger er av stor

---

⁷ Valaker 1999: side 24

⁸ Nævestad 2010: side 67

⁹ *ibid.*

¹⁰ Nævestad, side 66

¹¹ *ibid.*

¹² *Røste* 1969: side 220.

¹³ *Røste* 1969: side 146

¹⁴ Sørensen, Øystein *Solkors og solidaritet: Høyreautoritær samfunnsstenkning i Norge ca. 1930 – 1945*, Oslo 1991: side 11

interesse, ettersom laget var tett koblet til Tidens Tegn fra midten av 1920-tallet. Øystein Sørensen påpekte at Fedrelandslaget, sammen med Nasjonal Samling, så på fascismen i Italia og den tyske nasjonalsosialismen med sympati, selv om de klart distanserte seg fra den autoritære styreform¹⁵. Det er dermed interessant å se om Tidens Tegn, i egenskap av å være en tilhenger av Fedrelandslaget, også distanserte seg fra diktaturet som styreform.

Henrik P. Thommessen publiserte i 2009 en avhandling som dreide seg om avisen Tidens Tegn. I et av kapitlene tok Thommessen opp avisens holdning til fascismen. Han konkluderte med at avisen mente fascismen var en reaksjon på kommunismen, og at avisen advarte om at Norge kunne få en etterligner av den italienske fascistbevegelsen dersom parlamentarismen utviklet seg i den samme negative retning. Avsnittet bidrar ikke til en økt forståelse av holdningen til fascismen i Tidens Tegn, ettersom tre av de tidligere nevnte verkene er klart inne på det samme. Avsnittet gir likevel en bekreftelse på at fascismen ble ansett som en reaksjon mot kommunismen i Tidens Tegn.

Problemstillinger

Røste, Nævestad og Valaker konkluderte alle med at de borgerlige avisene, deriblant Tidens Tegn og Aftenposten, var positive til den fascistiske maktovertakelsen. Denne oppgaven skal analysere begeistringene nøyere, og søker et svar på følgende spørsmål: *Hvorfor ble den italienske fascismen positivt ansett i de norske borgerlige avisene?* For å svare på dette spørsmålet vil oppgaven ha noen underproblemstillinger.

Hvordan oppfattet Tidens Tegn og Aftenposten fascismen? Oppfatningen av hva fascismen var, ble lite problematisert i Røstes avhandling, og sjelden nevnt i Valakers bok. Forskningen på fascismen har gitt en stor mengde forskjellige forklaringer på hva Mussolinis bevegelse var. Det er liten grunn til å tro at alle skribentene i avisene var helt enige om hva det var. Dersom det var forskjellige forklaringer på hva fascismen var, er det interessant å se på hvilke forklaringer som førte til et positivt syn på fascismen. Det er også interessant å se om noen av forklaringene liknet på noen av de klassiske teoriene om fascismen.

---

¹⁵ Sørensen 1991: side 13

Hvordan ble begrepene revolusjon og diktatur brukt i avisene, og hvilken betydning hadde begrepene for holdningen til fascismen? En rask gjennomgang av tidligere forskning på temaet viser en utbredt bruk av både begrepet *revolusjon* og *diktatur* i avisene allerede ved maktovertakelsen. Kapittel tre skal vise at begge disse begrepene ble brukt feil av samtidens presse. Denne oppgaven skal drøfte både bruken av begrepene og betydningen begrepene hadde for holdningen.

Hvilke trekk ved fascismen ble holdt fram som noe positivt, og hvilke trekk ble kritisert av avisene? Tidens Tegn og Aftenposten tilhørte den borgerlige delen av politikken i Norge, og begge holdt liberale verdier høyt. Hvis avisene regnet regimet til Mussolini som et diktatur allerede i 1922, så de på det som et negativt trekk? Dersom Aftenposten eller Tidens Tegn trakk fram noen positive trekk ved det nye regimet, var det trekk som var klart knyttet til ideologien?

Kilder og avgrensning

Kildegrunnlaget for denne oppgaven er de to borgerlige norske avisene Aftenposten og Tidens Tegn. Under dette arbeidet har begge avisene vært tilgjengelige på mikrofilm på Nasjonalbiblioteket i Oslo. Avisene har hatt komplette årganger gjennom hele mellomkrigstiden. I tillegg til mikrofilmene har Aftenposten digitalisert sine utgaver, også for denne oppgavens tidsramme. Dette er tilgjengelig på internett ¹⁶.

Undersøkelsen av kildene ble påbegynt med avisene som kom ut 28. oktober 1922, da marsjen mot Roma fant sted. En avsluttende grense ved selve undersøkelsen er satt til avslutningen av tiåret, 31. desember 1929. Dette vil være en naturlig avslutning på undersøkelsen, ettersom diktaturet i Italia ble innført *de jure* 9. desember 1928.

I det følgende kommer en kort presentasjon av avisene for å vise deres politiske tilhørighet, samt deres posisjon i presse-Norge¹⁷.

---

¹⁶ Aftenpostens digitale arkiv er tilgjengelig blant annet via denne lenken. <http://a.aftenposten.no/kjop/article2853.ece?gclid=CJXi-KS0xLMCFY53cAod-QkA5g#xtor=AD-98> (sist besøkt, 10.11.2012)

¹⁷ For en mer utfyllende presentasjon av Aftenposten kan Gunnar Christie Wasbergs bok *Aftenposten i hundre år: 1860-1960*, Oslo 1960, benyttes. For en mer utfyllende presentasjon av Tidens Tegn anbefales Henrik P. Thommessens avhandling *Fra triumf til tragedie: avisbedriften Tidens tegn 1910-1941*, Oslo 2009. For en grundigere analyse

Tidens Tegn

I perioden fra avisens stiftelse i 1910 til nedleggelsen i 1941, var Tidens Tegn en av de mest populære borgerlige avisene på landsbasis. Dens grunnlegger var Verdens Gangs tidligere redaktør, Olaf Thommessen. Hans liv som redaktør og journalist før Tidens Tegn var preget av en sterk motstand mot politiske partiers involvering i norsk presse¹⁸, men da Frisinnede Venstre¹⁹ ble stiftet i 1909, begynte Thommessen å gå vekk fra denne holdningen. Verdens Gang ble da det nystiftede partiets hovedorgan²⁰. Statusen som hovedorgan for Frisinnede Venstre gikk også over til den nye avisen Tidens Tegn²¹. Rolf Thommessen ble avisens redaktør i 1917, etter at han overtok stillingen etter sin far. Han videreførte avisens tilknytning til Frisinnede Venstre. Etter partiets landsmøte i 1918, påtok han seg et ledende verv, og gjorde dermed koblingen mellom avisen og partiet enda klarere. Avisen kalte seg selv liberal, og var en sterk forkjemper for *laissez-faire*²². For Tidens Tegn var det en uberettiget tillit til staten som førte til den finansielle elendigheten i Norge²³.

Tidens Tegn var gjennom denne oppgavens aktuelle tidsperiode en av Norges største aviser, men den gikk gjennom en nedgang i opplagene på 1920-tallet. I 1918 var opplaget på topp da 70 000 aviser ble solgt daglig²⁴. Etter dette falt tallet fra 60 000 i 1919 til 50 000 i 1922, og helt ned til 44 000 i 1927, før det stabiliserte seg noe fram mot begynnelsen av 1930-tallet²⁵. Nedgangen i opplaget til tross, Tidens Tegn var et viktig talerør for den borgerlige siden i mellomkrigstiden. Avisen gikk inn 5. april 1941.

---

av skribenter som skrev om Italia og det fascistiske regimet, anbefales Andreas Røstes avhandling, som tidligere er nevnt.

¹⁸ Thommessen 2009: side 22

¹⁹ Frisinnede Venstre ble opprettet som en følge av at radikale kretser i Venstre gikk ut av partiet i 1908. Kretsene som brøt ut fra Venstre delte i stor grad synspunktene til Høyre, men det var en "genetisk" skepsis mot å knytte seg til dem. Dette partiet plasserte seg mellom Venstre og Høyre. For avisens kobling til Frisinnede Venstre, se blant annet Henrik P. Thommessen (2009), side 156-163.

²⁰ Thommessen 2009: side 41

²¹ Thommessen 2009: side 124

²² Røste 1969: side 10

²³ Røste 1969: side 7

²⁴ Thommessen 2009: side 182

²⁵ *ibid.*

Aftenposten

Aftenposten ble grunnlagt som Christiania Adresseblad i 1860 av Christian Schibsted. Hans sønn, Amandus Schibsted, arvet avisen i 1879. Hans arbeid som redaktør fram til sin død i 1913 ga avisen et oppsving i opplag, og i mellomkrigstiden var Aftenposten Norges største avis. I motsetning til Tidens Tegn økte Aftenposten i opplag på 1920-tallet: avisens gjennomsnittlige opplag for året 1920 var 65 000, 72 000 i 1925 og nesten 80 000 i 1930 ²⁶. Avisen var apolitisk de første årene etter stiftelsen, men ble fra slutten av 1880-tallet ansett som en konservativ avis. Aftenposten kalte seg selv liberal enkelte ganger ²⁷, men her er det viktig å understreke at dette gjaldt økonomisk politikk. Staten skulle ha minst mulig makt over individet. En artikkel utgitt i 1922 viste en sterk aversjon mot statens involvering i det aller meste ²⁸. Statens eneste oppgave var å skape ro og orden i samfunnet, samt forsvare landets selvstendighet. Avisen var i de fleste andre saker å betrakte som konservativ, og avisens tilhørighet til partiet Høyre var klar og tydelig. Røste påpekte i sin avhandling at *"et angrep rettet mot partiet vil på lederplass bli tilbakevist"*. ²⁹ Det var en tydelig kobling mellom avisen og partiet, men Aftenposten var aldri eid av Høyre.

Metode

Denne masteroppgaven baserer seg på en undersøkelse av avisene Tidens Tegn og Aftenposten. Et arbeid med aviser gir noen klare fordeler, men gir samtidig enkelte utfordringer. Avisen ble fra begynnelsen av 1900-tallet et medium som fikk en større og viktigere rolle i samfunnet. Utviklingen av teknologien førte til at avisene nådde ut til flere rundt om i landet. En avis kan ses på både som en opinionsdanner og et talerør for sin leserkrets. Dette ble spesielt framtrædende i mellomkrigstiden. I denne perioden var de fleste største avisene tilknyttet et politisk parti, og gikk således under betegnelsen *partiavis*. Tilknytningen avisene hadde med partiene var etablert i ulik grad. Generelt sett var det slik at de politiske partiene på venstresiden av politikken hadde eierskap i aviser. Det mest kjente eksempelet på dette var Arbeiderpartiets eierskap i Arbeiderbladet/Social-Demokraten. På høyresiden var imidlertid eierskap i avisene

---

²⁶ Wasberg 1960: side 234

²⁷ Røste 1969: side 128

²⁸ Røste 1969: side 131

²⁹ Røste 1969: side 128

langt sjeldnere ³⁰. Verken Aftenposten eller Tidens Tegn ble eid av sine respektive partier. At ingen av disse avisene ble eid gjorde dem kanskje noe mer uavhengige fra sine partier, men samarbeidet mellom avisene og partiene var fortsatt sterkt, og bør ikke undervurderes.

En avis er en *kollektiv kilde*, som historiker Edvard Bull kalte dem i *Den moderne pressen som historisk kilde* ³¹. Avisen er altså en kilde som er et produkt av flere enkeltindividers bidrag. Avisen i sin helhet bør avgjort regnes som en kollektiv kilde, men samtidig er det mulig å isolere hver artikkel og betrakte artiklene som en individuell kilde. Såfremt artikkelen står oppført med en forfatter, kan det være mulig å spore artikkelen til forfatteren, og se på hans bakgrunn. En avisbedrift kan huse flere forskjellige journalister, og til og med flere redaktører, slik som Aftenposten i begynnelsen av 1920-tallet, og alle kan ha helt forskjellige meninger. Dette var tydelig både hos Aftenposten og hos Tidens Tegn i mellomkrigstiden. Spesielt sistnevnte avis hadde svært sterke personligheter, eksempelvis Sven Elvestad og Nils Kjær. Likevel er det ikke denne oppgavens mål å rette fokus mot de individuelle skribentene. Denne oppgaven skal finne ut av *avisenes holdning* til den italienske fascismen.

Et grunnleggende problem med en studie av en avis er hva som var dens "offisielle" holdning. Det er mange forskjellige type tekster som kan tolkes i en avis. De tekstene som først og fremst gir uttrykk for holdninger er lederspaltene, samt signerte artikler eller brev. Tom Tomislav Jurin argumenterte for at lederartiklene dannet hovedgrunnlaget for en forståelse av avisens holdninger ³². Dette er noe jeg kan si meg enig i. I denne oppgaven vil lederne bli tillagt mest tyngde. Dette var tekster som ofte var skrevet av redaktøren selv. I de tilfellene hvor lederen ikke var skrevet av redaktøren, må man likevel regne med at teksten var godkjent av redaktøren. Et problem dukket imidlertid opp i arbeidet med Aftenpostens ledere. Røste kommenterte i sin avhandling at Aftenposten kun hadde én eneste leder som omhandlet Italia direkte ³³. Min studie av avisen gir den samme konklusjonen. Den lederen ble trykket 1.

---

³⁰ Dahl, Hans Fredrik (hovedred.) *Presse, parti og publikum 1880-1945*, red. av Ottosen, Rune. bd. 2 av *Norsk presses historie 1660-2010*, Oslo 2010 side 32

³¹ Bull, Edvard, *Den moderne pressen som historisk kilde i Scandia*, Lund 1929: side 2

³² Jurin, Tom Tomislav *"Banditernes chef, signore Mussolini": Social-Demokratens/ Arbeiderbladets syn på den italienske fascismen, og den italienske samfunnsutviklingen, 1920-1925*, Oslo 2010: side 7

³³ Røste 1969: side 135

september 1922, altså dagen etter Mussolinis offisielle utnevning av den nye regjeringen. Dermed kan ikke Aftenpostens holdning betraktes ut fra denne lederen alene.

Denne oppgaven har også vurdert de ulike signerte artiklene i begge avisene. Dette var artikler som ble skrevet av personer med forskjellig bakgrunn, blant annet korrespondenter, forfattere og delegater. Sangerinnen Bokken Lasson var også representert i de signerte artiklene. Som denne oppgaven skal vise, var det flere forfattere som viste seg å ha meninger som adskilte seg fra avisenes holdninger, og også fra andre skribenter. De signerte artiklene kan ikke i like stor grad knyttes til avisens offisielle holdning, men samtidig har artiklene gått gjennom avisenes redaksjoner og blitt godkjent. De bør sjelden stå helt alene for å vise avisenes holdninger, men de er med på å danne et bilde av avisenes holdninger på 1920-tallet. I tillegg til lederen og de signerte artiklene, hadde Tidens Tegn også en fast utenriksspalte som kommenterte nyhetene fra utlandet. Dette var en usignert kommentar om de viktigste aktuelle nyhetene, som oftest plassert ved siden av nøytrale nyhetstelegrammer. De usignerte og signerte artiklene utgjorde en stor del av avisene, og sammen dannet de et solid inntrykk av avisenes holdninger. Annonsene ble sett bort fra i denne undersøkelsen, og det var kun med enkelte unntak avisens refererende tekster ble vurdert. Å se på nyhetstelegrammene i avisene har liten nytte. Frekvensen og plasseringen av telegrammer forteller naturligvis en del om avisens prioriteringer, og en kvantitativ studie ville vist hvor stor interessen var for fascismen og Italia. Den ville imidlertid fortalt lite om hva holdningen var. Dette må dermed betraktes som en kvalitativ studie.

I en subjektiv tolkning av tekster oppstår enkelte spørsmål. Mange av spørsmålene angående kvalitativ metode tas blant annet opp i Knut Kjeldstadli's bok *Fortida er ikke hva den en gang var: en innføring i historiefaget*³⁴. I det følgende skal jeg først og fremst fokusere på de viktigste problemene med tolkning av avistekster.

Aftenposten og Tidens Tegn skilte seg som nevnt fra arbeiderpressen, ettersom avisene aldri var eid av partiene de var tilknyttet. De borgerlige avisene måtte derfor i langt større grad drives som forretninger. Dette fikk mye å si på redaksjonelt nivå. Avisene måtte ta enkelte økonomiske hensyn i betraktning før avisene havnet i abonnentenes hender.

---

³⁴ Kjeldstadli, Knut *Fortida er ikke hva den en gang var: en innføring i historiefaget*. Oslo 1999, se blant annet side 184-190.

Edvard Bulls artikkel tok opp tre av disse hensynene ³⁵. Både Tidens Tegn og Aftenposten var kommersielle aviser som ble solgt på landsbasis, og i stor grad konkurrerte de om lesere og annonsører. Det første hensynet Bull tok opp, var hensynet til leserne av avisene. At en avis ønsker å styre lesernes meninger er vanlig, men så lenge det ikke eksisterer et monopol på aviser er ikke avisen i en posisjon der den kan diktere lesernes meninger. En potensiell leser med valgfrihet vil kjøpe den avisen som i størst grad overlapper sine egne meninger. Kunden ønsker til en viss grad å være enig med avisen, og kunden ønsker å lese den saken som er mest interessant, med den mest interessante vinklingen. Dermed befinner det seg en balansegang, der avisen må vinkle sine saker på den måten at kunden og avisen i størst mulig grad samtykker. Den må også skrive om de sakene som den tror kunden har lyst til å lese. En avis skal ikke være forutsigbar, men den kan heller ikke være for kontroversiell for sine abonnenter. Men, som Bull nevner, vil det foreligge en naturlig enighet mellom avisen og kunden i de fleste saker ³⁶. Dette forutsetter selvsagt at kunden kjenner til avisens tilhørighet, men i mellomkrigstiden tilhørte de fleste avisene et politisk parti. Noen ganger var denne tilknytningen offisiell, andre ganger ikke, men det framsto ofte ganske klart hvilket parti de forskjellige avisene sto nær. For eksempel var Aftenpostens tilhørighet til Høyre åpenbar, selv om tilknytningen ikke var offisiell. Det naturlige forholdet mellom kunden og avisen gjorde at avisen ikke trengte å ta en vurdering på om kunden ville være enig i hver eneste sak. Imidlertid måtte de trå varsomt i saker som var betente og kontroversielle. Sakene som omhandlet den autoritære tilnærmingen til det italienske fascistregimet, falt definitivt innenfor denne kategorien.

Det var ikke bare hensynet til kunden som avisen må vurdere. Det andre punktet Bull tok opp var hensynet til sine annonsører.³⁷ Annonsørene står for en stor del av inntektene til en avisbedrift, og hensynet til dem må være minst like stort. Som man kan se i Aftenposten i mellomkrigstiden, var det store mengder annonser i hver eneste utgave. Aftenposten arbeidet i 1880-årene med å kartlegge abonnentenes sosiokulturelle bakgrunn, og fant da at den øvre middelklassen var dominerende ³⁸. En undersøkelse ble også utført i 1937. Den viste at nesten halvparten av all personlig

---

³⁵ Bull 1929: side 11. Bull påpekte også at den norske presse på denne tiden solgte til abonnenter. Løssalg var ikke like utbredt.

³⁶ Bull 1929: side 14

³⁷ Bull 1929: side 14

³⁸ Dahl 2010: side 74

inntekt i Oslo lå hos leserne av Aftenposten ³⁹. Med andre ord var leserne av Aftenposten pengesterke, og det gjaldt selvfølgelig for annonsørene å havne i avisen. Dette ga igjen store inntekter for avisen, inntekter den neppe kunne vært foruten. Men det betydde samtidig at den måtte være klar over at eventuelle feilskjær i mediedekningen enten ville føre til at annonsørene forlot avisen av ideologiske grunner, eller at leserne, og dermed annonsørene, forlot den. Et ypperlig eksempel på dette ble påpekt av Bull: en avis med reklamer for forskjellige alkoholmerker måtte selvsagt unngå agitere for alkoholforbud ⁴⁰. Det faktum at annonsørene hadde en såpass stor påvirkning på avisens økonomi, ledet til en vanlig oppfatning av at annonsørene faktisk kunne dirigere avisens politiske kurs ⁴¹. Likevel skal man ikke overvurdere dette punktet, for her vil det for en stor del gjelde det samme som for det første punktet: i stor grad er avisen og annonsørene enige i de fleste sakene. Hvis ikke hadde annonsørene neppe ønsket å stå i avisen i utgangspunktet. Aviser som sto for et alkoholforbud i landet var selvsagt uinteressante for alkoholselskaper.

Det tredje hensynet Bull tar opp, handlet om store organisasjoners innflytelse på avisene ⁴². Med dette menes det flere typer organisasjoner, både økonomiske og politiske organisasjoner. Herunder har man også enkeltindivider som, i kraft av å ha en stilling i en større organisasjon, kan utøve innflytelse på pressen, enten det er etter organisasjonens ønske eller ikke. Dette har også en relevans i denne oppgaven, eksempelvis Høyres tilknytning til Aftenposten. Høyre hadde ingen offisiell nasjonal avis, men Aftenposten må definitivt sees i lys av at Høyre som parti, eller partiets medlemmer, kan ha utøvd et press mot redaktøren i enkelte saker. I denne forbindelse, er det verdt å påpeke en viktig forskjell mellom Tidens Tegn og Aftenposten. Gjennom hele denne oppgavens tidsperiode var Rolf Thommessen både eier og redaktør i Tidens Tegn. Aftenposten, på sin side, hadde ansatt redaktører siden 1913 ⁴³. Aftenpostens redaktør måtte med andre ord også forholde seg til avisens eiere. Sett i lys av disse tre hensynene, dukker det opp en klar fordel med å benytte seg av aviser som kilder, nemlig at pressen fra og med 1900-tallet klarte å gjenspeile "den offentlige mening" ⁴⁴.

---

³⁹ Wasberg 1960: side 234

⁴⁰ Bull 1929: side 14

⁴¹ Wasberg 1960: side 239

⁴² Bull 1929: side 16

⁴³ Bull 1929: side 11

⁴⁴ Bull 1929: side 24

Men under hele denne oppgaven er det viktig å ha i mente at avisen både kan være et uttrykk for den offentlige mening, og samtidig være en meningsdanner.

Et avsluttende poeng angående metodeproblemer med aviser er problemene med telegrammene avisene ble tilsendt. Begge avisene hadde en korrespondent i Italia, men avisene fikk også tilsendt en rekke telegrammer fra utlandet. Dette har en betydning, ettersom telegrammene kunne bli lagt til grunn for holdningen til fascismen. Å spore alle telegrammene fra utlandet vil være en svært vanskelig oppgave, og langt utenfor denne oppgavens rammer. Men som Edvard Bull påpeker, var det flere av stormaktene som påvirket telegrambyråene, særlig i krigstid, men også i fredstid ⁴⁵. Med andre ord var ikke alle telegrammene som havnet i Norge nødvendigvis nøytrale.

Oppgavens struktur

Denne oppgaven er delt inn i syv kapitler. Kapittel en har lagt premissene for oppgaven. Det andre kapittelet skal gjøre rede for fenomenet *fascisme*. I ethvert arbeid om fascismen mener jeg det er viktig å vise at det ikke eksisterer en enkelt, ubestridt definisjon av fascismen. Det finnes mange ulike forklaringer av fascismen. For å forstå fenomenet er det viktig å vise til de mest sentrale teoriene i forskningen om fascismen.

Kapittel tre er et bakgrunnskapittel som skal gjøre rede for den historiske konteksten til oppgaven. Første delen av kapittelet skal vise hvordan Benito Mussolini fikk regjeringsoppdraget 30. oktober 1922, uten å gå gjennom en revolusjon. Dette vil bli gjort gjennom å se på det politiske klimaet i Italia i tiden før maktovertakelsen, samt redegjøre for dagene mot slutten av oktober 1922. Kapittelet skal deretter redegjøre for regimets overgang fra et demokrati til et diktatur. Avgjørende her er å understreke at regimet ikke var et diktatur så tidlig som oktober 1922, og å vise til de fascistiske lovene som ble vedtatt fra 1925 til 1928, som gjorde regimet til et autoritært regime, både *de facto* og *de jure*.

Kapittel fire skal gjøre rede hvordan de borgerlige norske journalistene oppfattet fascismen. Det vil også bli drøftet hva som gjorde at Røste, Nævestad og Valaker kunne konkludere med at maktovertakelsen i 1922 ble ansett som noe positivt. Her vil det også trekkes koblinger til kapittel to. Flere av de vitenskapelige teoriene om fascismen hadde sitt samsvar i avisene. Dette kapittelet skal vise til det.

---

⁴⁵ Bull 1929: side 22

Kapittel fem skal drøfte bruken av to nøkkelbegreper, nemlig *revolusjon* og *diktatur*. En avgjørende tese for denne oppgaven er at begge begrepene hadde en betydning for holdningen til regimet. Disse begrepene burde i utgangspunktet ikke blitt brukt av avisene, noe kapittel to skal bevise. Maktøvertakelsen var ingen revolusjon, og Mussolinis regime var ikke et diktatur allerede i 1922. Likevel viser alle tidligere framstillinger at dette var begreper som ble brukt. Dette kapitlet skal vise når begrepene ble brukt og drøfte hvorfor de ble brukt.

Kapittel seks skal gå nærmere inn på holdningen til fascismen etter at Mussolini kom til makten. Konklusjonene fra kapittel fem vil naturligvis få en betydning for kapittel seks, for bruken av begrepet diktatur kan ha hatt en stor betydning for avisenes holdninger til fascismen. Kapitlet skal se på de aspektene ved det nye regimet som ble trukket fram som positive. I alle tidligere framstillinger ble Benito Mussolini hyllet som en genial leder. Dette kapitlet skal se nærmere på "diktatorens" plass i de borgerlige avisene. Avslutningsvis i kapitlet skal det foregå en drøfting om holdningen til det som journalistene oppfattet som et autoritært regime.

Kapittel syv skal oppsummere de foregående kapitlenes analyser, og legge fram studiens konklusjoner.

2 Hva er fascisme?

Målet for denne oppgaven er å undersøke Aftenposten og Tidens Tegns syn på den italienske fascismen. Begrepet *fascisme* står dermed helt sentralt for denne oppgaven. Begrepet er helt klart problematisk, da det foreligger en stor spennvidde på tolkninger av det ⁴⁶. Et av de viktigste ankepunktene ved den tidligere forskningen på dette temaet, er mangelen på en problematisering av de ulike forklaringene skribentene i avisene hadde på fascismen. I tillegg har ingen av de tidligere arbeidene om temaet drøftet de ulike tolkningene av fascismen. Dette kapitlet skal kaste et lys over noe av den enorme

---

⁴⁶ Blant flere forfattere er Gregor, Payne og De Felice tre av dem som gir en god oversikt over teoriene om fascismen: Gregor, A. James *Interpretations of fascism*, University of Berkeley 1974; Payne, Stanley G. *A history of fascism, 1914-1945*, Madison (University of Wisconsin) 1995; De Felice, Renzo *Le interpretazioni del fascismo*, Roma 1991. A. James Gregor gir en utfyllende forklaring om de tre klassiske teoriene, og vil derfor bli benyttet ofte i avsnittet om disse tre teoriene.

mengden med forskning på fenomenet, og hvordan denne forskningen har utviklet seg. Noen av teoriene under vil være relevante for oppgaven, og interessante å overveie i undersøkelsen av de norske artiklene som prøvde å forklare hva fascismen var. For samtidig som de norske journalistene forsøkte å forklare fascismens oppblomstring, dukket det også opp andre teorier om fascismen, som i større grad er vitenskapelig anerkjent i ettertiden.

De tre klassiske teoriene

Tre av tolkningene av fascismen betegnes ofte som *de tre klassiske teoriene*. Den første av disse er teorien om *fascismen som en parentes i Italias historie*, og som et uttrykk for en moralsk krise. Dette er en teori som gjerne kan deles inn i to. Historiker A. James Gregor påstår at både fascistiske forfattere og antifascistiske forfattere sto for denne teorien, men med forskjellig grunnlag⁴⁷. Giovanni Gentile⁴⁸ var en de første fascistiske teoretikerne. Gentile mente at det eksisterte to moralske strømninger i Italia i årene rett før, under og etter den første verdenskrig⁴⁹, der begge hadde sine røtter i venstresiden. Det klareste uttrykket for spenningen mellom de to strømningene gjorde seg gjeldende i spørsmålet om italienske deltakelse i krigen. Den ene av disse strømningene var sterkt imot deltakelse i den første verdenskrig. De så på staten og begrepet frihet som motsetninger, og for å kunne oppnå frihet og likhet mellom mennesker var staten et hinder. Dette sto i direkte motsetning til den andre strømningen, intervensjonismen, som var en tanke om at staten var en veimot oppfyllelse av frihet. Et individ oppnådde kun sin fullkommenhet når han eller hun var involvert i staten og samfunnet⁵⁰. For Gentile var egoismen og materialismen hos de som tilhørte den første strømningen, et uttrykk for det moralske forfallet i Italia. I denne

---

⁴⁷ Gregor 1974: side 29

⁴⁸ Giovanni Gentile (1875-1944) var en av de mest framtrædende fascistiske filosofene i regimets tid. Var skyggeforfatteren til "*La dottrina del fascismo*" (1932), som til slutt ble kreditert Benito Mussolini. Hadde også enkelte stillinger i regimet fram til hans død i 1944.

Gentile, Giovanni *Origini e dottrina del fascismo*, Roma 1929 og *Che cosa è il fascismo*, Firenze 1924 (se De Felice 1991: side 226)

⁴⁹ Gregor 1974: side 38

⁵⁰ Gregor 1974: side 39

moralske krisen oppsto fascismen som et svar på dette ⁵¹. Dino Grandi var også en av fascistene som søkte etter å definere fascismen ⁵². Han var i stor grad enig i Gentiles betraktninger, og understrekte at fascismen var svaret på et stort spiritueelt problem i Italia ⁵³. I frykten for å bli bekjempet av utenlandske plutokratier eller indre omveltninger, oppsto en bevegelse som skulle ta grep for å unngå dette ⁵⁴. Denne bevegelsen var tuftet på tre grunnprinsipper: Frihet, nasjonen og syndikalismen ⁵⁵. Fascistiske analytikere mente altså at fascismen oppsto som en følge av den "moralske elendigheten" i Italia i årene rundt den første verdenskrigen.

Interessant nok var dette forklaringen også hos antifascistiske analytikere. Benedetto Croce ⁵⁶ var en av disse. Han tilhørte den liberalkonservative delen av den italienske politikken, og var sterkt delaktig i den anti-fascistiske bevegelsen. Croce argumenterte med at etterkrigstidens Italia tillot fascismen å blomstre på grunn av to "moralske sykdommer": mistilliten til liberalismen, og et sterkere ønske om "helter og supermenn" i ledende posisjoner ⁵⁷. Til det første mente Croce at marxistiske og nasjonalistiske tanker hadde ført til at italienerne gradvis mistet troen på frihet og likhet. Med et sterkere ønske om "helter og supermenn" mente Croce at den militære tradisjonen med "sterke" ledere i toppen, begynte å bli ønskelig også i samfunnsorganiseringen. Selv om Croce benektet at fascismen tilhørte en spesifikk klasse, var det likevel slik at fascismen appellerte sterkest hos de som hadde vært tilknyttet militæret under den første verdenskrigen ⁵⁸. Dette moralske forfallet skapte grobunn for fascismen i Italia. For Benedetto Croce var fascismen imidlertid bare en

---

⁵¹ Gregor 1974: side 40

⁵² Dino Grandi (1895-1988) holdt flere av de viktigste ministerpostene i regimet, og ble også sendt til Storbritannia som ambassadør fra 1932.

Grandi, Dino *Le origini e la missione del fascismo*, Bologna 1922 (se De Felice 1991: side 189)

⁵³ Gregor 1974: side 40

⁵⁴ Gregor 1974: side 40

⁵⁵ Gregor 1974: side 40

⁵⁶ Benedetto Croce (1866-1952), velkjent i Italia før Mussolinis maktovertakelse. Ble etter hvert en sterk kritiker til regimet, men var en av få antifascister som hadde anledning til å ytre seg. Hans avis *La Critica* holdt gående også under fascistregimets tid. Croce, Benedetto *Scritti e discorsi politici (1943-1947)*, Bari 1963 (se De Felice 1991: side 29)

⁵⁷ Gregor 1974: side 31

⁵⁸ *ibid.*

parentes i den italienske historien ⁵⁹. Den italienske historien var preget av et ønske om frihet og likhet. Fascismen var en konsekvens av den første verdenskrigens elendighet, og var dermed et brudd i den italienske historiens utvikling, ifølge Croce ⁶⁰. Flere andre forskere har forklart fascismens frembrudd på denne måten, deriblant Hans Kohn, som trakk fram den sosiale uroen i etterkrigstiden som en avgjørende årsak ⁶¹. Friedrich Meinecke ⁶² havner også innenfor denne måten å tolke fascismen på, men har tatt utgangspunkt i den tyske nasjonalsosialismen. Kritikken mot både de fascistiske og anti-fascistiske tolkningene består imidlertid av det samme: begge taler om folkemassenes moralske prioriteringer. A. James Gregor, en sterk kritiker til denne tolkningen, påpeker at det er vanskelig å vite, og i alle fall umulig å bevise, hvordan massene tenkte og følte ⁶³. Gregor er også kritisk til begrepsbruken i disse teoriene. Begreper som *frihet*, *likhet* og *massenes depresjon*, er begreper som ikke er universelle. *Frihet*, for eksempel, behøver ikke å være et positivt begrep for alle. Dette er begreper som står sentralt i denne teorien, både fra fascistisk og anti-fascistisk hold. Et annet problem vil gjelde i de fleste fascistiske eller anti-fascistiske teoriene. Teoriene vil være farget av den politiske tilhørigheten til analytikeren. For anti-fascister vil fascismen stå som en moralsk pervers og uetisk ideologi, mens den for fascister vil stå som Vestens bolverk mot kommunismen ⁶⁴. Teorien om at fascismen oppsto som et resultat av en moralsk sykdom bidrar til forståelsen av fascismen, men den bør likevel ikke stå alene. Som Stanley Payne understrekte, er den store svakheten ved teorien at den kun prøver å forklare hvorfor fascismen brøt fram, den forklarer ikke hva som var ideene, verdiene, variasjonene eller målene med fascismen ⁶⁵. Problemene med å si hva massene tenkte er store, og for Gregor virker de å være for store til å kunne legitimere teorien ⁶⁶.

En av de andre klassiske teoriene har også lagt et fokus på fascismen som en *reaksjon* mot den historiske utviklingen, men i stedet for å betrakte fascismen som en parentes i den italienske historien, mente enkelte forskere at fascismen var et

---

⁵⁹ Gregor 1974: side 32

⁶⁰ *ibid.*

⁶¹ Gregor 1974: side 32

⁶² Meinecke, Friedrich *Die deutsche Katastrophe: Betrachtungen und Erinnerungen*, Zürich 1946 (se De Felice 1991: side 30)

⁶³ Gregor 1974: side 42

⁶⁴ Gregor 1974: side 47 og 48

⁶⁵ Payne, Stanley G. *Fascism : comparison and definition*, Madison (University of Wisconsin) 1980: side 183

⁶⁶ Gregor 1974: side 42 og 43

uunngåelig resultat av en lengre utvikling i Italias historie. Denne teorien fokuserer på den sene utviklingen av nasjonalstaten, industrialiseringen og kapitalismen. Resultatet av dette førte til at det liberale borgerskapet sto svakere, og at det parlamentariske demokratiet var skjørere. Den liberalradikale Piero Gobetti var en av de første forskerne til å tolke fascismen på denne måten ⁶⁷.

Den siste, og mest innflytelsesrike av de klassiske teoriene er den marxistiske forklaringen på fascismen. Den knytter fascismen til kapitalismens krise, og ser på fascismen som det siste leddet i kapitalismen. Fascismen dukket, ifølge marxistisk teori, opp som et voldelig redskap for småborgerskapet, industriherrer, godseiere, og storindustrien for å kunne slå ned arbeiderklassen og sosialismen, som var i sterk utbredelse i Europa ⁶⁸. Dette omtales ofte som *agentteorien*. Maktøvertakelsen i 1922 ble altså forklart som en *reaksjon* fra borgerskapet mot sosialismen. Flere marxistiske verk ble publisert allerede tidlig på 1920-tallet. Arturo Labriola var en av de første som analyserte fascismen på denne måten ⁶⁹. De kjente italienske marxistene i mellomkrigstiden som Amedeo Bordiga, Antonio Gramsci og Palmiro Togliatti delte flere av disse synspunktene, og framførte sine bidrag blant annet ved kommunistpartiets tredje kongress i Lyon.

Felles for disse tre teoriene er at de ble utarbeidet i løpet av mellomkrigstiden, altså på samme tid som fascismen var i utvikling. De ble også skapt av analytikere som ikke hadde et nøytralt forhold til fascismen. På den ene siden skrev antifascister, for eksempel kommunister, liberalkonservative eller liberalradikale. På den andre siden skrev fascister, eller personer med sympati for fascismen. Felles i kritikken mot de tre er det uunngåelige spørsmålet om analytikerne var farget av sitt eget politiske standpunkt, og at deres fordømmer mot fascismen, eller sympatier for den, gjorde en studie av fenomenet mindre gyldig. Et annet fellestrekk ved de tre klassiske teoriene har et fokus på fascismen som en *reaksjon*, enten det var mot arbeiderklassen eller marxismen, den moralske krisen i forbindelse med den første verdenskrigen, eller det politiske klimaet som oppsto som en følge av en lengre historisk utvikling.

---

⁶⁷ Gobetti, Piero *Dal bolscevismo al fascismo. Note di cultura politica*, Torino 1923 (se De Felice 1991: side 173)

⁶⁸ Dahl, Ottar *Fra konsens til katastrofe: kapitler av fascismens historie i Italia*, Oslo 1996: side 15

⁶⁹ De Felice 1991: side 51

En ny retning innenfor fascismeforskningen

Hitlers maktovertakelse i 1933 gjorde at fascismeforskningen tok en ny vending. Nasjonalsosialismen i Tyskland ble koblet sammen med den italienske fascismen, både på grunn av likhetene mellom de to bevegelsene, men også på grunn av den politiske tilnærmingen mellom Italia og Tyskland. Dermed ble det ikke bare den italienske fascismen som havnet i fokus da fascismen skulle bli forsket på. I det politiske klimaet i Europa på 1930-tallet og i krigsårene, ble også tolkningene i større grad preget av en sterkere antifascistisk ideologi. Erfaringene fra den andre verdenskrigen gjorde at studier av både fascismen som en ideologi, og de fascistiske regimene, forholdt seg lite objektive også i etterkrigstiden. Dette endret seg fra 1960-årene, da forskningen begynte å få et mer objektivt preg. I tillegg begynte forskere fra andre land enn Italia og Tyskland å studere fenomenet. Dette gjorde derimot ikke fascismen enklere å forklare som et fenomen. Som en følge av at flere har forsket på fascismen, har begrepet blitt brukt på mange forskjellige regimer.

Fra 1960-årene kan man skille mellom to tradisjoner i forsøkene på å definere en fascismen. På den ene siden har man studien av fascisme som et overnasjonalt fenomen. Her har målet vært å finne et slags minimum av fascismen, et minste felles multiplum, og ende opp med en generell teori om det politiske fenomenet. Den andre tradisjonen er studien av de ulike nasjonale "fascismene", for eksempel og fortrinnsvis, en studie av Mussolinis fascisme fra 1922 til 1943. Innenfor denne siste retningen har det vist seg å være to forskjellige forskningstilnærminger. Den ene avviser muligheten for å sammenlikne det som var utgangspunktet for fascismen, altså den italienske, med andre regimer. En av dem var Renzo De Felice, som var en av de aller mest innflytelsesrike forskerne innenfor studien av fascismen. De Felice mente at fascismen var et unikt politisk fenomen som var bundet til den historiske konteksten ⁷⁰. Den italienske fascismen var unik på et politisk, sosialt og økonomisk plan, og dersom man gikk utenfor Italias grenser, ville premissene bli forskjellige. I stor grad er det italienske forskere som har tilhørt denne tradisjonen. Den andre tradisjonen har derimot vært preget av ikke-italienske forskere. Den har søkt å sammenlikne forskjellige regimer, og finne fram til likhetene. Den tar utgangspunkt i den italienske fascismen eller den tyske nasjonalsosialismen, og sammenlikner disse med en annen faktor, for eksempel den

---

⁷⁰ De Felice, Renzo *Le interpretazioni del fascismo*, Roma 2001

portugisiske fascismen under Salazar. Den største kritikken mot denne metoden er at forskjellene mellom de ulike formene for fascisme forsvinner. På flere punkter er den italienske fascismen forskjellig fra den tyske nasjonalsosialismen, blant annet raseelementet i de to ideologiene. Selv om de har sine likheter, er forskjellene kanskje for store til at man kan betrakte det som det samme politiske fenomenet.

De tre klassiske teoriene hadde sine røtter i mellomkrigstiden, men de har også blitt videreutviklet i etterkrigstiden, særlig den marxistiske teorien. På samme måte er det ikke slik at de andre teoriene utelukkende hadde sine røtter fra 1960-tallet og utover. En av de viktigste teoriene som har vært gjeldende om fenomenet fascisme, er teorien om fascismen som en radikaliserings av middelklassen. Luigi Salvatorelli publiserte i 1923 *Nazionalfascismo*⁷¹. Salvatorelli la vekt på middelklassens kamp mot både det høyere borgerskapet og arbeiderklassen, og at fascismen var et middel i denne kampen. Salvatorelli var en antifascist, men teorien fikk støtte av Gioacchino Volpe, regimets offisielle historiker⁷². Den svært innflytelsesrike statsviteren Seymour Martin Lipsets teorier kan likne på Salvatorellis⁷³. Lipset påsto at fascismen var middelklassens ekstremisme, og plasserte det inn i sitt skjema for forholdet mellom sosiale grupper og politisk atferd eller holdninger. Arbeiderklassen har, ifølge Lipset, sin tilknytning til sosialismen i en normalsituasjon og kommunismen i en krisesituasjon, mens det tilsvarende for overklassen er henholdsvis konservatisme og reaksjon. Lipset mente at middelklassen, som i en normalsituasjon hørte til liberalismen, ville svare med fascisme i en krisesituasjon. Fascismen var med andre ord et radikalt politisk uttrykk som gjorde seg gjeldene i en tid hvor den økonomiske situasjon nærmet seg et krisenivå, og samtidig med at kommunismen gjorde sin frammarsj i Italia, så vel som i resten av Europa. Denne teorien har imidlertid blitt kritisert for å fokusere for mye på sosiale klasser. Den forklarte ikke hvorfor andre regimer som har blitt omtalt som fascistiske, for eksempel den tyske nasjonalsosialismen, tiltrakk seg tilhengere fra andre klasser⁷⁴. Historiker Stanley Payne konkluderte dermed med at dette var en viktig teori

---

⁷¹ Salvatorelli, Luigi *Nazionalfascismo*, Torino 1923 (se De Felice: side 158)

⁷² Volpe, Gioacchino *Storia del movimento fascista*, Milano 1939 (se De Felice: side 222)

⁷³ Lipset, Seymour Martin *Political Man: The social bases of politics*, New York 1960 (se De Felice: side 136)

⁷⁴ Payne 1980: side 181

som forklarer mye om italiensk fascismen, men som fungerte dårlig som en generell teori om fascismen ⁷⁵.

En av de viktigste teoriene i etterkrigstiden dreier seg om fascismen som en versjon av totalitarismen. Teorien sprang ut fra en sammenlikning mellom fascismen og kommunismen, utført av de to liberale journalistene Mario Missiroli og Luigi Salvatorelli. Det var imidlertid Luigi Sturzo, med verket *Italy and Fascism*, som kom med den første utarbeidede forklaringen på totalitarisme⁷⁶. Sturzo så at fascistene strebet etter å få total makt ⁷⁷. Han så videre likheten mellom fascismens og kommunismens vilje til å holde politiske motstand nede ⁷⁸. Sturzo kom fram til noen fellestrekk ved totalitære regimer: et ettpartisystem; en diktatorisk leder på toppen; undertrykking av rettigheter og frihet for borgerne; sentralisering av administrasjonen; eliminering av føderale institusjoner; fjerning av politiske motstandere; bruk av terror mot befolkningen; militarisering av det sosiale liv; monopol på utdanning; bruk av propaganda; indoktrinering av massene via statsstyrte massemedier ⁷⁹. Sturzos forklaring av totalitære regimer skulle vise seg å være et utgangspunkt for senere forskning, men det var ikke bare anti-fascister som benyttet seg av begrepet totalitarisme i mellomkrigstiden. Mussolini benyttet seg oftere av begrepet fra midten av 1920-tallet, men da i positiv forstand ⁸⁰. I *Fascismens doktriner*, som ble publisert i 1931, skrev Mussolini: "For Fascisten er alt i Staten, og intet utenfor Staten. I denne forstand er Fascismen totalitær" ⁸¹. For fascistene i mellomkrigstiden var totalitarisme et honnørord. Forskningen på totalitarisme gikk betraktelig ned i Italia etter Mussolinis

---

⁷⁵ *ibid.*

⁷⁶ Luigi Sturzo (1871-1959) var en av grunnleggerne det italienske kristendemokratiske partiet (PPI) i 1919. Ble tvunget i eksil til London i 1924, men var svært aktiv i kampen mot fascismen, og skrev flere foredrag, artikler og bøker.

Sturzo, Luigi *L'Italie et le Fascisme*, Paris 1927 (se De Felice: side 199)

⁷⁷ Jens Petersen, "Chapter 1: The History of the concept of Totalitarianism in Italy" i H. Maiers (red) *Totalitarianism and political religions. Volume 1: Concepts for the Comparison of Dictatorships*, Routledge 2004: side 9, ,

⁷⁸ Emilio Gentile, *La via Italiana al Totalitarismo, Il Partito e lo Stato nel regime fascista*, Roma 1995: side 43

⁷⁹ Gjengitt hos Petersen 2004: side 10

⁸⁰ Petersen 2004: side 14

⁸¹ Gjengitt i *Opera Omnia di Benito Mussolini*, Vol. XXXIV Firenze, 1961: side 119. *Fascismens doktriner* er kreditert Benito Mussolini, men er stort sett forfattet av regimets filosof, Giovanni Gentile.

fall i 1943⁸², men utenfor Italia fikk den en større plass etter krigen. Hannah Arendt⁸³ og duoen Carl J. Friedrich og Zbigniew K. Brzezinski⁸⁴ videreutviklet teorien om at fascismen var en versjon av totalitarismen. Begrepet totalitarisme ble knyttet til ekstreme bevegelser som medførte massemobilisering⁸⁵. Videre ble skillet mellom en totalitær stat fra en autoritær stat klargjort: En totalitær stat krever totalt og fullt engasjement fra folkemassene, mens en autoritær stat kan nøye seg med et fravær av opposisjonen eller i hvert fall kreve en lydighet fra folket. Den totalitære staten ønsker å dominere og kontrollere massenes liv. Friedrich og Brzezinski, og Arendt gikk videre fra Sturzos kriterier fra 1935 for hva som definerte et totalitært regime, og formulerte nye kriterier⁸⁶. Et sentralt spørsmål til denne teorien er hvorvidt den passer til den italienske fascismen, ettersom flere institusjoner beholdt sin makt uavhengig av regimet i Italia. De beste eksemplene på det var kirken og kongehuset. Regimet brukte også vold som et virkemiddel i langt mindre grad enn andre sammenliknbare regimer. Hannah Arendt virket imidlertid å være klar over dette, og skilte den italienske fascismen fra generisk fascisme⁸⁷. Et annet problem ved teorien er at den enkelt kan kritiseres for å være et ideologisk instrument i en kamp mot en ideologi. Nettopp derfor fikk denne teorien mindre oppmerksomhet fra 1960-tallet, og opp mot Berlinmurens fall i 1989⁸⁸. Etter murens fall begynte forskningen på begrepet om totalitarisme å øke i popularitet igjen. Emilio Gentile⁸⁹ er en av de viktigste italienske historikerne i nyere tid. Han benyttet seg av begrepet *politisk religion*, som er tett sammenbundet med teoriene om totalitarisme⁹⁰. Gentile påpekte at den italienske fascismen benyttet seg av symboler, myter, ritualer og tro på en religiøst lignende måte. Spesielt myten rundt det nye

---

⁸² Petersen 2004: side 17

⁸³ Arendt, Hannah *The Origins of Totalitarianism*, New York 1951 (se De Felice: side 93)

⁸⁴ Brzezinski, Zbigniew og Friedrich, Carl J. *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Cambridge 1956 (se De Felice: side 92)

⁸⁵ Dahl 1996, side 11

⁸⁶ Disse er å finne i de respektive verk nevnt i fotnote 83 og 84. Friedrich og Brzezinskis kjennetegn finnes også hos Sørensen 2010: side 39.

⁸⁷ Payne 1995 side 187

⁸⁸ Sørensen 2010 side 37

⁸⁹ Blant flere verk: Gentile, Emilio *La via Italiana al Totalitarismo, Il Partito e lo Stato nel regime fascista* Roma 1995; Gentile, Emilio. *Fascismo: Storia e interpretazione*, Roma 2002

⁹⁰ Begrepet ble først formulert av Voegelin, Eric i 1939 i *Die politischen religionen*, Stockholm 1939

mennesket, "*l'uomo nuovo*" er sterkt preget av noe religiøst, ifølge Emilio Gentile ⁹¹. I forbindelse med den italienske fascismen, er det også viktig å nevne Øystein Sørensens skille mellom et totalitært *samfunn* og et totalitært *regime* ⁹². Et totalitært regime kan brukes når det er en totalitær bevegelse som har makten i staten, ifølge Sørensen. Et totalitært samfunn må imidlertid vise strukturelle totalitære trekk, der makthaverne langt på vei har klart å realisere sitt totalitære idealsamfunn. Det italienske fascistregime var ifølge disse kriteriene kun et totalitært regime, ikke et totalitært samfunn.

Dette avsnittet har vist noen av de viktigste teoriene om fascismen. Noen av dem er et forsøk på å definere en generisk fascisme, andre har et større fokus på de nasjonale fascismene. Dette utelukker nødvendigvis ikke den ene teorien fra den andre. Men med alle disse teoriene, hva svarer man på spørsmålet om hva fascisme er? Emilio Gentile har gitt en interessant generell definisjon på fascismen:

Fascismen er et nasjonalistisk og revolusjonært, anti-liberalt og anti-marxistisk moderne politisk fenomen, organisert i en parti-militia. Den har en totalitær forståelse av politikken og av staten, og den er en ideologi som er aktivistisk og anti-teoretisk, bunnet i myter, virilisme, og anti-hedonisme. Ideologien er helliggjort som en sekulær religion, som fremhever nasjonens overlegenhet, forstått som et etnisk homogent, organisk samfunn, hierarkisk strukturert i en korporativ stat. Ideologien har en krigersk holdning til å bruke politikken for å oppnå storhet, makt og erobring, med det mål å danne en ny orden og en ny sivilisasjon. ⁹³

Definisjonen tar utgangspunkt i den italienske fascismen, men kan likevel være fruktbar i jakten på å finne fram til en definisjon av generisk fascisme. Denne oppgaven har tatt utgangspunkt i Gentiles definisjon. I nyere tid har det vist seg å være et fokus på de nasjonale "fascismene", og en empirisk tilnærming til studien ⁹⁴. Fokuset i denne oppgaven vil utelukkende ligge på de norske journalistenes holdning til *den italienske fascismen*.

---

⁹¹ Gentile 1995: side 133

⁹² Sørensen 2010: side 43

⁹³ Gentile, Emilio *Fascismo: Storia e interpretazione*, Roma-Bari 2002, side IX-X. Dette er min egen oversettelse

⁹⁴ Wolff, Elisabetta Cassina *Starting from the End, Fascist Ideology in Post-War Italy (1945-1953)*, Universitetet i Oslo 2008, side 37

3 Revolusjonen som førte til et diktatur?

Dette kapittelet skal først gjøre rede for maktovertakelsen til Mussolini i 1922 og vise at den foregikk innenfor den italienske konstitusjonens rammer, og at hendelsene mot slutten av oktober 1922 ikke var en revolusjon. Kapittelet skal deretter vise at Italia ikke ble et diktatur umiddelbart etter maktovertakelsen. Dette var en prosess som foregikk over flere år. Jeg vil også vise hvordan Italia gikk fra å være et liberalt demokrati til å bli et fascistisk diktatur.

Marsjen mot Roma og den påfølgende maktovertakelsen

Marsjen mot Roma står som en av de viktigste hendelsene i historien om den italienske fascismen. Den 28. oktober 1922 marsjerte rundt 26 000⁹⁵ fascister mot Roma for å tvinge fram en fascistisk maktovertakelse. Resultatet ble at fascistenes leder, Benito Mussolini, fikk regjeringsoppdrag to dager senere. Marsjen ble av fascistene brukt i den fascistiske mytologien som det siste leddet i den fascistiske revolusjonen⁹⁶, men dette avsnittet skal vise at maktovertakelsen verken var en revolusjon eller et statskupp. I det følgende skal grunnlaget for Mussolinis maktovertakelse, samt dagene rundt 28. oktober 1922, bli gjort rede for.

Fascistpartiet, *Partito Nazionale Fascista* (PNF), ble stiftet i november 1921. I underkant av ett år senere hadde det vokst seg sterkt nok til å bli regnet som en politisk maktfaktor i Italia. Ved hjelp av voldelig og politisk agering, hadde fascistene tilegnet seg betydelig politisk makt hos lokale styresmakter i nesten hele Nord-Italia, og i begynnelsen av oktober 1922 var det kun i Parma og Torino fascistene møtte sosialistisk motstand på det politiske plan⁹⁷. På samme tid som den fascistiske bevegelsen var på vei framover, var den italienske regjeringen inne i en politisk krise⁹⁸. Luigi Facta, tilhørende det liberale partiet, tok over som statsminister i februar 1922 etter Ivanoe Bonomi, som bare hadde hatt vervet i et år. På dette tidspunktet skilte det seg ut to klare svakheter i den italienske politikken, ifølge Stanley Payne: For det første

---

⁹⁵ Antallet personer som marsjerte mot Roma er noe uklart. Stanley Payne opererer med cirka 25 000 (se Payne 1995: side 108), Ottar Dahl med 20 000 - 30 000 (se Dahl 1996: side 21)

⁹⁶ Dahl 1996: side 21

⁹⁷ Payne 1995: side 107

⁹⁸ *ibid.*

klarte ikke venstresiden å samle sine krefter sammen med de liberale i kampen mot fascistene ⁹⁹, for det andre var ikke de liberale forent i synet på fascismen. Deler av det liberale partiet var ikke overbeviste om at fascismen var et onde, og at den dermed måtte nedkjempes. Fascistene ble sett på som nyttige for å nøytralisere arbeiderbevegelsen ¹⁰⁰. Videre nevner historieprofessor Spencer Di Scala to andre problemer: Kommunistene og sosialistene satte seg opp mot hverandre, og klarte dermed ikke å samle seg til en venstreorientert front mot fascistene ¹⁰¹. Det klarte heller ikke det katolske partiet. Pavens støtte til høyresiden av politikken gjorde at den venstreorienterte fløyen i det katolske partiet ble svekket ¹⁰².

Også internt i regjeringen var synet splittet på hvordan fascistene skulle håndteres. Facta dannet en sentrum-høyrekoalisjon, der Facta selv og to andre liberale ønsket å innlemme fascistene i regjeringen. Mot seg hadde han tre andre liberale som ønsket å nedkjempes fascistene med makt. Ytterligere en gruppe ønsket å kjempes mot fascistene, men uten å bruke makt. Den politiske scenen i Italia i 1922 var altså ikke bare preget av partier som ikke klarte å samle seg i kampen mot fascistene, men også av splittelse internt i partiene. Ingen fant ut av en klar metode for å håndtere den nye politiske maktfaktoren. Det var i nettopp dette politiske klimaet Mussolini så sin mulighet til å tilegne seg makten. Målet til Mussolini var helt klart å få politisk makt ¹⁰³, men for Mussolini var aldri marsjen mot Roma et forsøk på et militært kupp, noe både historiker Stanley Payne, og hans kollega Ottar Dahl er klare på ¹⁰⁴. For fascistene var marsjen mot Roma derimot en anledning til å vise evnen til fascistisk mobilisering og ønsket om forandring i den italienske politikken.

Fascistene beveget seg inn mot Roma den 28. oktober 1922, og de fleste var lettere bevæpnet. Regjeringsstyrkene var likevel i kraftig overtall og tyngre bevæpnet, og Payne understreker at det aldri var noen fare for et militært kupp ¹⁰⁵. Mussolini kunne dermed ikke ta makten ved hjelp av voldelige midler på dette tidspunktet. Det som derimot var av avgjørende betydning, og som kunne føre Mussolini til en

---

⁹⁹ *ibid.*

¹⁰⁰ *ibid.*

¹⁰¹ Di Scala, Spencer *Italy : from revolution to republic : 1700 to the present*, Boulder, Colo. 2004: side 239

¹⁰² Di Scala 2004: side 241

¹⁰³ Griffin, Roger (ed.). *Fascism*, Oxford 1995: side 43

¹⁰⁴ Payne 1995: side 109 og Dahl 1996: side 21

¹⁰⁵ Payne 1995: side 108

statslederposisjon, var kong Viktor Emmanuel IIIs rolle. Kongens største frykt var en kommunistisk revolusjon. En politisk omveltning ville ha styrtet monarkiet, og for å unngå dette var det nødvendig med en sterk ikke-kommunistisk side. Denne siden var imidlertid svært skjør i det politiske kaoset på begynnelsen av 1920-tallet. Kongen hadde en mulighet til å erklære unntakstilstand ved marsjen mot Roma og bruke makt mot fascistene. Som Payne nevner, ville fascistene trolig blitt slått ned ganske enkelt ¹⁰⁶, men det var ulike meninger om fascistene, både mellom de politiske partiene og innad i partiene. I tillegg til dette hadde fascistene en støtte fra storindustrien. Lederne for *Confindustria* ¹⁰⁷ foretrakk en sterk regjering ledet av Giovanni Giolitti, men aksepterte også en koalisjonsregjering som inkluderte fascistene ¹⁰⁸. Å slå ned fascistene med makt ville skapt en konflikt i hele den ikke-kommunistiske delen av politikken ¹⁰⁹. I samråd med sine rådgivere fra militæret, unnlot dermed kongen å erklære unntakstilstand. Med det gikk Facta-regjeringen av. Pro-fascistiske Antonio Salandra fra det liberale partiet, ble bedt om å danne en regjering med Mussolini, men fascistlederen var fast bestemt på å regjere på egen hånd. Dette løste seg ved et kompromiss: Mussolini fikk regjeringsoppdrag og statsministerposten, men det ble en samlingsregjering der kun tre av de resterende tretten ministrene tilhørte fascistbevegelsen. To av de resterende var militærkommandører fra marinen og hæren, to tilhørte det kristen-demokratiske partiet, to liberaldemokrater, en sosialdemokrat, en konservativ liberaler, en fra nasjonalistpartiet, og en uavhengig ¹¹⁰. Mussolinis regjering ble offisielt utnevnt den 31. oktober 1922.

Mussolini hadde altså kommet til makten innenfor parlamentariske rammer, fullstendig lovlig. Marsjen i seg selv var ikke en direkte årsak til regjeringsskiftet, men fascistene brukte marsjens symbolske verdi for hva den var verdt. Den viste at fascistene var villige til å bruke vold som et virkemiddel for å påvirke politiske valg. Man må anta at store deler av den fascistiske bevegelsen selv innså at et militært kupp ikke var sannsynlig å kunne gjennomføre. Fascistene var i et kraftig undertall mot regjeringsstyrkene. For det andre, var det å innta Roma svært viktig i den fascistiske mytologien. I en tale Mussolini holdt i Napoli 24. oktober 1922, bare noen dager før

---

¹⁰⁶ Payne 1995: side 108

¹⁰⁷ Arbeidsgiverforeningen i Italia

¹⁰⁸ Payne 1995: side 108

¹⁰⁹ Dahl 1996: side 22

¹¹⁰ Den uavhengige var Giovanni Gentile.

marsjen, understreket han hvor hellig nasjonen Italia var for fascistene ¹¹¹. Det faktum at rundt 26 000 svartskjorter marsjerte inn i Roma, og Mussolini overtok makten et par dager etter, kunne framstå som at fascistene beleiret den evige stad, og sikret en maktovertakelse gjennom en revolusjon. *Den revolusjonære krig* var sentral for Mussolinis ideologi, noe man kan spore tilbake til organiseringen av fascistene i 1919 ¹¹². Mussolini og hans bevegelse hadde i løpet av tre år gått fra å være en uorganisert bevegelse, til å komme til makten i Italia, og marsjen ble av fascistene omtalt som det siste leddet i den fascistiske revolusjonen.

Marsjen mot Roma var en svært betydningsfull hendelse, men det er viktig å vurdere muligheten for at marsjen ble overvurdert av samtiden, både i Italia og i Norge. Maktovertakelsen var ikke et statskupp, ei heller en revolusjon. Om man ser nærmere på det politiske klimaet i Italia, var det framfor alt en svekket opposisjon og en politisk krise, samt et ønske om å bruke fascistene som et verktøy for å stoppe den kommunistiske revolusjonstrusselen, som ga det resultatet det ga. Det var fascistene som tvang seg til makten. Likevel, innflytelsen til fascistene viste seg å bli såpass stor at styresmaktene i Italia måtte ta hensyn til bevegelsen, og inkludere den på den politiske scenen.

Fra demokrati til diktatur

Maktovertakelsen var altså verken et statskupp eller en revolusjon. Italia var fortsatt et demokrati ¹¹³ etter at Mussolini ble statsminister. Dette kolliderte imidlertid med fascismens ideologi. Emilio Gentile definerte fascismen som en anti-liberal bevegelse ¹¹⁴, og enkelte røster i fascistbevegelsen ønsket seg Italia som et fascistisk diktatur ¹¹⁵. Om Mussolini selv ønsket seg et autoritært regime, er noe omstridt. Historiker Jens Petersens artikkel om konseptet om totalitarisme i Italia, vitner om at det ikke fantes en ubestridt enighet om fascismen faktisk hadde et mål om å bli en autoritær stat så tidlig

---

¹¹¹ Griffin 1995: side 44

¹¹² Dahl 1996: side 19

¹¹³ Her er det viktig å understreke at merkelappen demokrati på det før-fascistiske regimet kan diskuteres. Den diskusjonen vil imidlertid gå langt utenfor denne oppgavens rammer.

¹¹⁴ Se definisjonen i teoriavsnittet.

¹¹⁵ Payne 1995: side 106

som på begynnelsen av 1920-tallet ¹¹⁶, og Mussolini selv er aldri sitert på at han ønsket å innføre et diktatur. Det sistnevnte kan ha en sammenheng med taktiske hensyn. Hadde han erklært et mål om å skape en autoritær stat, hadde han trolig aldri fått støtte av verken kongen, storindustrien eller andre politiske partier, tre parter han var avhengig av for å komme til makten på en lovlig måte. Men uansett hva ambisjonen til Mussolini var, var Italia før Mussolinis maktovertakelse tuftet på liberalismen fra 1800-tallet. Dersom Mussolini og hans bevegelse faktisk hadde en ambisjon om å innføre et autoritært regime, var det nødvendig med et klart brudd med det gamle regimet. Et slikt brudd kunne ha kommet ved en revolusjon, men Mussolini kom altså til makten uten den revolusjonen han ønsket og trengte for å kunne innføre et diktatur. Dette avsnittet skal redegjøre for når Italia ble et autoritært regime, og prosessene som omgjorde Italia fra et demokrati til et diktatur.

Benito Mussolini fikk regjeringsoppdraget 30. oktober 1922. Han fikk innfridd kravet om å danne en regjering selv, men Mussolinis regjering var på ingen måte en fascistregjering ¹¹⁷. Som Ottar Dahl påpeker, førte denne regjeringen i begynnelsen en politikk med basis i en solid parlamentarisk majoritet ¹¹⁸. Mussolini var i en svak posisjon, og var avhengig av støtte fra koalisjonspartier for å kunne fortsette som statsminister. Han hadde også problemer med å kontrollere sitt eget parti. Etter maktovertakelsen i 1922 økte medlemsantallet i fascistpartiet betraktelig. I februar 1923 ble nasjonalistpartiet offisielt innlemmet i fascistpartiet ¹¹⁹. Ved utgangen av 1923 var 782 979 personer tilknyttet partiet, men som Stanley Payne viser til var mange av disse opportunister som vendte kappen etter vinden ¹²⁰. Dette var et enormt antall, og rett etter marsjen mot Roma var det store splittelser innad i fascistpartiet. Payne påpeker minst fire ulike grupper med hvert sitt syn på hvordan fascismen skulle utvikles: De moderate revisjonistene, med Massimo Rocca som leder, og Dino Grandi og Giuseppe Bottai som kjente figurer; nasjonalsyndikalistene, som sto for en venstreorientert fascisme, blant annet med Edmondo Rossoni i ledelsen; høyrefløyen,

---

¹¹⁶ Petersen 2004: side 5

¹¹⁷ Dahl 1996: side 22

¹¹⁸ Dahl 1996: side 22

¹¹⁹ Payne 1995: side 111

¹²⁰ Payne 1995: side 111

eller *hardlinerne*, som kompromissløst ønsket seg en autoritær fasciststat ¹²¹; og til slutt de forskjellige små grupperingene, blant annet de katolske fascistene, de monarkistiske fascistene og den ekstremistiske venstresiden ¹²². På samme tid som Mussolini måtte takle utfordringene internt i partiet, måtte han også kjempe for å sikre partiets maktposisjon i parlamentet i framtiden. Fascistenes posisjon i parlamentet ble i 1924 noe styrket, på grunn av valgloven *Legge Acerbo*. Dette var en valglov som ble innført i november 1923, som tilsa at det partiet som fikk flest stemmer (minst en fjerdedel) ved et valg, fikk to tredjedeler av representantene i parlamentet. Denne loven førte til en styrket parlamentarisk stilling for regjeringen. Ved valget i 1924 fikk regjeringsblokken 374 av 508 representanter i parlamentet. Av disse var 275 fra fascistpartiet. Partiet hadde dermed forsterket sin posisjon.

Etter at sosialisten Giacomo Matteotti ble kidnappet i juni 1924 og funnet død to måneder senere, gikk Mussolinis styre inn i en stor krise. Matteotti var opposisjonens talsmann, og fascistene ble umiddelbart anklaget etter kidnappingen. Enkelte moderate fascistere snudde ryggen til sitt eget parti, mens opposisjonen var i harnisk over det som framsto som et bestillingsdrap av Mussolini. Payne understreker at det aldri har blitt funnet bevis for at Mussolini sto bak ¹²³. Det er viktig å ikke utelukke muligheten for at Mussolini kan ha bedt om å fjerne Matteotti, men det er også flere argumenter for at dette kan ha skjedd utenfor Mussolinis kontroll: for det første hadde han ikke full kontroll på sitt eget parti, som jo hadde vokst betraktelig siden begynnelsen av tiåret. Kidnappingen kan ha kommet som et resultat av at en opportunistisk fraksjon tok saken i sine egne hender. Som nevnt var det flere innad i fascistpartiet som var helt kompromissløse i diskusjonen om en autoritær stat. For det andre sparket Mussolini flere av de involverte. Dette kan ha vært et spill for galleriet, men flere av de sparkede var høytstående partimedlemmer ¹²⁴. Det er heller tvilsomt at Mussolini ville ha spilt et så høyt spill for å kunne kvitte seg med enkelte partimedlemmer. For det tredje var det uunngåelig at anklagene ville bli rettet mot fascistene, og det er vanskelig å tro at Mussolini ønsket seg en situasjon der han måtte være i forsvarsposisjon for et mord på et opposisjonsmedlem. Kanskje kan man tenke seg et nøye planlagt taktisk grep for å

---

¹²¹ Denne gruppen kan igjen deles inn i en fraksjon som så for seg vold som et virkemiddel for å nå dette målet, og en som ønsket å unngå det.

¹²² Payne 1995: side 112

¹²³ *ibid.*

¹²⁴ Payne 1995: side 114

sikre seg ytterligere makt, men det er lite trolig. For det som skjedde i løpet av siste halvdel av 1924, var at den allerede splittede opposisjonen gjorde en stor tabbe, en tabbe som Mussolini neppe kunne ha forutsett: Opposisjonen stormet ut av parlamentet i protest mot fascistene, men dette førte til at de ikke kunne utfordre regjeringen med det samme. Opposisjonen klarte heller ikke å samle seg til en front mot fascistene i etterkant av protesten. Opposisjonen framsto dermed som svært splittet og svak. I kjølvannet av drapet på Matteotti kunne kongen erklært mistillit overfor Mussolini og fått ham fjernet, men igjen var kongen mer bekymret over opposisjonen enn fascistene, og gjorde derfor ingenting ¹²⁵. For Mussolini var hele affæren en alvorlig krise. Fascistpartiet mistet støtte fra både moderate fascistere og pro-fascistiske liberale, Italias økonomi forverret seg, og internt oppsto det flere utfordringer ved at partiets *hardlinerne* begynte å bli utålmodige i ønsket om en tilnærming til diktatur ¹²⁶. Mussolinis grep for å avslutte Matteotti-krisen ble å påta seg det fulle ansvaret for kidnappingen og dødsfallet til Matteotti. Den 3. januar 1925 utfordret han opposisjonen i deputertkammeret til å anklage ham for riksstett ¹²⁷. Siden den splittede opposisjonen ikke gjorde det, ble dette et avgjørende nederlag for den. Mussolini beholdt ikke bare sin stilling i regjeringen, men han styrket den også. Opposisjonen ble deretter utsatt for videre undertrykkelse, og 111 personer ble arrestert i dagene etter talen. Payne mente at diktaturet startet rett i etterkant av denne talen ¹²⁸. Emilio Gentile slår også fast at det fascistiske autoritære regimet startet i 1925 ¹²⁹. Ottar Dahl er noe mer beskjeden i konklusjonen, og peker på at Mussolinis tale kun var "*en innledning til en utvikling i retning av et diktatorisk styre*" ¹³⁰. Overgangen til diktaturet skjedde gjennom innføringen av *Leggi Fascistissime* ¹³¹. Dette var en serie lover som ble innført fra 1925. Den første loven, *legge n. 2263*, ble vedtatt den 24. desember 1925, og gjorde Mussolini ansvarlig kun overfor kongen. Dette førte til at parlamentets rolle ble kraftig svekket, og man kan se på dette som avviklingen av parlamentarismen i Italia. To av de viktigste lovene som deretter utkom var lov nummer 2307/25, av 31. desember 1925, som innførte et forbud mot alle publikasjoner som kritiserte regimet, og loven som utkom

---

¹²⁵ Payne 1995: side 114

¹²⁶ Payne 1995: side 114-115

¹²⁷ Dahl 1996: side 23

¹²⁸ Payne 1995: side 115

¹²⁹ Gentile 1995: side 136

¹³⁰ Dahl 1996: side 23

¹³¹ Ultra-fascistiske lover, skissert av professor i jus Alfredo Rocco.

den 5. november 1926. Den var et dekret som erklærte det fascistiske partiet, *Partito Nazionale Fascista*, som det eneste lovlige partiet. *Leggi Fascistissime* gjorde at Italia *de facto* ble et autoritært regime fra 1925. Denne serien med lover fortsatte videre, og Italia ble *de jure* et diktatur som følge av en lov som ble vedtatt 9. desember 1928. Den gjorde det fascistiske Storrådet, *Gran Consiglio del Fascismo*, til det overordnede konstitusjonelle organet. Storrådet ble opprettet bare noen måneder etter maktovertakelsen i 1922. Det var da et fellesorgan for de øverste lederne i partiet og staten, ledet av Mussolini selv, men det hadde ingen status som et formelt statsorgan. Loven av 1928 gjorde at dette rådet ble "*det høyeste organ, som skal samordne og integrere hele regimets virksomhet*" ¹³². Innføringen av denne loven betydde en avvikling av maktfordelingsprinsippet, og med det innføringen av diktaturet. Det er viktig å understreke at *Leggi Fascistissime* var lover som forholdt seg *innenfor* konstitusjonen. At Mussolini klarte å innføre et *de facto* diktatur fullstendig lovlig, er bemerkelsesverdig, men mye av årsaken må tilskrives svakhetene ved den italienske konstitusjonen, *Statuto Albertino*. Dette var en vag konstitusjon, nedfelt i 1848, som gjennomgikk flere modifikasjoner også i tiden før 1922. Men selv om det var rom for modifikasjoner, var Italia fortsatt et konstitusjonelt monarki, og alle lovene som ble innført måtte dermed bli godkjent av kongen ¹³³. Det var ikke før i 1928, da det fascistiske Storrådet offisielt ble erklært som organet som skulle kontrollere all regimets aktiviteter, at regimet for første gang gikk utenfor konstitusjonen ¹³⁴. Dette var også en av de første gangene hvor kongen reagerte negativt overfor regimet ¹³⁵. Likevel er det viktig å påpeke at parti-militiaen, som sto for en undertrykkelse av politiske motstandere fra slutten av 1910-tallet, i høyeste grad sto i konflikt med demokratiske verdier

Matteotti-krisen var en alvorlig krise for Mussolini og fascistene, men samtidig kom regimet svært styrket ut av det. Selv om det er usikkert hvor viktig en autoritær stat var for Mussolini, fikk han legitimert en mer autoritær linje, både internt i partiet og utenfor. Dette ble også forsterket ved de ulike attentatforsøkene på fascistlederen. Det er verdt å notere seg at det diktaturet som ble etablert i 1925, ble et *personlig diktatur*

---

¹³² Dahl 1996: side 26

¹³³ Formelt sett var kongen Italias statsoverhode fram til han abdiserte 9. mai 1946

¹³⁴ Payne 1995: side 116

¹³⁵ Dahl 1996: side 26

¹³⁶. Mussolini evnet å skape et diktatur som sto over fascistpartiet, og fra og med 1925 hadde partiet bare begrenset innflytelse på regimet ¹³⁷. Det fascistiske diktaturet kan betraktes som et forholdsvis mildt diktatur, dersom man sammenlikner det med Nazi-Tyskland under Hitler eller Stalins regime i Sovjetunionen. Tallet på politiske fanger overgikk sjelden et par tusen. Likevel er det viktig å ikke undervurdere den psykologiske kontrollen partiet, og ikke minst parti-militiaen, hadde på befolkningen. Avslutningsvis er det viktig å understreke at regimet ble de facto *autoritært* i 1925. Om det italienske regimet noen gang ble *totalitært* er en diskusjon som vil gå utenfor denne oppgavens rammer ¹³⁸.

4 Maktøvertakelsen og forklaringene på fascismens frembrudd i den borgerlige norske pressen.

Dette kapittelet skal se nærmere på forklaringene de norske journalistene hadde på hva fascismen var, og hvorfor den italienske fascismen klarte å bryte fram på den politiske scenen. Dette kan bidra til å skape en forståelse av grunnlaget de norske journalistene hadde for å hylle maktøvertakelsen.

Tidens Tegn og Aftenposten erklærte mandag den 30. oktober 1922 at Benito Mussolini var mannen som skulle danne Italias nye regjering etter at Facta-ministeriet gikk av ¹³⁹. Denne nyheten ble møtt med stor interesse, og fikk rikelig med spalteplass. I dagene og ukene etter maktøvertakelsen skilte det seg imidlertid ut noen sentrale spørsmål som de to avisene forsøkte å besvare: *Hvem var Benito Mussolini og hans fascistiske bevegelse? Hva var fascismen? Og hvordan kunne fascistene komme til makten i Italia?* Disse tre spørsmålene var av en så interessant karakter at selv Aftenposten publiserte

---

¹³⁶ Payne 1995: side 116

¹³⁷ Payne 1995: side 118.

¹³⁸ Dette er en diskusjon som er av stor interesse, men som denne oppgaven må forbigå. En av de viktigste bidragsyterne til totalitarismeteorier var Hannah Arendts *The origins of Totalitarianism* fra 1951, som er nevnt tidligere.

¹³⁹ Aftenposten, 30.10.22, *Fascistene har faaet magten i Italien*, telegram og Tidens Tegn, 30.10.22, *Fascisternes fører skal danne den nye italienske regjering*, telegram

en leder, "Hvem er fascisterne?", den 1. november 1922 ¹⁴⁰. Dette var uvanlig. Som vist i metodedelen i kapittel en lot Aftenposten sjelden nyheter fra utlandet ta opp lederplassen, og de gangene det ble gjort, var temaet som regel bundet til norsk politikk. Det at Aftenposten valgte å bruke førstesiden av morgennyttet denne dagen, var et klart tegn på at avisen interesserte seg for den nye bevegelsen i Italia. Tidens Tegn var ikke noe mindre interessert i nyhetene fra Italia, og brukte både lederplassen og spalten "Utlandet idag"¹⁴¹ på Italia i dagene etter marsjen mot Roma. I løpet av de nærmeste par årene etter Mussolinis inntreden som statsminister fikk flere av samtidens intellektuelle plass til å skrive om fascismen i de to avisene. Bokken Lasson skrev en artikkel fra Roma samtidig som maktovertakelsen pågikk, og fikk den på trykk i Tidens Tegn litt over en uke senere ¹⁴². I den samme avisen skrev også velkjente menn som Nils Kjær, Jonas Schanche-Jonassen, Sven Elvestad og Arnold Ræstad om Italia. Aftenposten hadde signerte artikler av blant annet utenriksredaktøren Haakon Øverland, Anton Mohr, Glør Th. Mejdell, Ørnulf Ree, Roma-korrespondenten Finn Halvorsen og Norman Angell. Felles for dem alle var at de forsøkte å gi svar på hvordan fascistene kom til makten.

Som kapittel en viste, var Aftenposten og Tidens Tegn to aviser som sto hverandre nært politisk på begynnelsen av 1920-tallet. Begge var godt plassert på den borgerlige side av politikken. Avisene skilte seg noe fra hverandre ved at Aftenposten hadde en mer konservativ linje enn Tidens Tegn, men sammen hadde de to avisene to klare politiske holdninger til felles som kan knyttes opp mot maktovertakelsen. Begge må kunne sies å ha hatt en betydning for avisenes forklaringer av fascismen.

Avisenes anti-kommunistiske holdning.

Den første av disse holdningene var felles for en stor del av den borgerlige siden i den norske politikken rundt 1920, nemlig en sterk anti-kommunisme. Tom Jurins masteroppgave påpekte at Arbeiderpartiets avis, Social-Demokraten, forklarte fascismen som en reaksjonær ¹⁴³, kontrarevolusjonær bevegelse som skulle bekjempe

---

¹⁴⁰ Aftenposten, 01.11.22, *Hvem er fascisterne?*, leder

¹⁴¹ Spalten var et fast innslag i Tidens Tegn fram til januar 1925

¹⁴² Tidens Tegn, 08. 11. 22, *Statskup i sort og blaåt*, Brev til Tidens Tegn, signert Bokken Lasson.

¹⁴³ En videre drøfting av begrepet *reaksjonær* vil bli tatt opp i det påfølgende kapittelet

arbeiderbevegelsen, og at fascismen tjente borgerskapets interesser ¹⁴⁴. De første tankene rundt teorien om fascismen som et voldelig redskap for borgerskapet for å kunne slå ned arbeiderklassen og sosialismen, ble først framlagt under den fjerde verdenskongressen i den tredje internasjonale, i november 1922 ¹⁴⁵. At Social-Demokraten hadde liknende observasjoner, var kanskje naturlig, men denne forklaringen ble også brukt ofte i de borgerlige avisene. Man finner det allerede i Aftenpostens leder fra 1.11.22, som understreket at "*fascismen er en kraftig reisning af folkets sunde sans og nationale instinkt, fremkaldt af parlamentarismens raaddenskab, og kommunismens forsøg paa at skabe anarki*" ¹⁴⁶. Tidens Tegn var heller ikke i tvil: Det var åpenbart at tilslutningen til bevegelsen kom av at det italienske sosialistiske parti hadde begynt å sette Moskvatesene ¹⁴⁷ ut i livet. Avisen mente at leserne måtte ha det klart for seg at det var kommunismen som hadde gitt fascistbevegelsen både sin politiske plattform og berettigelse ¹⁴⁸. Aftenposten kritiserte også skarpt kommunistenes oppfordring om generalstreiker og bruk av terror. Den kommunistiske trusselen hadde skapt et polarisert politisk bilde i Italia, og begeistringen for fascismen kan også ha kommet som et resultat av at det var en mangel på alternative anti-kommunistiske bevegelser. Men kommunismen var ikke bare gitt som en årsak til tilslutningen til fascismen i Italia, og dermed en årsak til at fascistene kunne komme til makten, kommunismen var også gitt som årsak til at fascismen i det hele tatt oppsto ¹⁴⁹. Kommunistenes agitasjon i det italienske samfunnet etter den første verdenskrigen hadde skapt en bevegelse som, til syvende og sist, måtte stå opp mot den. Journalistene var enstemmige i hyllesten av fascistenes reaksjon mot kommunistene, og det er liten tvil om at bevegelsens evne til å hindre en kommunistisk revolusjon, og kjempe mot den kommunismen, skapte stor begeistring. Tidens Tegn skrev: "*kommunismens maal er å ødelægge. Fascismen har hindret ødelæggelse*" ¹⁵⁰. Dette var helt klart en av de viktigste årsakene til begeistringen for Mussolinis bevegelse. Det gikk til og med såpass langt at

---

¹⁴⁴ Jurin 2010: side 60 og 61

¹⁴⁵ Gregor 1974: side 130

¹⁴⁶ Aftenposten, 01.11.22, *Hvem er fascistene?*, leder

¹⁴⁷ Moskvatesene var en betegnelse på kravene for partier som ønsket opptak i Komintern. Ble utformet av Lenin i 1920, og innebar en opptrapping av revolusjonær virksomhet. Blant annet måtte partiene avvise pasifisme og godta væpnet kamp som et virkemiddel.

¹⁴⁸ Tidens Tegn, 04. 11. 22, *Utlandet idag*, utenriksspalte

¹⁴⁹ Aftenposten 06.11.22, *Fascisternes leder*, usignert artikkel

¹⁵⁰ Tidens Tegn 10/8/26, *Fascisme*, artikkel signert Ola Thommessen

bruk av vold mot kommunistene ble rost. Dette finner man blant annet i Nils Kjærs kronikk om Mussolini ¹⁵¹, men det er også å finne i Aftenpostens leder fra 1. november 1922. Lederen til Aftenposten understreket at det var kommunistene som hadde begynt å bruke vold som et virkemiddel, og at fascistene kun benyttet seg av de samme midlene. Dette var likevel ikke noe negativt. Aftenposten var tvert imot begeistret for at fascistene viste seg som "*handlingens mænd*" ¹⁵². Frykten for en kommunistisk revolusjon i Norge var stor i den borgerlige delen av samfunnet ¹⁵³. Dette gjenspeilte seg også i avisene, selv om denne frykten varierte noe mellom forfatterne. Tidens Tegns korrespondent i Roma, Jonas Schanche Jonassen, kommenterte de italienske forholdene, men han var en av dem som ikke var helt overbevist om den kommunistiske trusselen i Italia, ettersom kommunistene manglet en adekvat leder. ¹⁵⁴ Mange av artiklene forsøkte likevel å vise til at Italia var svært nære kanten av stupet rett i forkant av maktovertakelsen. Denne forklaringen av fascismen var trolig et uttrykk for å sette fram fascismen som en advarsel.

Kritikken mot utviklingen av parlamentarismen

Anti-parlamentarisk var et begrep Røste brukte for å beskrive avisenes politiske holdninger. Dette er noe problematisk. Begrepet vil innebære en grunnleggende antipati overfor parlamentarismen som en idé. Ingen av avisene kan sies å ha framvist en slik holdning. Dette understreket blant annet Tidens Tegn. Avisen forsvarte nemlig parlamentarismen i lederen "*Fascisme og flertallsstyre*", som ble publisert 25. august 1925, men påpekte samtidig at det var flertallsstyret som var den ekte parlamentarismen ¹⁵⁵. Problemet for avisene var ikke parlamentarismen i seg selv, men utviklingen den hadde tatt. Norge hadde fått en parlamentarisme som skapte mindretallsregjeringer, som i sin tur skapte en politisk maktesløshet og et politisk

---

¹⁵¹ Tidens Tegn, 11.11.22, *Mussolini*, artikkel signert av Nils Kjær

¹⁵² Aftenposten, 01.11.22, *Hvem er fascistene?*, leder

¹⁵³ Helle, Knut & Bjorli, *Trond Aschehougs Norges historie; bind 10: Et splittet samfunn (1905-35)* av Knut Kjeldstadli, Oslo 1994: side 206

¹⁵⁴ Tidens Tegn 12.11.24, *Toaarsdagen for marsjen mot Rom*, artikkel signert Jonas Schanche Jonassen

¹⁵⁵ Tidens Tegn, 25.08.25, *Fascisme og flertallsstyre*, leder

intrigespill ¹⁵⁶. Etter 1918 hadde Norge en lang periode med mindretallsregjeringer, og misnøyen økte i de borgerlige avisene. ¹⁵⁷ Mindretallsregjeringer hadde mange svakheter, og skapte så mange problemer, at avisene tvilte på om parlamentarismen i det hele tatt hadde en fremtid i Norge, dersom man ikke gikk tilbake til å få flertallsregjeringer. Men om parlamentarismen hadde tatt en problematisk vending i Norge, var det flere av artikkelforfatterne som mente at det sto enda verre til i Italia på samme tid ¹⁵⁸. Aftenposten beklaget sterkt at Stortinget hadde så mange som 8 partier representert, men påpekte at det ikke var like ille som i det italienske parlamentet, der hele 13 partier var representert ¹⁵⁹. Dette ble av Aftenpostens skribent Anton Mohr nevnt som hovedgrunnen til at Italia hadde en svak regjering ¹⁶⁰. Ankepunktet var at regjeringene var kraftløse ¹⁶¹ og at Italia gikk fra den ene politiske krise til den andre ¹⁶². At de politiske partiene kjempet seg i mellom og brukte mer tid på å krangle enn å få gjennom viktige saker, var ille nok. I tillegg var det også interne maktkamper i partiene. Tidens Tegns beklaget: "*Folkene begynner at bli syke av de professionelle politikeres egennytte*" ¹⁶³. Det ble ofte kommentert at Italia var på avgrunnens rand i tiden før Mussolinis inntreden som statsminister, og parlamentarismen, mente Aftenposten, ventet på sin avsløsning ¹⁶⁴. Journalistene mente at Italia var inne i en politisk krise i tiden før Mussolini overtok makten, og at et maktvakuum uunngåelig måtte bli fylt. Det var i denne krisen fascismen kunne oppstå. I juli 1922 var Aftenpostens skribent Anton Mohr helt overbevist om at den politiske krisen i Italia måtte resultere i en revolusjon, og at en eventuell revolusjon kom til å gå i en ekstremistisk retning, høyst sannsynlig kommunistisk ¹⁶⁵. Den italienske politikken var i så dårlig tilstand at en reaksjon mot den var selvfølgelig. Avisene mente at det var en etterspørsel etter noen som kunne reagere mot parlamentarismens utvikling i Italia. Fascistene tok grep i årene rundt

---

¹⁵⁶ Tidens Tegn, 25.08.25, *Fascisme og flertallsstyre*, leder

¹⁵⁷ Kjeldstadli 1994: side 205

¹⁵⁸ Se blant annet Aftenposten, 01.11.22, *Hvem er fascistene?*, leder eller Aftenposten 14.07.23, *Italienske problemer*, signert artikkel av Anton Mohr

¹⁵⁹ Aftenposten, 01.11.22, *Hvem er fascistene?*, leder

¹⁶⁰ Aftenposten 14.07.23, *Italienske problemer*, signert artikkel av Anton Mohr

¹⁶¹ *ibid.*

¹⁶² Aftenposten 30.10.23, *Et aar under fasciststyre – Hvad Mussolinis regjering har utrettet*, signert artikkel av Haakon Øverland

¹⁶³ Tidens Tegn, 09.11.22, Usignert artikkel uten overskrift, side 2

¹⁶⁴ Aftenposten, 01.11.22, *Hvem er fascistene?*, leder

¹⁶⁵ Aftenposten 21.07.23, *Italienske problemer – II. Fascismen*, signert artikkel av Anton Mohr

1920, og representerte nettopp den reaksjonen mot det politiske systemet som folket var ute etter. I den tidligere nevnte lederen i Tidens Tegn, "*Fascisme og flertallsstyre*", ble det gått langt i å hevde at fascismen ikke engang hadde oppstått om parlamentarismen ikke hadde utviklet seg på den måten den hadde gjort: "*I parlamentarismens store tid, da den virkelig var et flertallsstyre, eksisterte der ingen fascisme og da var der heller ikke behov for den*"¹⁶⁶. Anton Mohr påpekte at det italienske politiske liv hadde vært usunt helt siden opprettelsen av kongedømmet Italia i 1861, og at den første verdenskrigen og følgene av den hadde forverret det betraktelig ¹⁶⁷. Man kan dermed se en sammenheng mellom det Anton Mohr skrev i Aftenposten i 1923, og det Piero Gobetti framsatte i sine teorier om fascismen, nemlig at fascismen var et resultat av en lengre tids negativ utvikling i Italia.

Det er interessant å se at den artikkelforfatteren som brukte minst plass på å påpeke parlamentarismens generelle svakheter, var Tidens Tegns Arnold Ræstad, Venstre-mann og dermed blant de politikerne som avisene rettet skytset sitt mot. Ræstad hadde trolig et langt mindre behov for å sette parlamentarismens svakheter på dagsordenen, enn sine kollegaer i avisen. Til forskjell fra flere av skribentene som enten hadde sympati med Frisinnede Venstre eller tilhørte partiet, var Ræstad aldri i en posisjon der han var en del av et lite parti i en kamp mot de større partiene. Tilhørende partiet Venstre, som hadde vært med i de fleste regjeringene etter århundreskiftet, var det kanskje ikke like stor grunn for Ræstad å være kritisk til det eksisterende statssystemet. Dette siste argumentet har likevel ikke så stor tyngde dersom man ser på Aftenpostens kontinuerlige kritikk av parlamentarismen, også i perioder der Høyre satt i regjering. Ræstad kommenterte den italienske regjeringens svakheter i etterkrigstiden ¹⁶⁸, men var forsiktig med å bruke det som en forklaring på fascismens tilslutning.

---

¹⁶⁶ Tidens Tegn, 25.08.25, *Fascisme og flertallsstyre*, leder

¹⁶⁷ *ibid.*.

¹⁶⁸ Ræstad, Arnold "*Italiensk fascisme – indtryk og studier*": Kristiania, 1924: side 19. Arnold Ræstad fikk fire artikler på trykk i Tidens Tegn sommeren 1924. Disse fire artiklene ble samme år utgitt i bokform under tittelen "*Italiensk fascisme – indtryk og studier*". For enkelhets skyld refererer denne oppgaven til boken og ikke avisene.

Mistillit til liberalismen som en forklaring

Teorien om fascismen som et produkt av et moralsk forfall i mellomkrigstiden kan man kjenne igjen i avisene. Benedetto Croce tok opp to moralske problemer i etterkrigstidens Italia, som begge førte til fascismens oppblomstring: Mistilliten mot liberalismen, og ønsket om "sterkere menn" i ledende posisjoner. Disse problemene ble tatt opp flere ganger i de forskjellige avisene, men først og fremst i de signerte artiklene. Blant annet Tidens Tegns skribent Bjarne Eide var inne på et moralsk forfall som årsak til fascismens oppblomstring. I et brev til Olaf Bull skrev Eide at folkegruppene rundt om i Europa hadde begynt å miste troen på de liberale prinsippene ¹⁶⁹. Den alminnelige stemmeretten og direkte representasjon var noe som hørtes bra ut på papiret, men som aldri ble hva nasjonene ventet av dem. Eide selv falt også inn under kategorien av de som mente liberalismen hadde utspilt sin rolle. Han mente at de liberale prinsippene var ubrukelige, og at nasjonene trengte "ekte menn" som var beslutningsdyktige. Akkurat dette var en av Croces forklaringer på at fascismen kunne bryte fram. Behovet for en sterk mann ved makten var akkurat det Mussolini kunne tilby, og det var en av de viktigste grunnene til oppslutningen til bevegelsen.

Anton Mohr mente også at et moralsk forfall hadde hjulpet til med å skape fascismen, men Mohr hadde en litt annen vinkling. I sin artikkel fra 14. juli 1923 nevnte han at hjemkomsten og demobiliseringen etter den første verdenskrigen hadde ført til en desillusjonering hos de hjemvendte soldatene ¹⁷⁰. Krigen hadde en åpenbar effekt på soldatenes psyke. Begeistringens soldatene hadde følt ved krigens utbrudd, ble snudd om til depresjon, og denne enorme psykiske forskjellen ble katastrofal for soldatene. Ved demobiliseringen etter krigen sto flere av soldatene uten arbeid, og i tillegg sto en kommunistisk revolusjon overfor dem. Ifølge Anton Mohr ga dette muligheter for fascistene til å få en tilhengerskare ¹⁷¹.

En annen som viste en skepsis til liberalismens prinsipper var Aftenpostens korrespondent i Roma, Finn Halvorsen. Han påpekte at det frie ord i Italia hadde blitt en

---

¹⁶⁹ Tidens Tegn, 20.10.23, *Om Mussolini (Til Olaf Bull)*, Signert artikkel av Bjarne Eide

¹⁷⁰ Aftenposten 14.07.23, *Italienske problemer*, signert artikkel av Anton Mohr

¹⁷¹ *ibid.*

trussel mot fedrelandet ¹⁷². Halvorsen mente at prinsippet om det frie ord hadde blitt så høyt prioritert at det ikke hadde en betydning om det frie ord gjorde nytte eller skade mot nasjonen. At det frie ord truet fedrelandet var en av drivkreftene til Mussolini på vei mot makten, og måtte således ses på som en av årsakene til at fascismen oppsto ¹⁷³. Disse tankene om at fascismen fikk sin oppslutning som følge av at krigen skapte et moralsk forfall for de demobiliserte soldatene etter første verdenskrig, er ikke veldig ulik det blant annet Benedetto Croce argumenterte med. De er imidlertid sjelden nevnt som en helt avgjørende faktor i noen av avisene. Anton Mohr var mer analytisk i sine tekster, og ga mindre uttrykk for en holdning til fascismen. Han mente at fascismen helt klart var interessant, men artiklene til Mohr fortonet seg ikke som noen klar hyllest til fascismen¹⁷⁴. Finn Halvorsen og Olaf Bull var derimot langt mer begeistret for fascismen som en reaksjon mot de liberale prinsippene. Anti-kommunismen og en reaksjon mot den politiske utviklingen i Italia førte kanskje til en naturlig sympati med fascismen hos avisene. Anti-liberalisme, som Bull og Halvorsen nærmet seg, var imidlertid langt unna avisenes politiske holdning. Begge avisene holdt det frie ord som svært viktige standpunkter. Denne holdningen gjenspeiles ikke i noen av de usignerte artiklene, som i større grad kan knyttes til avisens generelle holdning, men det er noe merkelig at anti-liberale holdninger i det hele tatt ble trykket i de to avisene.

Det er interessant å bemerke seg at det andre moralske problemet Croce tok opp, ønsket om "sterkere menn" i politikken, absolutt var til stede i avisene. Dette *ønsket* skal oppgaven komme tilbake til, men det var ingen av skribentene som brukte det som en *forklaring* på fascismens oppblomstring.

Fascismen som noe ukjent

Det virker som om fascismens egentlige program var ukjent for de norske journalistene. Mangelen på et grunnleggende manifest, slik for eksempel kommunismen har, har gitt rom for tolkninger, og det har tidligere vært en bred diskusjon om fascismen egentlig har en ideologi. Den tanken har de siste årene hatt færre tilhengere, men det er klart at

---

¹⁷² Aftenposten 05.11.27. *Femaarsdagen for marsjen mot Rom. Italiens vei under Mussolini. Fra et kaotisk og fattig land til en stormakt i stadig vekst*, signert artikkel av Finn Halvorsen

¹⁷³ *ibid.*

¹⁷⁴ Aftenposten 28.07.23. *Italienske problemer – III. Mussolinis indenrikspolitik*, signert artikkel av Anton Mohr

samtidens journalister hadde vanskelig for å se hva fascismen innebar. Hvor mye av regimets politikk ble ført på bakgrunn av fascismens ideologi? Særlig de første årene, da Mussolini kun hadde et begrenset spillerom i regjeringen, kunne det være vanskelig å se hva som var en del av fascistisk ideologi, og hva som var politikk basert på kompromisser. Man kan argumentere for at en del av fascismens ideologi var å føre politikk på et pragmatisk grunnlag. Men uansett hvordan Mussolini førte sin politikk, er det ikke vanskelig å se at journalistene på 1920-tallet var uenige i hva fascismen var. Det virket som om det hersket en tvil over hva fascismen var etter at den har utført sin "revolusjon"? Tidens Tegns Arnold Ræstad poengterte akkurat dette ¹⁷⁵. Fascismen hadde ingen klasseinteresser, ifølge han. Den var bare en reaksjon mot det bestående. Det var kun Mussolinis genialitet som gjorde at fascismen klarte å leve videre etter "revolusjonen" ¹⁷⁶.

Noen ganger ble det påpekt en sterk nasjonalisme ¹⁷⁷. Anton Mohr mente at fascismen var en politisk nyhet, som bunnet i fedrelandskjærlighet og individualisme. Nils Kjær og Sven Elvestad trakk fram ungdommen som fascismens livskraft ¹⁷⁸. Det var heller ingen klar og bred enighet om hvilken klasse fascismen tilhørte, selv om lederne til de to avisene virket å være samstemte. Aftenposten var i sin leder klare på at fascismen tilhørte borgerskapet, da den advarte om at "*det borgerlige samfund alligevel ikke er til at spøke med*" ¹⁷⁹. Også Tidens Tegn påpekte at fascismen var noe som tilhørte borgerskapet, ettersom den kjempet mot kommunismen ¹⁸⁰. Dette kan ikke betraktes som noe veldig kontroversielt, og blant annet historikeren Seymour Lipset mente at fascismen tilhørte borgerskapet. Men var fascismen et borgelig fenomen fordi den var anti-kommunistisk, og dermed sto i konflikt med arbeiderklassen? Dette tok Aftenpostens Anton Mohr opp. Han mente at fascismen burde regnes som en slags *cinquieme etat*, en femtestand, som verken tilhørte borgerskapet eller proletariatet ¹⁸¹. Grunnlaget for dette ble gitt i at hele bevegelsen sto utenfor det bestående samfunn.

---

¹⁷⁵ Ræstad 1924: side 24

¹⁷⁶ *ibid.*

¹⁷⁷ Tidens Tegn 01.03.23, *Utlandet idag*, Utenriksspalte

¹⁷⁸ Tidens Tegn 13.04.29, *Hvorledes Mori erobret*, signert artikkel av Sven Elvestad og Tidens Tegn 27.08.23, *Et italiensk ord*, signert artikkel av Nils Kjær:

¹⁷⁹ Aftenposten, 01.11.22, *Hvem er fascistene?*, leder

¹⁸⁰ Tidens Tegn 06.09.23, *Knytnæven*, leder

¹⁸¹ Aftenposten 21.07.23, *Italienske problemer – II. Fascismen*, signert artikkel av Anton Mohr

Mohr mente at fascismen kunne sammenlignes med proletariatet, og kalte den sågar et overproletariat også. Det var likevel to bærende prinsipper som skilte det fra det marxistiske proletariatet, nemlig fedrelandskjærlighet og individualisme ¹⁸². Det var først og fremst disse to prinsippene som bandt sammen tilhengere av fascismen. Heller ikke Tidens Tegns Arnold Ræstad var overbevist om at fascismen var borgerskapets fenomen. Ræstad skilte seg imidlertid noe fra Mohr, ettersom han var blant dem som mente at fascistene ikke hørte til en spesifikk klasse ¹⁸³. Det var ingen felles klasseinteresser som bandt sammen fascistene, men til tross for dette kunne den regne med tilslutning fra det lavere borgerskap ¹⁸⁴, og det var klart at fascismen gagnet kapitalistene i landet ¹⁸⁵. Arnold Ræstad skilte seg for øvrig noe ut fra de andre forfatterne, ved at han nevnte den avgjørende støtten fra storindustrien til fascistene. Storindustrien var svært delaktig i å føre fascistene til makten, men denne alliansen ble sjelden nevnt i avisene. Ræstad mente at det ble en etterspørsel etter fascistene hos kapitalistene på begynnelsen av 1920-tallet ¹⁸⁶.

Oppsummering

Det ser ut til at kritikken av den politiske utviklingen i Italia delvis bunnet i frykten for kommunismen. Parlamentarismen var i seg selv ikke et forhatt prinsipp, men det var dens tilstand som brakte fram kritikken. Redselen for kommunismen skapte en frykt for at parlamentarismen ikke klarte å hamle opp med et revolusjonsforsøk fra venstresiden, og flere av journalistene beklaget at parlamentarismen var i en så håpløs forfatning i Italia. Tidens Tegn skrev i en leder at de kanskje var et fascistorgan, slik som kommunistene kalte dem, *"hvis man dermed mener at vi arbeider for en sterk regjeringsmagt, som kan hindre vold og ødeleggelse"* ¹⁸⁷

Det var en usikkerhet hos avisenes skribenter over hva fascismen egentlig var, annet enn en hederlig reaksjon mot det politiske systemet og mot kommunismen. Spesielt gjaldt dette de første dagene etter maktovertakelsen. Dette gjenspeiles blant

---

¹⁸² *ibid.*

¹⁸³ Ræstad 1924: side 24

¹⁸⁴ Ræstad 1924: side 26

¹⁸⁵ Ræstad 1924: side 23

¹⁸⁶ *ibid.*

¹⁸⁷ Tidens Tegn, 18.03.24, *Sakens kjerne*, leder

annet i Aftenpostens leder 1. november 1922. Fascismen ble holdt fram som et godt eksempel i kampen mot kommunistene, men lederen stilte samtidig spørsmålet om fascismen faktisk var den optimale avløsningen til parlamentarismen. Svaret på det var lite utdypende, men i en leder som ellers framsto som positiv til fascismen, ble det konkludert at den sannsynligvis *ikke* var det.¹⁸⁸ Mangelen på en entydig forklaring av fascismen var, er åpenbar når man ser i avisene. Ikke bare var forsøkene vidt forskjellige fra hver forfatter, men forsøkene var også få. Røste, Nævestad og Valaker konkluderte alle med at *fascismen* ble tatt godt imot. Ut i fra de forklaringene som dette kapittelet har vist, virker det som om det var viktigere for disse avisene å se at den politiske utviklingen i Italia møtte motstand i form av Mussolinis bevegelse, og at en kommunistisk revolusjon ble hindret. Det var ikke nødvendigvis slik at det var akkurat fascismen i seg selv som var positiv. Journalistene gikk nemlig lite inn på hva den fascismen Mussolini sto for innebar. Interessant nok virket det sistnevnte å være tilfellet i Social-Demokraten også. Tom Jurin skrev at avisen ikke så noen særlig selvstendig politikk eller bærende ideologi i fascismen¹⁸⁹. At fascismen var vanskelig å definere er en årsak til det, men man kan også bli ledet til å tro at det kanskje ikke hadde så stor betydning. Fascismens program virket å være av sekundær betydning.

5 "Revolusjonen" og "diktaturet"

Kapittel fire dreide seg om reaksjonene på maktovertakelsen til Mussolini. Avisene mente at Norge hadde enkelte av de samme problemene som Italia. Det var først og fremst disse problemene som skapte fascismen. Men hadde disse problemene blitt løst av Mussolinis bevegelse, i og med maktovertakelsen? Var det i så fall noe for Norge?

Dette kapittelet skal se nærmere på to nøkkelbegreper i forbindelse med maktovertakelsen: *Revolusjon* og *diktatur*. Dette er to begreper som begge har ulike definisjoner, og som har ulik politisk betydning. Kapittelet skal vise til bruken av disse begrepene i avisene, og drøfte hvorvidt det var en tilfeldig misforståelse av begivenhetene eller om det var en bevisst bruk av dem. Dersom det var en bevisst bruk av begrepene, er det en klar kobling til holdningene til fascismen. Begrepsanalysen har

---

¹⁸⁸ *ibid.*

¹⁸⁹ Jurin 2010: side 61

også en annen funksjon: Oppfattelsen av det nye regimet som et diktatur allerede i 1922 hadde en stor konsekvens for holdningen til regimet.

Revolusjon

Det foreligger to viktige definisjoner av begrepet revolusjon. En marxistisk forståelse av begrepet er idealistisk og positiv. Den definerer en revolusjon som et historisk framskritt, ofte realisert med vold, mot et mer rettferdig, friere, og mer egalitært samfunn. En mer apolitisk og nøytral definisjon av *revolusjon* er kanskje å foretrekke: Ifølge Øyvind Østeruds leksikon om begreper i statsvitenskap, er en revolusjon en rask, dyptgripende og voldelig samfunnsendring, der nye grupperinger kommer til makten og der den politiske orden blir forandret ¹⁹⁰. En revolusjon er altså et forsøk på å rive ned et politisk regime, og bygge opp et nytt, basert på nye ideer og en ny ideologi, som er ledet av nye politiske eliter, støttet av sosiale klasser som tidligere ikke var i besittelse av makt eller innflytelse. Ut i fra den apolitiske forståelsen av begrepet, er det ikke mulig å definere maktovertakelsen til Mussolini i 1922 som en revolusjon. Det gamle regimet ble ikke revet ned, ettersom de samme institusjonene eksisterte også etter at Mussolini kom til makten. I tillegg til disse definisjonene er det viktig å understreke at begrepet også kan brukes på et noe løsere grunnlag. Revolusjonsbegrepet kan også brukes for å referere til et paradigmeskifte. ¹⁹¹

Et begrep som ofte står i sammenheng med revolusjon er et *statskupp*. I Øyvind Østeruds leksikon er statskupp definert som en politisk omveltning ved tvang, iscenesatt av en person eller gruppe som allerede har en viss politisk eller militær makt, på en måte som er forfatningsstridig ¹⁹². Det atskiller seg fra revolusjon ved at statskuppet ikke har en bred sosial mobilisering i bunnen. Ut i fra definisjonene av revolusjon og statskupp, kan man kanskje betrakte maktovertakelsen som nærmere et statskupp enn en revolusjon: Mussolini og hans fascister hadde en viss innflytelse, både politisk og militært. Politisk i form av at fascistene hadde representanter som en del av

---

¹⁹⁰ Østerud, Øyvind *Statsvitenskapelig leksikon*, Oslo 2007: side 245-246

¹⁹¹ Smeltser, Neil J. og Baltes, Paul B. *International encyclopedia of the social & behavioral sciences*, Amsterdam 2003: side 13299

¹⁹² Østerud 2007: side 266

en nasjonal blokk i parlamentsvalget i 1921 ¹⁹³, militært i form av *squadre d'azione* ¹⁹⁴. Å bruke begrepet statskupp vil likevel også være feil. Med et statskupp menes det at maktovertakelsen er utført *utenfor* konstitusjonen. Mussolini kom til makten *innenfor* konstitusjonens rammer. Maktovertakelsen skiller seg videre fra et statskupp ved at fascistene hadde en bred sosial mobilisering. Verken *revolusjon* eller *statskupp* vil være begreper som kan brukes om Mussolinis maktovertakelse. Marsjen var, ifølge Payne, et slags mistillitsvotum, som ikke ble gitt av den lovgivende forsamlingen, men snarere en militia som hadde bygget seg opp nok innflytelse til at regjeringen og kongen måtte ta den i betraktning.

Hendelsene i oktober 1922 var ingen fascistisk revolusjon, selv om det kanskje var det fascistene selv ønsket seg. Men fascismen kan likevel betraktes som *revolusjonær*. Som teorikapittelet i denne oppgaven viste, er ikke en generisk definisjon av fascisme enkel å forfatte. Dermed er det heller ikke enkelt å vite hvilken definisjon man skal regne som mest gyldig. Likevel, den definisjonen som Emilio Gentile har laget, har stor nytte. Den definerer fascismen som et *revolusjonært*, og ikke et *reaksjonært*, politisk fenomen. Fascismen var en revolusjonær bevegelse fordi den ønsket å bryte ned liberaldemokratiet, og bygge opp et nytt samfunn basert på nye ideer og nye verdier. Det er viktig å understreke forskjellen mellom en revolusjonær på den ene siden, og en reaksjonær på den andre. En reaksjonær vil ønske seg tilbake til det som eksisterte *før* en revolusjon. En reaksjonær vil dermed stå i sammenheng med en konservativ, som ønsker at systemet bevares slik det er, og en reaksjonær vil på bakgrunn av dette være avhengig av at det har eksistert en revolusjon. Avgjørende her er at det italienske systemet ikke hadde gått gjennom en revolusjon før 1922, så en definisjon av fascismen som reaksjonær vil med andre ord være feilaktig. Fascismen har likevel blitt betraktet som reaksjonær. Dette kan være et godt poeng, siden fascistene glorifiserte deler av det samfunnet som eksisterte før kongeriket Italia ble opprettet i 1861. Fascismen betraktes også ofte som anti-egalitær og anti-liberal, to verdier som skilte seg fra det moderne Italia. ¹⁹⁵

En revolusjonær er en som ønsker seg et hurtig og klart brudd med det eksisterende, og han eller hun skiller seg dermed også fra en reformist, i form av at

---

¹⁹³ Dahl 1996: side 20

¹⁹⁴ *Squadre d'azione*: fascistiske kampgrupper dominert av krigsveteraner og unge aktivister. Meget aggressive og voldelige

¹⁹⁵ Se Emilio Gentiles definisjon tidligere i denne oppgaven

sistnevnte ønsker seg en langsommere og mer gradvis endring av samfunnet, der voldelige virkemidler ikke er benyttet

Fascismen var en *revolusjonær bevegelse* i form av at den ønsket å bryte ned det bestående italienske systemet, og erstatte det med et nytt, nemlig et fascistisk system. Fascismen var dermed i konkurranse med kommunismen om å danne en revolusjon mot det eksisterende. Men selv om fascismen var revolusjonær i sin ideologi, fikk aldri fascistene den revolusjonen som var glorifisert.

Bruken av begrepet

Man merker seg raskt bruken av begrepet *den fascistiske revolusjon* i en eller annen form i artiklene som omtaler maktovertakelsen. Begrepet var hyppig brukt i omtalen av marsjen mot Roma, og den påfølgende maktovertakelsen. Lederen i Aftenposten 1. november 1922 var et typisk eksempel på hvordan maktovertakelsen foregikk ifølge avisene: Begivenhetene ble omtalt som "*fascisternes fredelige revolution*"¹⁹⁶. Nils Kjær var også raskt ute med å benevne maktovertakelsen som revolusjon, da han den 11. november skrev at "*revolutionen synes hittil at være forløpet nogenlunde fredelig*"¹⁹⁷. Begrepet ble brukt ved et svært tidlig stadium, allerede i dagene umiddelbart etter marsjen mot Roma. Det fortsatte også i månedene og årene som kom.

Det viser seg også at det ikke var noe særlig skille mellom forfattere som skrev i 1922 og forfattere som skrev på et senere tidspunkt. Også så sent som 1927 ble maktovertakelsen omtalt som en revolusjon. Ørnulf Ree skrev en artikkel 28. oktober 1927 med tittelen: "*Fascismen som statsmakt – 5 aar i dag*", og Ree var ikke i tvil om at det som hadde skjedd i 1922, var en revolusjon, og med opprettelsen av en ny stat som en følge av den¹⁹⁸. Hva fikk Ørnulf Ree til å være så skråsikker på at en revolusjon hadde skjedd i oktober 1922? Ree skrev om to forskjellige regimer, den liberale stat før maktovertakelsen, og den fascistiske stat etter den. Men samtidig som det er underlig at Ree i 1927 ikke hadde sett at maktovertakelsen ikke var en revolusjon, var skillet mellom det gamle og det nye regimet klarere på dette tidspunktet. I 1927 framsto Italia

---

¹⁹⁶ Aftenposten, 01.11.22, *Hvem er fascisterne?*, leder

¹⁹⁷ Tidens Tegn, 11.11.22, *Mussolini*, signert artikkel av Nils Kjær

¹⁹⁸ Tidens Tegn 28.10.27, *Fascismen som statsmakt – 5 aar i dag*, signert artikkel av Ørnulf Ree

langt mer fascistisk enn det gjorde i 1922. Journalisten Finn Halvorsen, Aftenpostens korrespondent i Roma, brukte også begrepet revolusjon så sent som i 1928¹⁹⁹.

Det var ingen av lederne, eller noen av de signerte artiklene som *ikke* brukte begrepet. Det var heller ikke mange som satte et spørsmålstegn ved bruken av begrepet. Arnold Ræstad var imidlertid et unntak. Hans artikler bar preg av å være noe mer analytisk utført enn mange av de andre artiklene i avisene. Ræstad stilte i sin første artikkel, som han for øvrig kalte "*Revolution*", et stort spørsmål ved fascistenes bruk av begrepet. Ræstad siterte Mussolini da han framhevet at "*fascistrevolutionen har latt alle det gamle samfunns grunnpiller bli staaende. Og han nævner dem op: kirke, hær, kongedømme, folkerepresentasjonen*"²⁰⁰, og forklarte også at fascistene påpekte at den nye valgloven ble vedtatt i forfatningsmessige former²⁰¹. Ingenting av dette bestridte Ræstad, men Ræstad påpekte at det var nettopp dette som gjorde at "*den fascistiske revolution indtar en eiendommelig stilling blant revolutionerne*"²⁰². Der de gamle revolusjonene "*omstyrtet det forfatningsmæssige hierarki*", beholdt fascistene dette i form av å ikke fjerne eller forandre kirke, hær, kongedømme og folkerepresentasjon. Og der de gamle revolusjonære forsvant ut av maktbildet etter at revolusjonen var gjennomført, beholdt den fascistiske militær en rolle i det nye samfunnet²⁰³. Dette var det Mussolini kalte "*en revolution, 'min stil'*", ifølge Ræstad. Ræstad problematiserte også hvorfor fascistene fortsatte å legge vekt på at styret "*bestaar i kraft av revolution*"²⁰⁴. Hvorfor trengte fascistene å understreke "revolusjonen" også i tiden etter at den var gjennomført? Ræstad forklarte dette med at fascismen var moralsk avhengig av å omtale maktovertakelsen som en revolusjon. Hvis ikke ville fascismens historie bare stå igjen som "*en eneste række av lovløsheter (...) og illojalitet mot den lovlige myndighet (...)*"²⁰⁵. Revolusjonsbegrepet ble, ifølge Ræstad, et ord til selvforsvar og selvhevdelse²⁰⁶. I tillegg appellerte fascismen til den delen av folket som hadde en militaristisk mentalitet. Ræstad påpekte her at fascistene benyttet seg av begrepet for å skape en

---

¹⁹⁹ Aftenposten, 18.10.28, "*Den italienske presse er den frieste i verden*", signert artikkel av Finn Halvorsen

²⁰⁰ Ræstad 1924: side 7

²⁰¹ Ræstad 1924: side 8

²⁰² *ibid.*

²⁰³ Ræstad 1924: side 8

²⁰⁴ Ræstad 1924: side 3

²⁰⁵ Ræstad 1924: side 4

²⁰⁶ *ibid.*

entusiasme rundt maktovertakelsen. Selv om den sittende regjeringen og parlamentets flertall ga opp frivillig, var det ifølge fascistene et hardt revolusjonært arbeid, og et resultat av martyrs innsats som gjorde at fascistene kunne ta makten ²⁰⁷. Det er bemerkelsesverdig at Ræstad var den eneste som drøftet begrepet, men det virker ikke som om Ræstad helt avviste begrepet revolusjon i omtalen av oktoberdagene 1922. Til tross for hans reservasjoner benyttet han seg av begrepet flere ganger artikkelserien sin. Anders Fjelstad var også et unntak. Han mente at Mussolini kom til makten på en ekstraordinær måte, men at han ikke har rørt ved konstitusjonen ²⁰⁸. Fjelstad var altså en av få som så dette, og det er også bemerkelsesverdig at han knapt bruker begrepet *revolusjon*. Både Fjelstad og Ræstad skrev svært analytiske artikler, og man kan se at disse to gikk maktovertakelsen nærmere i sømmene. De skilte seg kraftig fra de andre artiklene i avisene.

”Det ser livagtig ut som revolution!” ²⁰⁹

Maktovertakelsen var ingen revolusjon, og revolusjonsbegrepet ble altså brukt feil. Spørsmålet blir hvorfor nesten alle journalistene ukritisk benyttet seg av det. Det kan ha flere forklaringer.

For det første ble hele maktovertakelsen omtalt som en revolusjon av fascistene. Å komme til bunns i prosessen fra telegrammene ble forfattet til de endte opp i Norge, må denne oppgaven forbigå, men det er absolutt mulig å tenke seg at telegrammene ble påvirket av fascistene allerede så tidlig som ved maktovertakelsen. Fascistene selv kalte marsjen mot Roma som en revolusjon som en del av retorikken i fascismens mytologi. Her er det viktig å minne om Edvard Bulls poeng om at telegrammene ofte var mer politisk farget i mellomkrigstiden enn i dag. ²¹⁰ Telegrammene kan ha gitt feil informasjon. Noen av skribentene overdrev også antallet fascistere i marsjen mot Roma betraktelig. Aftenpostens Haakon Øverland påsto så sent som i 1923 at fascistene var 120 000 velbevæpnede menn omkring Roma i tiden før marsjen, og at hele 40 000

---

²⁰⁷ Ræstad 1924: side 5

²⁰⁸ Tidens Tegn 04.04.24, *Italien paa nye veie – Et lands gjenreisning gjennom statsmaskineriets forenkling*, signert artikkel av Anders Fjelstad

²⁰⁹ Tidens Tegn, 08.11.22, *Statskup i sort og blaat*, Brev til Tidens Tegn, signert Bokken Lasson

²¹⁰ Bull 1929: side 22

deltok i selve marsjen. Dette kan ha ført til en større tro på at regimet ble styrtet som følge av en militær trussel. Om fascistene var så mange som 120 000 velbevæpnede menn, ville kanskje en revolusjon vært mer realistisk å utføre.

Uansett kan man tenke seg at marsjen mot Roma kan ha framstått som en voldelig maktovertakelse, som foregikk utenfor lovens rammer. Deltakerne i marsjen var lett bevæpnet, og fascistene hadde tidligere benyttet vold som et virkemiddel på lokalt nivå rundt om i Italia. En synlig konsekvens av denne mobiliseringen var at Italia fikk en ny regjeringssjef. "*Det ser livagtig ut som revolution!*", skrev Bokken Lasson²¹¹, etter å ha sett et stort antall fascister beleire utkanten av Roma. Det er likevel klart at ingen av artikkelforfatterne forestilte seg at dette var en voldelig revolusjon, slik som den russiske revolusjon. Begreper som fascistenes "*fredelige revolusjon*" ble nevnt flere ganger²¹². Men de prosessene som foregikk i Roma de siste dagene av oktober 1922, var ikke nødvendigvis tydelige for samtiden. Dersom tilskueren ikke hadde nødvendig kunnskap om det før-fascistiske Italia og det politiske klimaet som gjorde maktovertakelsen mulig, eller inngående kunnskap om den italienske konstitusjonen, er det kanskje ikke så underlig at man trodde dette var en ulovlig maktovertakelse, altså et statskupp eller en revolusjon. 31. oktober 1922 skrev Tidens Tegn at Italias konge ikke hadde noe valg: Han hadde "*intet andet (...) at gjøre end at overlate dannelsen av det nye ministerium til fascisternes fører Mussolini*"²¹³. Det var dermed klart at forfatteren av denne artikkelen ikke fikk med seg at det var kongens frykt for borgerkrig, samt hans frykt for venstresiden, som gjorde at han tok et frivillig valg om å ikke erklære unntakstilstand, og at Facta-regjeringen falt på grunn av dette. Artikkelen fra 1922 viser at forståelsen av situasjonen lå nærmere det vi oppfatter som et statskupp. Og dessuten, bruken av revolusjonsbegrepet var heller ikke eksklusivt den borgerlige presse. Det samme kan sies om den norske venstreorienterte avisen Social-Demokraten. Det er med andre ord trolig at store deler av presse-Norge hadde inntrykk av at Mussolinis maktovertakelse var tvunget gjennom av fascistene og at det framsto som en revolusjon. Dette gjenspeiles også i utenriksspalten i Tidens Tegn den 13. februar 1923,

---

²¹¹ Tidens Tegn, 08. 11. 22, *Statskup i sort og blaat*, Brev til Tidens Tegn, signert Bokken Lasson

²¹² Tidens Tegn, 11.11.22, *Mussolini*, signert artikkel av Nils Kjær, og Aftenposten, 01.11.22, *Hvem er fascistene?*, leder

²¹³ Tidens Tegn 31.10.22, *Utlandet idag*, utenriksspalte

hvor det sto "(...) Mussolini hadde utført sitt store kup (...)"²¹⁴. Fascistene benyttet, som nevnt over, *revolusjon* i sin retorikk. Selv om telegrammene kunne være nøytrale og upåvirkede av fascistene, var det sannsynligvis slik at journalistene så ambisjonen om en revolusjon.

En annen forklaring kan være at avisene tok et bevisst valg om å benytte seg av begrepet for å veilede eller engasjere leserne sine politisk. Det er allerede påpekt at fascistene selv brukte begrepet for å skape en entusiasme rundt maktovertakelsen. Om de norske borgerlige avisene også gjorde det, ville det kunne skape to virkninger: På den ene siden kunne det skape en entusiasme hos den borgerlige fløy. En kommunistisk revolusjon var sterkt fryktet på den borgerlige side av politikken. En vinkling av hendelsene i Italia om at borgerskapet seiret mot kommunismen, kunne skape en tro på at også den borgerlige delen av samfunnet i Norge ikke var i en håpløs kamp mot kommunismen. Det er mulig at avisene ønsket å vise at også den borgerlige side kunne stå opp og kjempe. På den andre siden kunne den samme argumentasjonen stå som en advarsel for den kommunistiske fløy. Den borgerlige siden i Italia ville ikke gi etter for kommunistene uten kamp. Denne forklaringen kan bygges opp med det Aftenpostens leder 1. november 1922 avsluttet med: "*Det borgerlige samfund er alligevel ikke at spørge med. Kommunisterne bør tage sig iagt i alle lande.*". Og videre: "*Det internationale anarki vil overalt blive slaaet ned. Ogsaa i vort land vil det ske, hvis det bliver nødvendig*"²¹⁵. Aftenposten henviste altså til Italia for å vise hvordan en borgerlig reaksjon kunne slå ned kommunismen. Det er likevel tvilsomt at henvisningen til Italia ble gitt som en oppfordring til noe tilsvarende i Norge. For det første var avisene sterke motstandere av en revolusjon i Norge, som først og fremst ble forbundet med kommunismen. Norske Intelligenssedler skrev den 10. juni 1919: "*Vi tror ikke noget paa revolutionen. De overmodige herrer undervurderer samfundets styrke. Norge er ikke noget halvbarbarisk Russland*"²¹⁶. En passende beskrivelse av avisene må være at de var like mye anti-revolusjonære som anti-kommunistiske. Når det gjelder parlamentarismen må avisene kanskje betraktes mer som reaksjonære, ettersom de ønsket seg tilbake til parlamentarismens utgangspunkt.

---

²¹⁴ Tidens Tegn 13.02.23, *Utlandet idag*, utenriksspalte

²¹⁵ Aftenposten 01.11.22, *Hvem er fascisterne?*, leder

²¹⁶ Sitert etter Dahl, Hans Fredrik 2010: side 43

Om det var en positiv holdning til fascismen, så var det fornuftig å vise til maktovertakelsen som en revolusjon. For hvis fascismen var en ideologi avisene hadde sansen for, hvorfor skulle ikke fascismen bli brukt som en modell for å løse de problemene man hadde i Norge? Om fascismen var noe borgerskapet i Norge kunne knytte seg til, så var vel en revolusjon i Norge også ønskelig. Likevel ble aldri fascismen brukt som et forbilde. Fascismen ble brukt som en advarsel. Gjennom hele 1920-tallet kom advarslene om at Norge kunne utvikle en fascisme, hvis ikke parlamentarismen gikk tilbake til å skape flertallsregjeringer. 9. november 1922 meddelte Tidens Tegn at man overhodet ikke ønsket seg de tilstandene som man hadde sett i Italia "*Se til Italia! – Vi vil ingeni lunde dit*" ²¹⁷

Diktaturet

For å få et inntrykk av hvordan det nye regimet ble oppfattet, er det først viktig å drøfte bruken begrepet *diktatur*. For selv om bakgrunnskapittelet viste at Italia ikke ble et reelt diktatur før i 1925-26, med innføringene av de fascistiske lovene, er det grunn til å stille spørsmål ved om norske journalister kanskje oppfattet Mussolinis nye regime som et diktatur allerede umiddelbart etter maktovertakelsen. Den feilaktige oppfatningen av at maktovertakelsen var en revolusjon, kan også ha medvirket til at det nye regimet også ble oppfattet som et diktatur. Dersom vi går tilbake til den apolitiske definisjonen av en revolusjon, finner vi at den betyr *en rask, dyptgripende og voldelig samfunnsendring, der nye grupperinger kommer til makten og der den politiske orden blir forandret*. Dersom det var denne forståelsen av revolusjon de norske journalistene hadde, kom en konsekvens av begrepet: De norske journalistene måtte samtidig se på det nye regimet som noe helt nytt, og noe annet enn det regimet som eksisterte før Mussolini. Det ville vært svært merkelig om journalistene kalte det før-fascistiske regimet for et liberalt konstitusjonelt monarki, for dermed å fortsette å kalle det nye regimet det samme etter "revolusjonen". Det var nettopp bruddet med det gamle Italia som, framfor alt, ble hyllet av de norske journalistene. "Revolusjonen" innebar en forandring, men hva erstattet i så fall det liberale regimet i Italia?

---

²¹⁷ Tidens Tegn 09.11.22, Usignert artikkel uten overskrift

Det er klart at et diktatur ikke er det eneste mulige alternativet til en liberal stat, slik Italia var før Mussolini kom til makten. Men går man tilbake til den politiske situasjonen i Italia i forkant av maktovertakelsen, var det lite trolig at en reel revolusjon ville medført noe annet enn et regime som gikk mot en mer autoritær retning. I det politiske kaoset i Italia i årene rundt 1920 var det to bevegelser som kjempet mot hverandre som et alternativ til liberalismen, nemlig kommunismen og fascismen. Hendelsene i Sovjetunionen noen år i forveien hadde skapt en frykt i hele det borgerlige Europa for revolusjoner og en dreining mot autoritære stater. Hvorvidt revolusjonsfrykten i Italia, så vel som i Norge, var berettiget har i ettertiden vært diskutert, men Stanley Payne påpeker at det i begynnelsen av 1920-årene var en bred enighet i middelklassen i Italia om å forsvare sine interesser mot en eventuell rød revolusjon ²¹⁸. Revolusjonsfrykten eksisterte i høyeste grad også i Norge, og det bør tillegges vekt i en vurdering av holdningen til fascismen. At Italia tidlig på 1920-tallet kunne gå mot en autoritær dreining ble oppfattet også i Norge. Aftenpostens Anton Mohr skrev bekymret i en artikkelserie publisert i juli 1922 at Italia kunne bli et offer for en revolusjon innen kort tid. I 1923 refererte Mohr til denne serien, og skrev at *"sikkert 99 pst fryktet for at denne (revolusjonen) vilde komme til aa gaa i ultra-radikal, om ikke kommunistisk retning"* ²¹⁹. I juli 1923 innrømmet han at han, som flere andre, hadde tatt feil på ett punkt, nemlig at det var fascistene som overraskende nok hadde fått makten, og ikke kommunistene. Men om det ikke var en kommunistisk revolusjon som skjedde i 1922, var det for Mohr fortsatt en revolusjon. Og resultatet av revolusjonen var et diktatur ²²⁰.

Begrepet diktatur vil i moderne betydning si at en person eller en gruppe har et maktmonopol, og utøver det uten begrensning ²²¹. Ofte vil et maktmonopol komme som en følge av en urettmessig maktovertakelse, men det er ikke en nødvendighet. Dette var kanskje spesielt tydelig i Mussolinis tilfelle, ettersom han holdt seg innenfor konstitusjonens rammer.

---

²¹⁸ Payne 1995: 95

²¹⁹ Aftenposten 21.07.23, *Italienske problemer – II. Fascismen*, signert artikkel av Anton Mohr.

²²⁰ *ibid.*

²²¹ Østerud 2007, side 50

”Saa begynder da Mussolini den nye æra som Italiens diktator”²²²

Mohrs konklusjon om at Italia hadde blitt et diktatur etter ”revolusjonen” var ikke unik. Nesten alle som skrev for noen av de to avisene benyttet seg av betegnelsen diktatur om det nye italienske regimet, og omtalte Mussolini som en diktator. Tidens Tegn skrev om den voldelige tilnærmingen til fascistbevegelsen i sin utenriksspalte 30. oktober 1922²²³. Avisen kalte ikke regimet et diktatur i denne artikkelen, men dagen etter erklærte den samme spalten fascistene som ”*Italiens uindskrænkede herrer*”²²⁴. Mussolinis regjering ble erklært for å være et mindretallsdiktatur, og fra og med den 2. november 1922 begynte Tidens Tegn jevnlig å kalle Mussolini for en diktator. ”*Saa begynder da Mussolini den nye æra som Italiens diktator*”, erklærte utenriksspalten²²⁵. At Mussolini var en diktator allerede ved maktovertakelsen, virket klart for Tidens Tegn. Dette ble også gjentatt i utenriksspalten den 22 november 1922, der Mussolini ble omtalt som ”*Italiens diktator*”²²⁶, og igjen 1 mars 1923, da hele maktovertakelsen ble nevnt som tiden ”(*...*) *da Mussolini blev Italiens diktator*”²²⁷. Aftenposten, på sin side, som hadde omtalt maktovertakelsen som en ”fredelig revolusjon” i sin leder et par dager etter marsjen, reserverte seg noe mer i bruken av begrepet diktatur på det nye regimet. Den nevnte at fascistene hadde ”*taget den politiske magt i sine hænder*”, men den var forsiktig med å forklare hva det nye regimet egentlig var²²⁸. Heller ikke Haakon Øverland omtalte det nye regimet som et diktatur da en artikkel av han ble trykket 1. november 1922²²⁹. Det at Aftenposten ikke omtalte Mussolini som en diktator de første månedene, slik som Tidens Tegn gjorde, kan virke merkelig, men avisen hadde ikke så mange artikler som forsøkte å forklare hva det nye regimet var. Lederen til Aftenposten dreide seg først og fremst om fascismen som en reaksjon, og det er tydelig at avisen ikke helt visste hva det nye regimet betydde. Uansett tok det heller ikke lang tid før også Aftenposten omtalte regimet konsekvent som et diktatur. Øverland brukte få uker på å

---

²²² Tidens Tegn 02.11.22, *Utlandet idag*, Utenriksspalte

²²³ Tidens Tegn 30.10.22, *Utlandet idag*, Utenriksspalte

²²⁴ Tidens Tegn 31.10.22, *Utlandet idag*, Utenriksspalte

²²⁵ Tidens Tegn 02.11.22, *Utlandet idag*, Utenriksspalte

²²⁶ Tidens Tegn 22.11.22, *Utlandet idag*, Utenriksspalte

²²⁷ Tidens Tegn 01.03.23, *Utlandet idag*, Utenriksspalte

²²⁸ Aftenposten, 01.11.22, *Hvem er fascisterne?*, leder

²²⁹ Aftenposten, 01.11.22, *Den nye Garibaldi*, signert artikkel av Haakon Øverland

antydde at Mussolinis regime begynte å få diktatoriske tendenser ²³⁰, og den 3. april 1923 ble Mussolini omtalt som en diktator i en utenrikskronikk ²³¹. Fra og med 1923 ble det en tilnærmet konsekvent bruk av begrepet også i Aftenposten. På dagen ett år etter at Mussolini fikk regjeringsoppdrag skrev Haakon Øverland en artikkel om hva denne nye regjeringen hadde utrettet. I en artikkel hvor han omtalte maktovertakelsen som "fascistrevolutionen", skrev han "ved kongens kaldelse var Mussolini ikke bare blitt Italiens nye førsteminister, han var blitt dets diktator". ²³² I det hele tatt var det svært få artikler som ikke omtalte Mussolini som en diktator eller Italia som et diktatur. Kun Arnold Ræstad stilte enkelte spørsmål ved om det faktisk var et diktatur. Ræstad skrev fra Italia, og han nevnte at folk omkring han kalte det nye Italia for det personlige diktatur ²³³, men at han var skeptisk til dette. Det er bemerkelsesverdig at den samme forfatteren var kritisk til bruken av *både* begrepet revolusjon og diktatur.

Aftenposten og Tidens Tegn skilte seg lite fra hverandre i bruken av dette begrepet. Men hva med årene fra 1925 og utover, da regimet faktisk *ble* et diktatur? Som med revolusjonsbegrepet, virket det ikke som om oppfatningen bare var et førsteinntrykk. Diktaturbegrepet ble brukt feil på forskjellige tidspunkt: Aftenposten skrev for eksempel så sent som i desember 1929 at diktaturet hadde blitt opprettet i 1922: "Fagorganisasjonen har nu drevet det så vidt i sitt tyranni at vi her i landet nærmer oss de forhold som eksisterte i Italien før diktaturet blev opprettet" ²³⁴. Bruken av revolusjonsbegrepet kunne kanskje rettferdiggjøres ved at skillet mellom den liberale stat før oktober 1922 og "den fascistiske stat" ble større og større jo lenger ut på 1920-tallet man kom. Det ble med andre ord enklere å tenke seg et regime før 1922 og et fascistisk regime etter 1922. Men hvordan kunne dette gjelde diktaturbegrepet? Jo lenger ut på 1920-tallet man kom, jo mer autoritært ble regimet, og det ble mer åpenbart at regimet i 1922 ikke var et diktatur. Det er også merkelig at det ikke var noen omtale av de nye lovene som kom ut på midten av 1920-tallet. Hadde det vært en omtale av dem, så ville det kanskje vært naturlig at avisene gikk tilbake på oppfatningen av at regimet var et diktatur allerede i 1922, men de fleste journalistene opprettholdt

---

²³⁰ Aftenposten 23.11.22, *Fascismen i praksis*, signert artikkel av Haakon Øverland

²³¹ Aftenposten 03.04.23, *Knuden løst*, Utenrikskronikk

²³² Aftenposten 30.10.23, *Et aar under fasciststyre – Hvad Mussolinis regjering har utrettet*, signert artikkel av Haakon Øverland

²³³ Ræstad 1924: side 9

²³⁴ Aftenposten, 21.12.29, *Det går ikke i lengden*, leder

begrepsbruken da de skulle referere til maktovertakelsen. Dette er tydelig blant annet i Tidens Tegn. Ser man på hele lederen er det tydelig at det var snakk om forholdene i Italia før 1922, og ikke før *leggi fascistissime*.

Hvorfor ble diktatorbegrepet brukt?

Bruken av begrepet diktatur hadde kanskje en logisk sammenheng. At "diktaturet" fulgte etter "revolusjonen" passer bra med definisjonen av revolusjonsbegrepet, men det er interessant å se at artiklene omtalte det nye regimet for et diktatur umiddelbart etter marsjen mot Roma. Allerede morgenen 30. oktober virket det klart for Tidens Tegn at Mussolinis regime var på vei til å bli et diktatur ²³⁵. Kan det dermed tenkes at begrepsforvirringen gikk motsatt vei? Kan man anta at journalistene oppfattet, eller forventet, det nye regimet som et diktatur umiddelbart etter maktovertakelsen, og at man dermed oppfattet den radikale forandringen fra et liberalt regime til et diktatur som et resultat av en revolusjon? Hva kom først av konklusjonen om at Italia hadde gått gjennom en revolusjon og at Italia var et diktatur? Naturligvis var en revolusjon reelt sett den eneste måten å innføre et diktatur på. Likevel, begge begrepene *revolusjon* og *diktatur* ble altså brukt i artiklene i Tidens Tegn som kom ut umiddelbart etter maktovertakelsen. Hva oppfattet journalistene først? Revolusjonen eller diktaturet? Det er tre potensielle forklaringer på hvorfor begrepet diktatur ble brukt på dette tidspunktet. Alle har en sammenheng med de tre forklaringene av den feilaktige bruken av revolusjonsbegrepet. For det første kan det ha vært en misoppfatning av situasjonen i Italia og den nye regjeringen, for det andre kan det ha vært en bevisst bruk av begrepet, og for det tredje kan det ha vært en annen forståelse av begrepet.

Var det en mulighet for at det nye regimet ble misforstått? Et spørsmål som kan hjelpe til med å gi et svar på det, er hva som gjorde at regimet kunne *framstå* som et diktatur så tidlig som 1922. Det første som bør nevnes her er muligheten for at de norske artikkelforfatterne så en autoritær *ambisjon* hos Mussolinis bevegelse allerede før maktovertakelsen. Enkelte fraksjoner i fascistpartiet ønsket seg før maktovertakelsen en autoritær fascistisk stat ²³⁶ og Mussolini annonserte tidlig i 1922

---

²³⁵ Tidens Tegn 30.10.22, *Utlandet idag*, Utenriksspalte

²³⁶ Payne 1995: side 106

at det tjuende århundre kom til å gå vekk fra demokrati og sosialisme ²³⁷. Også Øystein Sørensen har påpekt at den fascistiske ideologien forkastet det liberale demokratiet ²³⁸. Dette til tross, før maktovertakelsen ga Mussolini aldri uttrykk for at han ville styre Italia som et diktatur i framtiden. På den måten ville han neppe fått kongens, storindustriens og andre politikeres støtte, som var avgjørende for at Mussolini kunne få makten. Historiker Jens Petersens artikkel om konseptet totalitarisme i den italienske fascismen, vitner også om at det ikke eksisterte en ubestridt enighet om fascismen faktisk hadde et mål om å bli en autoritær stat så tidlig som på begynnelsen av 1920-tallet ²³⁹. Likevel var det flere forfattere som mente at fascismen var en bevegelse som var tuftet på anti-demokratiske og anti-liberale verdier. Dette var et poeng som Arnold Ræstad nevnte i 1924. Mussolini ønsket å holde seg innenfor de konstitusjonelle rammene, men det var samtidig vanskelig å opprettholde fascismens sanne karakter. Ræstad skrev at Mussolini hadde forsikret sine partifeller om at *"hans respekt for de forfatningsmessige normer ikke gikk saa langt at han vilde være med paa at gjøre fascismen til noget utvandet"* ²⁴⁰. Også Sven Elvestad hadde sett Mussolinis mål om å oppnå en autoritær stat. I hans intervju med Adolf Hitler 9. april 1923 stilte han spørsmålet *"Er Deres maal de samme som Mussolinis, nemlig opprettelse av en diktatorisk regjering og avskaffelse av parlamentarismen?"* ²⁴¹. Også den 1. mars 1923 skrev Tidens Tegn at fascismen, så vel som bolsjevismen, underkjente demokratiet og frihetens sak ²⁴². I lederen *"Systemskifte i det italienske deputertkammer"* i Tidens Tegn var det klart at det forelå et ønske om et fascistisk diktatur før maktovertakelsen fant sted: *"Fascismen (måtte) ifølge hele sin autokratisk innstillede natur før eller senere kollidere med den parlamentariske idé"* ²⁴³. Høyesterettsassessor Glør Th. Mejdell var heller ikke i tvil: i Aftenpostens aftennummer 17. november 1923 skrev han at Mussolini hadde blitt diktator, og mente at Mussolini hadde en autoritær ambisjon i tiden før maktovertakelsen. Ifølge Mejdell var Mussolini fast bestemt på å ta makten: *"Jeg har intet andet program end at jeg vil styrte de andre; jeg vil herske ; de andre har styret slet,*

---

²³⁷ *ibid.*

²³⁸ Sørensen 2010: side 20

²³⁹ Petersen 2004: side 5

²⁴⁰ Ræstad 1924: side 12

²⁴¹ Tidens Tegn 09.04.23, *Den tyske fascisme. Hitler – og et møte med ham*, Brev fra Sven Elvestad, intervju med Adolf Hitler

²⁴² Tidens Tegn 01.03.23, *Utlandet idag*, Utenriksspalte

²⁴³ Tidens Tegn 23. 01.29, *Systemskiftet i det italienske deputertkammer*, leder

jeg vil ta styret i stedet; mig skal I lystre .... jeg spørger ikke om, hva I vil... i skal; i skal, fordi jeg vil" ²⁴⁴. Det er med andre ord en viss logisk sammenheng mellom denne potensielle forklaringen og det de skrev: Journalistene så en bevegelse som underkjente demokratiet, og som kanskje hadde et mål om å styre autoritært. Denne bevegelsen fikk, gjennom truende opptreden og voldelig agitasjon, makten etter en marsj der titusener av fascister var lettere bevæpnet. Ofte ble hendelsene oktober 1922 omtalt som at Mussolinis bevegelse tvang seg til makten. Makten ble fascistenes etter en "revolusjon", og etter revolusjonen kom et autoritært regime.

Bruken av terror var et annet tegn på at regimet hadde en autoritær tilnærming. Dette kan bidra til å forklare hvorfor avisene antok at regimet var et diktatur. Haakon Øverland påpekte at fascistenes voldsbruk mot kommunistene under generalstreiken sommeren 1922 var et tydelig tegn på at det var fascistene som hadde makten i landet, og ikke regjeringen²⁴⁵. Bruk av terror kan være et viktig verktøy fra makthaverne for å opprettholde et diktatur. Politiske motstandere ble påvirket av de fascistiske kampgruppene. Dette er en av de viktigste årsakene til at det nye regimet kun kan bli omtalt som kvasi-demokratisk. Samtidig er det viktig å minne om at disse kampgruppene delvis var ute av kontroll for partiet. Det var ikke før Det fascistiske Storråd ²⁴⁶ ble opprettet i desember 1922, at kampgruppene ble organisert og underlagt partiet og regjeringen ²⁴⁷. Dette kan ha vært et tegn på at regimet ikke hadde full kontroll så tidlig som november 1922.

Et klart ankepunkt ved Italias parlamentarisme hos Aftenposten ble nevnt i lederen 1. november 1922, nemlig at parlamentet før maktovertakelsen besto av hele 13 partier. Men hva hadde faktisk forandret seg etter Mussolinis regjeringdannelse? Svært lite. Mussolini ledet en koalisjonsregjering med medlemmer fra en rekke partier. Ifølge en av regimets fremste kritikere i samtiden, Gaetano Salvemini, var det ingenting annerledes ved denne regjeringen enn de tidligere ²⁴⁸. Det var ingenting autoritært ved denne regjeringen, og det var ingenting som minnet om et resultat av en revolusjon.

---

²⁴⁴ Aftenposten 17.11.23, *Er den moderne civilisations undergang forestaaende?* Signert artikkel av Glør Th. Mejdell. Her bør det understrekes at sitatet er Mejdells ord. Mejdell har ikke sitert Mussolini.

²⁴⁵ Aftenposten 30.10.23, *Et aar under fasciststyre – Hvad Mussolinis regjering har utrettet*, signert artikkel av Haakon Øverland

²⁴⁶ Det fascistiske storråd = Gran Consiglio del Fascismo

²⁴⁷ Dahl 1996: side 22

²⁴⁸ *ibid.*.

Regjeringen ble dannet 31. oktober 1922. Var det en annen oppfatning av regjeringssammensetningen? Mulig. Tidens Tegn kommenterte nemlig regjeringssammensetningen 2. november 1922, og konklusjonen var meget interessant: Ifølge avisen var fem av de nye ministrene fascister, og fem andre nasjonalister, altså ti ministre tilhørende den ytterste høyrefløy. I tillegg mente avisen at de apolitiske militære fagministrene også sognet til fascistene ²⁴⁹. Denne sammensetningen ledet Tidens Tegn til å konkludere med at Benito Mussolini hadde startet sin æra som Italias diktator. Også dagen før ble det i Tidens Tegn nevnt at det var et bemerkelsesverdig trekk at fascistene, med sine 35 av 508 mandater i deputertkammeret, hadde fått regjeringsmakten. Dette bidrar også til en annen forklaring på hvorfor avisene omtalte det nye regimet som et diktatur. Antallet mandater i deputertkammeret betydde nemlig at fascistene var en mindretallsregjering. For Tidens Tegn var dette likestilt med et mindretallsdiktatur ²⁵⁰. Det ser ut til at fascistenes makt ble overvurdert, fordi Mussolini kun hadde et begrenset handlingsrom i denne regjeringen, men for Tidens Tegn framsto det som om få fascister hadde fått uforholdsmessig mye makt. Det er tydelig at avisene trodde Mussolini hadde langt mer makt enn det han egentlig hadde: "*... det parlamentet, hvis rettigheter han saa brutalt har borteliminert*". ²⁵¹ Enkelte steder finnes også en tanke om at parlamentarismen falt ved maktovertakelsen. Et gjennomgående trekk i avisene i tiden rett etter maktovertakelsen, var at det var en oppfatning om at parlamentarismen hadde falt i 1922, og med den, liberalismen. Da Aftenposten publiserte lederen sin 1. november 1922, var det ikke et spørsmål om parlamentarismen hadde falt, men hva som skulle avløse den. Den hadde allerede falt med fascistenes maktovertakelse. Det at Aftenposten ikke gikk noe særlig inn på hva som hadde erstattet den, annet enn at fascismen ikke nødvendigvis var løsningen, er noe merkelig. Årsaken til det kan kanskje ligge i at avisen manglet en forståelse av hva fascistene sto for.

Man kan også tenke seg at forståelsen av begrepet revolusjon førte til at Italia ble forstått som et diktatur, som en motsetning til det liberale Italia. Dette var Røste inne på i sin avhandling ²⁵²: Han poengterte at bruken av diktaturbegrepet ikke behøvde å bety mer enn at man understreket skillet mellom den liberale staten før Mussolinis

---

²⁴⁹ Tidens Tegn 02.11.22, *Utlandet idag*, Utenriksspalte

²⁵⁰ Tidens Tegn 31.10.22, *Utlandet idag*, Utenriksspalte

²⁵¹ Tidens Tegn 02.11.22, *Utlandet idag*, Utenriksspalte

²⁵² Røste 1969: side 25

makttovertakelse, og den nye staten. Det er også mulig å anta at en sammenlikning mellom den svake regjeringen til Facta, og den nye til Mussolini, som ble oppfattet som svært sterk, førte til at sistnevnte regjering feilaktig ble oppfattet som et autoritært regime allerede ved makttovertakelsen. I så fall må det påpekes at det var en svært vid bruk av begrepet diktatur. En annen mulig forklaring på hvorfor Mussolini ble kalt en diktator, kan ha vært at Mussolini ble forstått som en leder av en ny ideologi som kom til makten, og at Mussolini hadde en slags diktatorisk rolle *i partiet sitt*. Ottar Dahl har tidligere bemerket at den italienske fascismen kanskje kan bli forstått som *mussolinisme*²⁵³, Mussolini var fascismens leder og ideologiske kilde så lenge han levde, og med sitt karismatiske lederskap, hadde han utad tilsynelatende full kontroll over sine tilhengere. Det at Mussolini derimot hadde store problemer med fraksjoner innad i partiet er tidligere vist. Man kan gå langt i å være enig med Røste i at det ikke var sterkere begrunnet enn at det var en sterk autoritet ved makten.

En helt annen forklaring på hvorfor diktaturbegrepet ble brukt er at det var en bevisst bruk av det. På samme måte som muligheten for at revolusjonsbegrepet bevisst kunne bli brukt, kan også diktaturbegrepet ha blitt brukt på den måten. Men hvorfor ville de ønsket å bruke et slik begrep? Som neste kapittel skal vise, var begrepet klart knyttet til noe negativt i den borgerlige delen av samfunnet. Samtidig var det nettopp sterke ledere Tidens Tegn ønsket seg av den norske regjeringen²⁵⁴. Hvis dette var betydningen Tidens Tegn la i begrepet diktatur, hvorfor brukte avisen begrepet som noe negativt da de skulle omtale fascismen? Om det var en bevisst hensikt å oppmuntre borgerskapet til å reagere mot kommunistbølgen, var det liten grunn til å benytte seg av diktaturbegrepet. Hvis fascismen, og dermed et diktatur, var borgerskapets svar på kommunismen, ville oppmuntringen hatt en motsatt effekt. Selv om man skal være forsiktig med å spå samfunnsklassers ønsker, var et diktatur trolig langt unna det norske borgerskapet ønsket seg.

Ifølge Tom Jurin benyttet også Social-Demokraten seg av diktaturbegrepet umiddelbart etter makttovertakelsen. Hovedgrunnen til dette var at fascistene brukte vold for å innta en maktposisjon, og at vold og undertrykkelse trolig ville fortsette også etter makttovertakelsen²⁵⁵. Man kan til dels være enig med Jurin i dette, og det kan til

---

²⁵³ Dahl 1996: side 39

²⁵⁴ Tidens Tegn 28.10.26, *Jubilæum*, leder

²⁵⁵ Jurin 2010: side 43

dels også forklare hvorfor diktaturbegrepet ble brukt, men her lå det samtidig en motivasjon bak bruken, også. Social-Demokraten representerte det fascismen var motstander av, og vice versa. Social-Demokraten hadde en god grunn til å bruke begrepet diktatur for å beskrive det negative ved fascismen. De borgerlige avisene hadde, som vist i kapittel 4, et avgjort mer sympatisk inntrykk av fascismen. Der diktaturbegrepet bevisst kunne blitt brukt i Social-Demokraten for å understreke fascismens negative sider, var det en taktikk som virket svært ulogisk å bruke for de borgerlige avisene, som i utgangspunktet hyllet maktovertakelsen.

Oppsummering

Revolusjonsbegrepet og diktaturbegrepet ble brukt konsekvent av nær sagt alle journalistene, fra maktovertakelsen i 1922 og utover. Kun Arnold Ræstad og Anders Fjelstad kan anses som unntak. Begrepene har en viss logisk sammenheng, og det er muligheter for at denne sammenhengen førte til at bruken av det ene begrepet ledet til det andre. Man kunne kanskje tenke seg en og annen journalist som misoppfattet hendelsene i Italia, men det er bemerkelsesverdig at nesten alle journalistene benyttet det ukritisk. Tok alle feil? Hadde alle skribentene basert seg på de samme telegrammene, hadde det vært rimelig, men begge avisene hadde korrespondenter som skrev brev fra Roma ²⁵⁶. Så hvorfor ble det benyttet i så stor grad? Fascistene brukte begrepet revolusjon bevisst for å skape en entusiasme rundt maktovertakelsen, og for å framstå som en revolusjonær, militaristisk bevegelse. Hvis avisene var begeistret for fascismen, var det kanskje også god grunn for avisene å gjøre det samme. Fascistene sto for en reaksjon mot kommunismen og den politiske utviklingen i Italia. Denne reaksjonen ble nesten uten unntak hyllet, og det er tydelig at avisene gjerne så en reaksjon mot kommunismen og parlamentarismens utvikling i Norge. Dette gjorde likevel ikke at fascismen ble holdt fram som et forbilde, som skulle imiteres og gjøres til etterfølgelse i Norge. Tvert imot, fascismen ble holdt fram som en advarsel gang på gang. En revolusjon var ikke ønsket i Norge. Men om en reaksjon mot kommunismen og det politiske systemet var ønsket, men ikke en revolusjon, skaper det et spørsmål: Hva var holdningen til regimet *etter* reaksjonen? Dette skal kapittel seks ta opp.

---

²⁵⁶ Finn Halvorsen og Jonas Schanche Jonasen for eksempel

6 Holdningen til det autoritære regimet, fra maktøvertakelsen til 1930

Kapittel fire viste at det var en utbredt positiv holdning til at Mussolinis bevegelse kom til makten i Italia. Grunnlaget for det virket først og fremst å være at bevegelsen var en reaksjon mot det eksisterende. Det dreide seg om en reaksjon mot kommunistene og en reaksjon mot det politiske systemet. Men få artikler dreide seg om hva slags politikk fascistene ville føre *etter* at de kom til makten. Dette har en avgjørende betydning for en vurdering av holdningen til avisene.

Dette kapitlet skal se på avisenes generelle holdning til diktatur som statsform. Det skal videre se på de elementene som ble trukket fram som positive etter Mussolinis maktøvertakelse, og som ikke dreide seg om fascismen som en reaksjon. Kapitlet avsluttes ved å drøfte holdningen til Mussolinis "diktatur". Premisset for dette kapitlet er at avisene oppfattet det nye regimet som et fascistisk diktatur. Dersom holdningen til diktaturet var negativ, må man spørre seg om avisene egentlig bare var positive til reaksjonen fascismen sto for.

Utgangspunktet for holdningen til "diktaturet"

Kapittel fem viste at Italia etter oktober 1922 stort sett ble regnet som et diktatur. At det nye regimet ble oppfattet som et diktatur allerede på dette tidspunktet må ha hatt stor betydning for holdningene til det nye regimet. Som vist tidligere, holdt begge avisene liberale verdier høyt. Etter Fedrelandslagets utspill i 1925 om å oppløse Arbeiderpartiet og Det kommunistiske parti, viste også Tidens Tegn at den var sterkt imot forbud av politiske partier. Den liberalistiske tanke var framtrødende hos begge avisene, og med den tanken fulgte ønsket om frihet, og troen på demokratiet. Folkestyret var svært viktig for begge avisene. Tidens Tegn skrev i en leder den 9. november 1922 at "*bare daarer kan mene, at arbeiderne ikke skal ha sin fulde andel i det lovlige folkestyre*"²⁵⁷. Dette viser igjen at avisene knapt kunne kalles for anti-parlamentariske. Avisene sluttet opp om parlamentarismens ide, og de var tett knyttet

---

²⁵⁷ Tidens Tegn 09.11.22, Usignert artikkel uten overskrift

opp mot demokratiets og liberale verdier. Et diktatur forkaster disse demokratiske og liberale ideene, og det er åpenbart at denne konflikten ville skape en naturlig skepsis overfor det nye regimet, ettersom regimet ble forstått som et fascistisk diktatur.

Det lå en naturlig konflikt mellom avisenes politiske grunnholdninger, og tanken om et diktatur. Samtidig er det viktig å påpeke avisenes tilhørighet til borgerskapet, og også den politiske utviklingen i Norge på 1910- og 1920-tallet. Både Tidens Tegn og Aftenposten var hovedstadsaviser og borgerlige aviser. Spesielt sistnevntes lesergruppe tilhørte det høyere lag av samfunnet. I 1937 utførte Det statistiske Centralbyrå en undersøkelse for Aftenposten. I undersøkelsen kom det fram at 52,3 % av all personlig inntekt i Oslo, og 89,9 % av all formue i byen, lå hos Aftenpostens lesere ²⁵⁸. Selv om denne undersøkelsen ble utført om lag et tiår etter denne oppgavens tidsramme, er det illustrerende for avisens tilhørighet til de øverste samfunnslag. Nettopp av denne grunn var Aftenposten en avis som annonsørene søkte seg til. Også på begynnelsen av 1920-tallet var avisen stappfull av annonser. Både Tidens Tegn og Aftenposten var klart tilknyttet borgerskapet, og abonnentene var dominert av gifte menn som hadde hatt stemmerett i en lengre periode ²⁵⁹. Utvidelsen av stemmerett fra 1898 kan ha hatt en viss påvirkning på borgerskapets syn på demokratiet. I 1913 fikk kvinner alminnelig stemmerett, og i 1919 fikk også personer som gikk på fattigkassa eller forsorgen stemmerett. Dette innebar at en betydelig større andel av befolkningen fikk innflytelse i den norske politikken. Dette ble videre utvidet i 1923, da alderen for stemmerett gikk ned fra 25 år til 23 år. Store deler av den borgerlige delen av samfunnet hadde allerede stemmerett, men denne utvidelsen av stemmeretten fikk konsekvenser dem: For det første innebar dette naturligvis en svekket innflytelse. Stemmene ved valg talte mindre. For det andre ble andre politiske saker prioritert. Den borgerlige delen av samfunnet var som oftest bosatt i byene. Med de nye valgordningene kunne også den rurale delen av landet stemme, og for dem var andre politiske saker viktigere enn for dem i byene. Byborgere og bønder hadde mange uenigheter i de politiske spørsmålene ²⁶⁰. Stemmene til den borgerlige delen av samfunnet, altså målgruppen til aviser som Tidens Tegn og Aftenposten, fikk mindre betydning. Denne politiske utviklingen førte Norge mer i

---

²⁵⁸ Wasberg 1960: side 234

²⁵⁹ Wasberg 1960: side 235

²⁶⁰ Helle, Knut & Bjorli, Trond *Aschehougs Norgeshistorie*; bind 10: *Et splittet samfunn (1905-35)* av Knut Kjeldstadli, Oslo 1994: side 206

retning av et demokrati slik vi kjenner det i dag, men det er viktig å ta i betraktning at dette kanskje ikke var en utvikling borgerskapet så på som utelukkende positiv.

For videre å vurdere avisenes holdning til diktaturet, er det relevant å drøfte avisenes indre motorikk. Det første poenget her er mulighetene for interne uenigheter. Avisenes standpunkter kan klart knyttes til det redaktøren og hans ansatte skrev i avisene. Som oftest hadde de en felles politisk plattform, men også i saker der journalistene var avvikende i synspunktene til denne plattformen, må man anta at de tekstene som ble trykket var noe avisene sto inne for. Det beste eksempelet på avvik her må være Arnold Ræstads bidrag i Tidens Tegn. Hans meninger var svært divergerende fra de andre som skrev for avisen, og var den eneste som ikke var spesielt begeistret for maktovertakelsen i 1922. Spørsmålet om hva journalistene selv mente om et diktatur, ble kanskje av en underordnet betydning. For selv om journalistene kanskje kan ha akseptert diktaturet, enten som en midlertidig løsning, eller mindre trolig, en permanent løsning, hadde redaksjonen sin egen politiske linje. Hva Nils Kjær eller Sven Elvestad *egentlig* mente om diktaturet, ble kanskje aldri trykket hvis det brøt med redaktørens politiske holdninger.

Det eksisterte også andre hensyn i avisen, som kanskje var av større betydning. I kapittel en ble Edvard Bulls tre økonomiske hensyn nevnt som et viktig poeng i forbindelse med det avisen trykket. Et utmerket eksempel på at disse hensynene spilte en rolle, var Tidens Tegns støtte til Fedrelandslaget ²⁶¹. Fedrelandslaget ble stiftet i 1925 som en borgerlig propagandaorganisasjon, og hadde en grunnleggende sak til felles med avisen Tidens Tegn: å danne en borgerlig front for å bekjempe kommunismen. Hans Fredrik Dahl påpeker at denne saken var hovedgrunnen til at foreningen Fedrelandslaget ble opprettet i 1925 ²⁶². At denne organisasjonen fikk et nært samarbeid med Tidens Tegn virket naturlig, og offentliggjøringen av avisen som organisasjonens fremste talerør definerte tydeligere avisens politiske holdninger utad. Denne koblingen ble imidlertid til dels skadelig for avisens omdømme. Fedrelandslaget foreslo i november 1925 at Arbeiderpartiet og Det kommunistiske parti skulle tvangsoppløses, et trekk som gikk imot demokratiske idealer. Fedrelandslaget ble naturligvis skarpt kritisert fra venstresiden, og det ble anklaget for å være fascister. Dette begrenset seg likevel ikke bare til venstresiden i politikken. Også andre borgerlige

---

²⁶¹ Thommessen 2009: side 172 og 173

²⁶² Dahl 1971: side 59

aviser tok avstand fra forslaget, og Tidens Tegn måtte gå ut å beklage henvendelsen. Fedrelandslagets utspill ble svært tyngende for profilen til organisasjonen. Tidens Tegn, som organisasjonens talerør, ble til dels dratt med i dragsuget ²⁶³. Anklagene om at avisen hadde fascistiske sympatier, ble ytterligere styrket da den forsøkte seg med et opprop for å få Fridtjof Nansen som en samlingskandidat for de borgerlige partiene, etter Mowinckel-regjeringens fall 27. februar 1926 ²⁶⁴. Om avisene skulle stille seg positive til et regime de selv anså som autoritært, kunne altså konsekvensene bli negative. På 1920-tallet tilhørte de aller fleste nasjonale avisene et politisk parti. Dette gjorde at kundene i større grad valgte å kjøpe avisene ut i fra sitt eget politiske ståsted, og hadde en forventning om hva avisen skulle inneholde. Av de to avisene var det kanskje Aftenposten som måtte ta mest hensyn til både kundene, annonsørene og partiet avisen var knyttet til. Avisen hadde flest lesere i Norge, flest annonsører, og var tilknyttet et langt større parti enn Tidens Tegn. Avisene sto, som nevnt, for en liberal tanke. En aksept av et diktatur ville bryte helt med avisenes politiske holdninger. Man må anta at en hyllest av et diktatur må ha sittet langt inne for de fleste som skrev for de to avisene. Og på toppen av det var det kanskje enda vanskeligere for redaktørene å trykke noe som minnet om en hyllest av et diktatur, når deres egne politiske standpunkter lå langt fra alt som luktet av et autoritært styre. Med dette som utgangspunkt, er det vanskelig å forstå hvordan en redaksjon med liberalistiske grunnholdninger skulle publisere positive artikler om et regime de selv oppfattet som et diktatur.

Hva ble ansett som positivt ved det nye regimet?

Som oftest knyttet de ulike skribentene fascismen til borgerskapet. Dette var tilfellet i de usignerte artiklene i begge avisene. Også flere av de signerte artiklene var inne på dette. Selv forfattere som Arnold Ræstad, som ikke var helt komfortabel med å knytte fascismen til noen klasse, mente at fascismen tjente borgerskapets interesser ²⁶⁵. Dette gjør at man skulle forvente en naturlig sympati til fascismen fra borgerskapet, på lik linje med at arbeiderklassen var tilknyttet kommunismen. Om fascismen tjente

---

²⁶³ Thommessen 2009: side 173

²⁶⁴ Thommessen 2009: side 169

²⁶⁵ Ræstad 1924: side 26

borgerskapets interesser, var det en mulighet for at det falt i god jord hos de borgerlige norske avisene.

Et av de første elementene man legger merke til som positivt ansett, var effektiviseringen av statssystemet. Dette har naturligvis en sammenheng med reaksjonen mot det politiske systemet. Selv om institusjonene forble de samme etter maktovertakelsen, ble Mussolini hyllet for å ha halvert antallet statsansatte, som i grunn bare tok opp tid og penger.²⁶⁶ Forenkling og besparelser i statens administrasjon var ansett som svært positivt. Dette ser man eksempelvis i Haakon Øverlands artikkel på årsdagen for maktovertakelsen. Øverland ble sterkt imponert over alle resultatene Mussolini hadde utrettet. En av disse faktorene var effektiviseringen av staten. "*det italienske diktaturet har oppnådd imponerende resultater*"²⁶⁷. Et annet positivt trekk fascismen bragte med seg, ifølge flere journalister, var etableringen av ro og orden i gatene. Som nevnt var det akkurat dette Aftenposten først og fremst anså som statens ansvar, og alt utover det var utenfor statens oppgaver. Men selv om ro og orden er et positivt trekk isolert sett, var dette en konsekvens av politisk undertrykkelse og bruk av terror, to virkemidler som klart kan knyttes til et diktatur. Et typisk trekk ved et moderne diktatur, er at det har kontroll over en militær gren, som kan holde opposisjonen i sjakk²⁶⁸. Arnold Ræstad understreket også dette: Ro og orden kom som en følge av terror²⁶⁹. Likevel var resultatet, også ifølge Ræstad, noe positivt. Det var disiplin på arbeidsplassene, og det ble jobbet og produsert²⁷⁰. Arbeidskonflikter var kostbare, i tillegg førte arbeidsroen til at produksjonen økte. Heller ikke streikeforbud var noe grunnleggende negativt. Tvert imot, staten opptrådte altfor tålmodig i tilfeller av både streik og lockout, mente Tidens Tegn²⁷¹. Jonas Schanche Jonassen var også svært positiv til statens innblanding i arbeidskonflikter²⁷². Staten, mente Jonassen, var en nøytral og rettferdig part i konflikten, og den hadde i tillegg interesse av å skape to

---

²⁶⁶ Tidens Tegn 02.11.22, *Utlandet idag*, utenriksspalte og Aftenposten 30.10.23, *Et aar under fasciststyre – Hvad Mussolinis regjering har utrettet*, signert artikkel av Haakon Øverland

²⁶⁷ Aftenposten 30.10.23, *Et aar under fasciststyre – Hvad Mussolinis regjering har utrettet*, signert artikkel av Haakon Øverland

²⁶⁸ Smeltser 2003: side 3646

²⁶⁹ Ræstad 1924: side 52

²⁷⁰ Ræstad 1924: side 51

²⁷¹ Tidens Tegn 10.04.24, *Sund reaktion*, leder

²⁷² Tidens Tegn 06.08.26, *En av fascistens originaleste nyskapninger*, signert artikkel av Jonas Schanche Jonassen

fornøyde parter ²⁷³. I en avis hvor holdningen var at staten skulle holde seg unna det meste, kan det synes overraskende at Jonassen hadde denne holdningen. Fokuset til Jonassen lå imidlertid på å oppheve klassekampen og å skape et samarbeid mellom arbeidsgiver og arbeidstaker. Dette ville i sin tur gagne nasjonen, noe Jonassen var meget opptatt av. Haakon Øverland var også begeistret for å slå ned de gjentatte streikene i Italia. Øverland viste også at han heller ikke var spesielt skeptisk til bruken av vold fascistene utøvde i forbindelse med kommunistenes forsøk på generalstreik i august 1922.²⁷⁴ Det var produksjonen som måtte være prioriteringen. Å skape orden i forholdet mellom arbeidstaker og arbeidsgiver var en sentral tanke hos regimet ²⁷⁵

Det som oftest ble rost etter at Mussolini kom til makten, var den økonomiske politikken regimet førte. Hovedårsaken til dette var at Mussolini klarte å snu statsunderskudd til statsoverskudd ²⁷⁶. Italias økonomi etter den første verdenskrigen var svært slett, og den var også i dype problemer da Mussolini ble statsminister. Hans største utfordring, mente avisene, var å snu trenden. Tidens Tegn skrev i lederen "Systemskifte i det italienske deputertkammer" at økonomiske resultater var viktigere enn politiske utfordringer ²⁷⁷. Enkelte skribenter innså også at dette kanskje ikke ville latt seg gjøre å skape ro og orden innenfor demokratiske rammer, og at det var gjennom diktaturet det var mulig for regimet å forbedre økonomien ²⁷⁸. Likevel var dette nødvendig. Den økonomiske situasjonen gjorde at det var noe lettere å fordøye den autoritære tilnærmingen. Man kan derfor påstå at Tidens Tegn mente at det var legitimt å fungere som et autoritært regime så lenge økonomien forbedret seg, men at det var av midlertidig gyldighet. Valutapolitikken ble erklært for en suksess, blant annet av Jonas Schanche Jonassen i Tidens Tegn, og Ørnulf Ree i Aftenposten ²⁷⁹. Det er klart at de artikkelforfatterne som beskjeftiget seg med økonomisk politikk ga den nye regjeringen i Italia positive bemerkninger. Dette var kanskje ikke så rart: Hovedlinjen i den

---

²⁷³ *ibid.*

²⁷⁴ Aftenposten 30.10.23, *Et aar under fasciststyre – Hvad Mussolinis regjering har utrettet*, signert artikkel av Haakon Øverland

²⁷⁵ Dahl: side 50

²⁷⁶ Tidens Tegn 10.08.26, *Fascisme*, signert artikkel av Olav Thommessen

²⁷⁷ Tidens Tegn 25.01.29, *Systemskiftet i det italienske deputeretkammer*, leder

²⁷⁸ Tidens Tegn 21.06.27, *Quo vadis, Mussolini?*, signert artikkel av Jonas Schanche Jonassen

²⁷⁹ Tidens Tegn 28.12.27, *Lirens stabilisering. Resultatet av Italiens glimrende valutapolitikk*, signert artikkel av Jonas Schanche Jonassen. Aftenposten 24.5.27, *Mussolini og liren*, signert artikkel av Ørnulf Ree

økonomiske politikken regimet førte de første årene, var liberalistisk, påpeker Ottar Dahl ²⁸⁰. Staten oppmuntret et fritt næringsliv, og blandet seg sjelden inn før bankene havnet i krise. Dette var noe de norske avisene var store tilhengere av. Mot slutten av 1910-tallet og begynnelsen av 1920-tallet var statens rolle i næringslivet et betent tema. Dette ser man blant annet ved kritikken Norges Handelsstands Forbund førte mot staten ²⁸¹. Den gikk for langt inn på den private næringsvirksomhet. Rosen av den økonomiske politikken var også Andreas Røste klart inne på ²⁸². Det er før øvrig interessant å se at Ræstad var høyst kritisk til denne hyllesten av Mussolini. Han påpekte at dette ikke var fascismens fortjeneste ²⁸³. Den positive utviklingen av økonomien i Italia var for Ræstad ikke et resultat av den fascistiske ideologien ²⁸⁴.

At den økonomiske politikken omtales som liberalistisk, skaper et spørsmål: hvis fascistene førte en liberal økonomisk politikk, kolliderer ikke det da med fascismens anti-liberale ideologi? Her er det viktig å skille mellom liberalisme på et politisk plan, og liberalisme på et økonomisk plan. Disse to politiske tankene har på italiensk fått hvert sitt begrep, henholdsvis *liberalismo* og *liberismo*. Disse behøver ikke å ha en sammenheng mellom hverandre, og den politikken regimet førte på 1920-tallet viser nettopp det. Fascismen var anti-liberal på det politiske planet, men ikke på det økonomiske planet, i hvert fall på 1920-tallet. Begge avisene var liberale når det kom til økonomisk politikk, og støtten til den liberale økonomiske politikken til Mussolinis regjering synes dermed ganske naturlig.

Som nevnt i kapittel fire, var det ikke så mange artikler som gikk direkte inn på fascismen som ideologi. En av punktene som ble trukket fram som en del av fascismens ideologi var nasjonalismen. Dette virket stort sett å være et avgjort tegn. Mussolini ble hyllet for å ha skapt en fedrelandsfølelse i Italia, og bundet sammen folket. Dette var et viktig poeng for avisene. Tidens Tegn fikk etter hvert en sterk kobling til Fedrelandslaget fra 1925, en svært nasjonalistisk organisasjon, og det er interessant å notere seg den positive holdningen til nasjonalfølelsen i fascistenes politikk på begynnelsen av 1920-tallet. Mussolini ble også hyllet for at han tilsynelatende satte nasjonen foran alt annet.

---

²⁸⁰ Dahl 1996: side 50

²⁸¹ Kjeldstadli 1994: side 85

²⁸² Røste 1969: side 211

²⁸³ Ræstad 1924: side 44

²⁸⁴ *ibid.*

”Diktatoren”

Tormod Valaker skrev i sin bok *”Mussolini er ingen diktator i den borgerlige pressen på 20- og 30-tallet”* ²⁸⁵. For det første mente Valaker at begrepet diktator var et negativt ord for den borgerlige pressen. Denne påstanden kan også støttes ut i fra drøftingen i denne oppgaven. Begrepene diktator og diktatur var som regel negative. For det andre ble ikke Mussolini negativt ansett i de borgerlige avisene på 1920- og 1930-tallet. Andreas Røste kom også fram til samme konklusjon ²⁸⁶. Ingen fikk mer ros og skryt enn Mussolini. Mussolini var ingen fæl tyrann for de borgerlige norske avisene, selv om han ble omtalt som diktator, og selv om begrepet hadde en klar negativ klang. Ottar Dahl har tidligere påpekt at tilslutning til eller aksept av regimet kan forstås som *mussolinisme*, mer enn fascisme, spesielt i regimets første fase ²⁸⁷. I de artiklene som tar for seg regimet, og ikke forklarer hva fascismen var en reaksjon på, var det i stor grad Mussolini som var årsak til positive bemerkninger. Tett på alle journalistene omtalte Mussolini positivt, alt fra ledere og faste spalter, til signerte artikler. I Aftenpostens morgenummer den 6. november ble det trykket to spalter om den ferske statslederen, og stort sett det meste var positivt, alt fra hans rette nese til hans evne som redaktør i *”Avanti”* ²⁸⁸. Haakon Øverland i Aftenposten var også helt klart en av dem som var tydelig begeistret for Mussolini. Det ser nesten ut til at Øverland mente at alle positive utviklingstrekk i Italia var et resultat av Mussolinis arbeid, og for Italias skyld måtte Mussolini fortsette denne glimrende innsatsen ²⁸⁹. Tidens Tegn skilte seg ikke stort fra Aftenposten: Det var ingen tvil om at Mussolini var den viktigste årsaken til at fascismen *”vant”* i 1922 ²⁹⁰. Det framsto som at det var *Mussolini* som vant over kommunistene, at *Mussolini* hadde kommet til makten, og at *Mussolini* har skapt fred og ro i Italia. Finn Halvorsen spurte i 1927 retorisk om hva Mussolini hadde gjort for Italia i løpet av fem

---

²⁸⁵ Valaker 199: side 24

²⁸⁶ Røste 1969: side 215

²⁸⁷ Dahl 1996: side 39 og Dahl 1996: side 38

²⁸⁸ Aftenposten 06.11.22, *Fascisternes leder*, usignert artikkel

²⁸⁹ Aftenposten 30.10.23, *Et aar under fasciststyre – Hvad Mussolinis regjering har utrettet*, signert artikkel av Haakon Øverland

²⁹⁰ Tidens Tegn 30.07.23, *Den nye tyske revolution*, leder

år ved makten²⁹¹. Svaret var naturligvis nesten alt. Det handlet ikke om hva fascismen hadde utrettet. Det handlet om hva Mussolini hadde utrettet. I artikler som uttrykte begeistring over fascismen, ble det nesten naturlig at Mussolini rost opp i skyene. Ord som geni²⁹² og helt²⁹³ ble flittig brukt. Den siden som ble ansett som mest beundringsverdig var hans evne til å tvinge gjennom saker i det politiske systemet. En av de viktigste grunnene til at de borgerlige avisene avskydde parlamentarismen i både Norge og Italia, var ineffektiviteten i byråkratiet. Mussolini ble hyllet for å halvere antall statsansatte kort tid etter hans inntreden som statsminister. Akkurat dette var Bjarne Eide særlig begeistret for. Selv om det åpenbart var en innrømmelse overfor autoritære tendenser, var det viktigere for Eide at en mann styrte nasjonen, og ikke "hundreder som skvadronerer i en forsamling rundt en presidentstol"²⁹⁴. For Eide var det oppmuntrende at Italia ble ledet av en person, men det var kanskje enda mer oppmuntrende at Italia ble ledet av en genial fører²⁹⁵. Mussolini var en strålende leder, lik som Poincaré i Frankrike, ifølge Bjarne Eide²⁹⁶. Denne hyllesten av Mussolini gjaldt ikke bare artikler som allerede hadde stilt seg positive til fascismen. Selv i artikler kritiske til diktaturet, kom diktatoren Benito Mussolini ut av det på en god måte. Det er interessant å merke seg at Arnold Ræstad, som totalt sett var den mest kritiske til fascismen i de to avisene, også anerkjente Mussolinis rolle. Han mente at noe av fascismens problem var at dens tilhengere ikke tilhørte noen ensartet masse. Den tilhørte ingen bestemt klasse. Med andre ord kunne fascismen etter hvert stoppe opp, siden det ikke forelå noen klare klasseinteresser. Likevel var Mussolini i stand til å skape nye impulser og ideer, ifølge Ræstad²⁹⁷. Uten Mussolini ville fascismen straks få problemer. Ræstad stilte spørsmålet om hvorvidt fascismen i det hele tatt kunne eksistere etter Mussolinis avgang.²⁹⁸ Mussolinis evner som både taler og skribent ble sammenliknet med Karl Marx. Men samtidig med anerkjennelsen av at Mussolini var en

---

²⁹¹ Aftenposten 05.11.27. *Femaarsdagen for marsjen mot Rom. Italiens vei under Mussolini. Fra et kaotisk og fattig land til en stormakt i stadig vekst*, signert artikkel av Finn Halvorsen

²⁹² se blant annet Tidens Tegn 28.12.27, *Lirens stabilisering. Resultatet av Italiens glimrende valutapolitikk*, signert artikkel av Jonas Schanche Jonassen

²⁹³ Tidens Tegn 11.11.22, *Mussolini*, signert artikkel av Nils Kjær

²⁹⁴ Tidens Tegn 20.10.23, *Om Mussolini. Til Olaf Bull*, signert artikkel av Bjarne Eide

²⁹⁵ *ibid.*

²⁹⁶ *ibid.*

²⁹⁷ Ræstad 1924: side 37

²⁹⁸ Ræstad 1924: side 24

”fremragende fører”²⁹⁹, var Ræstad en av dem som begrenset seg mest i rosen, rett og slett fordi han ikke så på fascismen som noen løsning på samtidens problemer. Der enkelte forfattere så på Mussolini som en slags supermann, var Ræstad aldri i nærheten av en slik omtale.

Noen av journalistene aksepterte diktaturet, i hvert fall midlertidig. En årsak til det var reaksjonen mot kommunismen og parlamentarismen. Nødvendigheten av å slå ned kommunistisk agitasjon og reagere mot den politiske krisen i landet, gjorde at det var en midlertidig aksept i avisene. En annen årsak var Mussolini selv. Til tider framsto det som greit at diktaturet eksisterte, så lenge det var Il Duce som var diktator. Og dette blir tydelig når man ser at det ble uttrykt stor bekymring for hvordan fascistregimet ville bli om ikke Mussolini sto ved roret lenger. At Benito Mussolini hadde en høy stjerne i de norske borgerlige avisene var klart, men dette var ikke forbeholdt den borgerlige side. Også i kommunistiske Mot Dag ble Mussolini anerkjent som en dyktig mann³⁰⁰. At Mussolini ble så positivt ansett bringer med seg et spørsmål. Som tidligere vist ble Mussolini jevnlig omtalt som diktator. Men hvis den borgerlige pressen nesten bare hadde positive ting å si om Mussolini, hvorfor ble det negative begrepet diktator brukt, også i det tidspunktet han faktisk ikke var en diktator? Det er paradoksalt at diktaturet ble trukket fram som noe av det mest negative ved regimet etter maktovertakelsen, samtidig som diktatoren ble trukket fram som noe av det mest positive. Et mulig svar på det er at Mussolini ikke ble beundret for sin rolle som diktator, men først og fremst sine personlige egenskaper. Beundringen av Mussolini virker å være basert på personlighetstrekkene hans, og i mindre grad hans tilknytning til fascismen. Hans karisma, pågangsmot og intellekt ble holdt fram i flere tilfeller, og skuffelsen over at en likemann ikke eksisterte i Norge ble understreket. Mussolinis personlige egenskaper ble hyllet konsekvent. Aftenposten beklaget i 1925: *”Tænk om borgerpartiene bare kunde enes om at gjennomføre en tiendepart av deres fælles programpost: sparsomhet i statshusholdningen! Men dessværre, vor tid savner ”manden”, den ene”*³⁰¹. I Mussolini hadde de borgerlige avisene funnet seg en sterk leder som de hadde vært på jakt etter³⁰².

---

²⁹⁹ Ræstad 1924: side 23, 24

³⁰⁰ Valaker 1999: side 24

³⁰¹ Aftenposten 02.05.25, *Revolution eller renovation*, leder

³⁰² B. Furre: *Norsk historie 1914-2000*, Oslo 2000: side 91

Ser man igjen på Benedetto Croces teori om hvordan fascismen oppsto, så påpekte han to hovedårsaker: troen på liberalismen hadde falt, og ønsket om sterke statsledere brøt fram. Man skulle forvente at dette gikk hånd i hånd, men for avisenes vedkommende var ikke det tilfellet. Begge avisene hadde en sterk tro på liberalismen, men paradoksalt nok ble ønsket om en sterk leder gjentatt ofte. Til tider virker det som om kritikken av mindretallsregjeringer med svake ledere var like sterk som kritikken mot diktaturer. Det mest ønskelig for avisene virket å være en flertallsregjering i Norge, der en sterk leder var statsoverhode. Mussolini ble gjort til et godt eksempel, og framsto nærmest som en idealmødel for hvordan en statsleder skulle opptre. Tidens Tegn ble utover på 1920-tallet en avis som dyrket sterke ledere, og Røste påpekte at Aftenposten var minst like begeistret for handlekraftige menn ³⁰³. Dette ble også vist da Fridtjof Nansen ble lansert som leder for en borgerlig samlingsregjering ³⁰⁴. Hans Fredrik Dahl peker på at Tidens Tegn også ble en av de viktigste årsakene til at Vidkun Quisling kunne få et navn i norsk politikk, delvis på grunn av at avisen som et medium fikk ytterligere innflytelse i mellomkrigstiden, og delvis fordi det var på den arenaen Quisling gjorde seg best bemerket ³⁰⁵. Avisen ble dermed en kobling mellom dem som ønsket seg en sterk fører i den norske politikken, og Quisling selv.

Holdningen til "diktaturet"

Selv om avisene rett etter maktovertakelsen hadde sterke motforestillinger mot den foregående regjeringen, var det ingen tvil om at avisen hadde minst like store motforestillinger mot et diktatur. Dagen før Mussolinis utnevning av regjeringen slo avisen fast: *"Et mindretalsdiktatur er imidlertid alltid forkastelig fra hvilken side det saa kommer"* ³⁰⁶. Den mener videre: *"Derfor faar man haabe at den nu indtrådte forandring før eller senere igjen vil føre Mussolini og hans parti ind paa lovens vei"* ³⁰⁷. Det var altså klart for avisen at Mussolinis regime allerede 30. oktober 1922 var utenfor loven, og at dette var uakseptabelt. Man kan også se det tydelig i lederen 28. april 1923. Den var en ny hyllest til Mussolini og hans bevegelse, men den forventet videre at Mussolini gikk

---

³⁰³ Røste 1969: side 129

³⁰⁴ Tidens Tegn 02.03.26, *En sterk regjering*, leder

³⁰⁵ Dahl 1971: side 103

³⁰⁶ Tidens Tegn 30.10.22, Utlandet idag, utenriksspalte

³⁰⁷ *ibid.*

vekk fra diktatorveldet sitt så fort som mulig: *"Et diktatorveldet, selv det beste, det mest uselviske og velmenende, kan i vor tid verken bestaa i Italien eller andresteds i længden"*

³⁰⁸. Avisen forklarte videre at fascismen var nødvendig for å stoppe utviklingen i Italia, men at det var like nødvendig å gå tilbake til et *"sundt konstitusjonelt styre"*³⁰⁹.

Fascismens anti-demokratiske natur kolliderte med de to avisenes grunnleggende holdninger. Den hyllesten man kan se av regimets praktiske resultater etter at det kom til makten, virket med andre ord betinget. For alt det positive Mussolini hadde brakt med seg som statsleder, hadde bare midlertidig gyldighet: *"Den største opgave, som venter ham, og som vil være den endelige prøvelsen for hans verk, det er den at føre Italien ind i ordnede parlamentariske forhold"* ³¹⁰. Tidens Tegn var klokkeklare på at parlamentarismen måtte bestå. *"Den er utvilsomt vor naturlige styreform"* ³¹¹. Tidens Tegn sa seg enig i at parlamentarismen ikke var særlig populær på dette tidspunktet, men understreket at den tilhørte *"det norske politiske temperamentet"* ³¹². Diktaturer var kun akseptabelt under ekstraordinære forhold, slik som *"det kaos, som vokste frem under Korenskis snak"* da Lenin tok makten, og da *"Mussolini framstod som en likefrem nødvendighet for at stanse den opløsning, kommunismen i Italien var paa god vei til at frembringe"* ³¹³. For Tidens Tegn gjaldt dette under kriser, og det er tydelig at avisen overhodet ikke hadde sympati for denne styreform. Heller ikke Aftenposten så noe positivt i et diktatur. Mot slutten av 1929 skrev avisen *"hvis vi skal undgå diktaturforsøk hos oss – og de bør undgås (...)"* ³¹⁴. Det var det autoritære ved kommunismen i Sovjet, som var aller mest redselsfullt for den borgerlige fløy i Norge. Hvordan kunne avisene da være fornøyde med en bevegelse som de hadde konkludert med var autoritær? Som Tidens Tegn selv skrev, så underkjente både fascistene og kommunistene demokratiet ³¹⁵. Dette gjør at man bør spørre seg om norske borgerlige journalister hadde akseptert en hvilken som helst politisk bevegelse ved makten i Italia, så lenge den klarte å bryte ned kommunismen. Spørsmålet som presser seg på, er om det var en blind aksept for fascismen, siden den ble oppfattet som at den hindret en kommunistisk revolusjon? Det

---

³⁰⁸ Tidens Tegn 28. 4. 23, Usignert artikkel uten overskrift

³⁰⁹ *ibid.*

³¹⁰ *ibid.*

³¹¹ Tidens Tegn 04.04.24, *Fascisme*, leder

³¹² Tidens Tegn 17.10.23, *Diktatur*, leder

³¹³ *ibid.*

³¹⁴ Aftenposten 21.12.29, *Det går ikke i længden*, leder

³¹⁵ Tidens Tegn 01.03.23, *Utlandet idag*, utenriksspalte

er fristende å svare ja. Revolusjonsfrykten var sterk, og kommunismen var forhatt. Fascismen ble enkelte ganger omtalt som et onde. At fascismen ble satt i forbindelse med kommunismen kan ikke tolkes som et positivt syn: *"Det er ikke bare Mussolini og Primo de Rivera, som representerer fascismen; Poincarè er under andre former fascist, sovjetregjeringen i Rusland likesaa"* ³¹⁶. I en signert artikkel av generalsekretær Wilhelm Dietrichson ble det også nevnt: *"... enten det heter kommunisme eller fascisme, saa bundet det i ordet diktatur"* ³¹⁷. Dette kom også fram i Aftenposten. Norman Angell påpekte at fascisme egentlig bare var *"borgelig bolsjevisme, som bolsjevisme er kommunistisk fascisme"* ³¹⁸. Angell var en av de mest kritiske til fascisme, og var sterkt bekymret for at verden kun hadde to valg i framtiden: det fascistiske diktatur eller det bolsjevistiske diktatur ³¹⁹. Tidens Tegn hadde ingen sympati for et diktatur. Dersom Norge skulle få sin variant av fascismen, og dermed et diktatur, måtte det komme som en konsekvens av et kommunistisk forsøk på å innføre et diktatur: *"vold vil alltid bli mødt med vold, diktatur med diktatur"* ³²⁰. Sammenlikningen mellom fascismen og kommunismen ble gjort en del ganger i avisene. Som oftest gir sammenlikningen i seg selv en mulighet til å betrakte det som ren kritikk mot fascistregimet. Å sette de to ideologiene i samme bås var unektelig negativt. I et valg mellom to ideologier, ville naturligvis kommunismen kommet dårligst ut av det hos enhver borgerlig norsk avis, og det var flere ganger tydelig at et fascistisk diktatur var å foretrekke foran et kommunistisk. Redaktør Rolf Thommessen skrev i 1927 at det var store forskjeller mellom fascismen og kommunismen. For det første var det fascistiske diktaturet *"uendelig mye mer skånsomt enn det i Sovjet"*, og for det andre var målene til de to bevegelsene forskjellige. Det ene kjempet for samarbeid mellom klassene, det andre som en klassekamp. Likevel konkluderte Thommessen med at det ikke var noen *"forskjell paa fascisme, paa sovjetherredømme eller paa hvilket som helst diktatur"* ³²¹. Denne sammenlikningen har dog en begrenset nytte hvis man skal vurdere holdningen til

---

³¹⁶ Tidens Tegn 04.04.24, *Fascisme*, leder

³¹⁷ Tidens Tegn 09.06.27, *Utenomparlamentarisk styre*, signert artikkel av Wilhelm Dietrichson

³¹⁸ Aftenposten 28.10.27, *Fascisme og bolsjevisme – En kritisk studie*, signert artikkel av Norman Angell

³¹⁹ *ibid.*

³²⁰ Tidens Tegn 09.05.27, *En tale om patriotisme og politik holdt for arbeiderne*, Foredrag av redaktør Rolf Thommessen 07.05.27, gjengitt i avisen 09.05.27

³²¹ *ibid.*

fascismen. At fascismen var mindre negativt enn kommunismen i de borgerlige avisene var en selvfølge.

Verken i lederne eller i utenriksspaltene sto det noe positivt om den autoritære tilnærmingen Italia hadde tatt. En typisk usignert artikkel i avisene dreide seg først om en kraftig kritikk av det gamle regimet, dernest en positiv omtale av den reaksjonen fascistene sto for, før den avsluttet med å advare om fascismen og diktaturet. Denne malen kan man kjenne igjen blant annet i Tidens Tegns utenriksspalte ³²². De usignerte artiklene var framfor alt det klareste uttrykket for avisenes politiske holdninger.

Det var likevel et par unntak fra avisenes generelle holdning i de signerte artiklene. De signerte artiklene skilte seg noe mer fra de "offisielle" holdningene. Bjarne Eide var en av få som åpenbart mente at diktaturet var en riktig styreform ³²³. Hans brev til Olaf Bull var en gjennomgående hyllest til diktaturet, slik han oppfattet at Italia var. Eide mente at de liberale prinsippene om demokrati og frihet hadde mistet sitt innhold, og at de kun var flotte i teorien. Disse tankene hadde brakt Italia inn i en krise den ikke kom seg ut av. Alminnelig stemmerett og direkte representasjon viste seg å ikke fungere slik folket hadde håpet og trodd, mente Eide ³²⁴. Svaret på liberalismens krise var diktaturet, men dette var likevel ikke noe negativt for forfatteren. For det første var det dette folket i de ulike nasjonene i Europa faktisk ønsket. Eide skrev blant annet: "*I Italien hyldes diktaturet med begeistring*" og "*Østerrike har git sig over for de indlysende fordele med diktaturet*" ³²⁵. Eide innså at diktaturet var hensynsløst, men det var av underordnet betydning: "*Mussolini er brutal! E poi? Og hvad saa?*" ³²⁶. Det var nasjonens liv som var det viktigste, ikke de liberale prinsipper. Et avgjørende punkt for Eides oppslutning om diktaturet var forskjellen på det sovjetiske diktaturet og det italienske. For der kommunistene drepte og slo ned politiske motstandere, kom det bare positive ting ut av diktaturet i Italia. Landet ble sveiset sammen og skapte en forent nasjon. Diktaturet var rett nok hensynsløst, men for Eide var det én mann som skulle styre nasjonen, og ikke "*hundereder som skvadronerer i en forsamling rundt en præsidentstol*" ³²⁷. Handling måtte bli satt foran teorier. Denne holdningen kom kanskje

---

³²² Se blant annet Tidens Tegn 30.10.22 og 01.03.23, *Utlandet idag*, utenriksspalten

³²³ Tidens Tegn 20.10.23, *Om Mussolini. Til Olaf Bull*, signert artikkel av Bjarne Eide

³²⁴ Tidens Tegn 20.10.23, *Om Mussolini. Til Olaf Bull*, signert artikkel av Bjarne Eide

³²⁵ *ibid.*

³²⁶ *ibid.*

³²⁷ *ibid.*

som en følge av den tidligere nevnte utvidelsen av demokratiet i Norge, men Eide var mer et unntak enn regelen i de to avisene. Han var en av få som så flere fordeler ved diktaturet enn ved demokratiet. Diktaturet som en styreform ble i de aller fleste tilfeller sett ned på i begge avisene.

Oppsummering

Oppfattelsen av at maktovertakelsen var en revolusjon og det nye regimet var et diktatur, må ha hatt en stor betydning for den borgerlige norske avispressen. Fascismen som en reaksjon var helt legitim for avisene, men de hadde samtidig en holdning som avviste diktatur som en styreform. Selv om det var enkelte tendenser til en mistillit mot demokratiet, som man kan se hos Bjarne Eide, kan man ikke si at de tendensene representerte avisenes grunnsyn. Regimet framviste enkelte positive trekk, mente flere skribenter. En forbedret økonomi, ro og orden i samfunnet og effektivisering av statssystemet var elementer som det nye regimet ble rost for. Men de positive kommentarene var likevel betinget på grunn av oppfatningen av at regimet var et diktatur. Avisene mente at regimet før eller senere måtte vende tilbake til folkestyret. Et av de mest karakteristiske tegnene ved fascismen må kunne sies å være den anti-demokratiske og anti-liberale tanken. Dette kan sies om man ser på den italienske fascismen som et historisk fenomen, eller om ser på den som et overnasjonalt fenomen. Diktaturet som styreform var en voldsom motsetning til avisenes grunnholdninger.

Dette kapittelet viste en avsky mot diktaturet, men var i stor grad positive til mannen avisene så på som diktator, Benito Mussolini. En årsak til det var at han representerte mye av det avisene mente Norge savnet. Han framsto som en sterk politisk leder som klarte å tvinge gjennom politiske saker. Han sto fram som en type politiker som var det motsatte av det Tidens Tegn og Aftenposten hadde kritisert i årene rundt maktovertakelsen. Han var også en samlende figur for Italia, og sto som et symbol i kampen mot kommunismen.

7 Konklusjon

Denne studien har søkt å finne et svar på hvorfor Tidens Tegn og Aftenposten så positivt på maktovertakelsen til Mussolini i 1922. En av underproblemstillingene til oppgaven ble drøftet i kapittel fire. Det dreide seg om hvordan de to avisene oppfattet fascismen. Det er karakteristisk for studien av fascismen at det er blitt gitt mange forskjellige forklaringer på den, også forklaringer som er motstridende. Mangelen på et grunnleggende manifest, slik for eksempel kommunismen har, har gitt rom for tolkninger.

De borgerlige avisene i mellomkrigstiden skilte seg ikke ut i så måte. Avisene hadde ingen entydig forklaring på hva fascismen var. Avisenes skribenter var uenige seg i mellom, og avisenes ledere brukte forskjellige forklaringer. To forklaringer på fascismens oppblomstring gikk likevel ofte igjen i begge avisene: Den ene forklaringen var at *fascismen var en reaksjon på kommunismen*. Revolusjonsfrykten i de borgerlige avisene var stor, og at fascistene klarte å hindre en revolusjon i Italia, var utelukkende positivt for de borgerlige norske avisene. Den andre var at *fascismen var en reaksjon på den politiske utviklingen i Italia*. Tilstanden til det politiske systemet i Italia ble også ansett som et stort problem. Kritikken mot systemet i Italia ble forsterket ved at skribentene oppfattet det som evneløst overfor trusselen om en kommunistisk revolusjon. Fascismen reagerte altså på to aspekter som avisene så på som store problemer i Norge, men som de oppfattet som enda større i Italia. *Den reaksjonen fascismen representerte overfor disse to problemene var grunnlaget for en stor hyllest i de norske borgerlige avisene.*

To av de tre klassiske vitenskapelige teoriene om fascismen ble altså brukt som forklaringer på fascismen. Den tredje klassiske teorien dreide seg om fascismen som en reaksjon på en moralsk krise som hadde oppstått på begynnelsen av 1900-tallet. Den ene "moralske sykdommen" Benedetto Croce påpekte, var mistilliten til liberalismen. Den ble sjeldnere brukt som en forklaring, men dette hadde nok en sammenheng med at det var på dette punktet fascismen i størst grad kolliderte med det politiske synet til avisene. Det var ikke de liberale tankene som var problemet for de norske avisen. Tvert

imot, de var grunnleggende politiske verdier for avisene. Parlamentarismen var i utgangspunktet et positivt begrep for avisene, problemet var utviklingen den hadde tatt. Det finnes likevel antydninger til at fascismen ble forklart som et resultat av en moralsk krise. Olaf Bull og Finn Halvorsen er eksempler på skribenter som forklarte fascismen på denne måten. Den andre "moralske sykdommen" var ønsket om sterke ledere i politikken. De borgerlige norske avisene viste selv et ønske om sterke menn ved makten. Et tilsvarende ønske i Italia ble ikke i like stor grad brukt som en *forklaring* på at fascismen fikk tilhengere.

Ønsket om sterke leder gjenspeilte seg i hyllesten av Benito Mussolini. Det store paradokset i avisene var at diktatoren Mussolini ble hyllet, mens diktaturet ble kritisert. Trolig så journalistene gjennom diktatortittelen de selv hadde gitt han, for det var liten tvil om at Mussolini var en hedersmann i de norske avisene. Begge avisene hadde i lengre tid drømt om en sterk leder som kunne binde sammen en regjering. Mussolini var for de fleste skribentene idealpolitikeren de ønsket seg i Norge.

Forsøkene på å forklare fascismen dreide seg først og fremst om å forklare årsaken til at fascismen oppsto, og i mindre grad om fascismens ideer og verdier. Det er interessant å se at skribentenes forsøk på å forklare fascismen, var noenlunde likt de tre klassiske vitenskapelige teoriene om fascismen, i form av at fascismen ble forklart som en reaksjon. Det at avisene fokuserte på at fascismen var en reaksjon kan forklares med at det var nettopp reaksjonen som ble ansett som positiv. Fascismens ideologi ble av sekundær interesse. Det kan også forklares med at fascisme ikke hadde et manifest, og at ideologien ble vanskeligere å forstå. De gangene fascismen ble forsøkt forklart som noe annet enn en reaksjon var det store uenigheter mellom skribentene. Journalistene var for eksempel uenige i spørsmålet om klasses tilhørigheten til fascismen. Avisene var i de usignerte artiklene virket noenlunde enige om at fascismen tilhørte borgerskapet, men i de signerte artiklene var det forskjeller. Tidens Tegns skribent Arnold Ræstad mente at fascismen ikke tilhørte noen klasse, mens Aftenpostens Anton Mohr konstruerte en egen femtestand for å plassere fascismen.

Begeistring for fascismen eller begeistring for reaksjonen?

Et annet spørsmål som ble stilt i kapittel en, var bruken av begrepene revolusjon og diktatur i Tidens Tegn og Aftenposten. Det var et gjennomgående trekk at avisene brukte begrepene *revolusjon* og *diktatur*. Revolusjonsbegrepet ble brukt om

makttovertakelsen til Mussolini, og diktaturbegrepet ble brukt om det nye regimet. Denne oppgaven har vist at det var en feil bruk av begge begrepene. Studien har også vist at begge begrepene ble brukt allerede fra makttovertakelsen oktober 1922 til sent på 1920-tallet, og av alle skribentene. At avisene så på regimet som et fascistisk diktatur så tidlig som 1922, må ha hatt en stor betydning for holdningen til fascismen.

Undersøkelsen har vist at det var en stor begeistring i Tidens Tegn og Aftenposten for den reaksjonen fascismen sto for, men den har også vist at den begeistringen bare var midlertidig og betinget. Det fascismen var en reaksjon på, var nøyaktig det borgerlige aviser anså som store problemer både i Norge ³²⁸. Den positive holdningen var ikke like framtreddende da skribentene skulle kommentere fascismen som noe annet enn en reaksjon. Den økonomiske politikken ble regnet som noe positivt, men den politikken regimet førte på dette området var liberal. Det at regimet førte en liberal økonomisk politikk var helt i tråd med avisenes syn på økonomisk politikk. Også etableringen av lov og orden var et positivt trekk for de fleste skribentene, men som noen av skribentene var inne på, var det et resultat av at parti-militiaen brukte vold som et virkemiddel.

Et diktatur i Italia virket å være *akseptabelt* for enkelte skribenter, i det minste for et par år. I krisetider var det viktigste å gjenreise nasjonen. Italia ble ansett for å være inne i en mørk dal i tiden før Mussolinis makttovertakelse. Det var åpenbart at avisene mente Mussolini fungerte som en slags redningsmann: "*Mussolini har med et grepatak*" *revet Italiaen op av forsumpingens myr*" ³²⁹. Dette skinner gjennom i den positive holdningen til den forbedrede produksjonen og opprettelsen av ro og orden. At Italia hadde blitt et diktatur var en stor synd, ifølge Tidens Tegn, men samtidig mente den: "*det er ikke mindre tvil om, at den (fascismen) har reddet Italiaen*"³³⁰. Likevel var det helt klart at begge avisene ønsket at regimet så fort som mulig gikk tilbake til å bli et demokratisk regime.

Avisene var meget kritiske til at regimet var et diktatur. Og ettersom dette var et såpass karakteristisk element ved fascismen, er det vanskelig å si at avisene var begeistret for ideologien fascisme. Flere av de usignerte artiklene påpekte også at fascismen ikke var noe for Norge. Fascismen ble først og fremst holdt fram som en

---

³²⁸ Kjeldstadli 1994: Side 206

³²⁹ Tidens Tegn 20.10.23, *Om Mussolini. Til Olaf Bull*, signert artikkel av Bjarne Eide

³³⁰ Tidens Tegn 07.05.26, "*Byselgere og kontorister*", leder

advarsel, mye på grunn av den autoritære tilnærmingen: "*Flertallsstyret er det beste vern mot fascismen*"³³¹. Men hvis fascismen ble holdt fram som en advarsel, og aldri som et forbilde, hvordan kan man da konkludere med at fascismen var positivt ansett? Hadde fascismen vært en ideologi avisene sluttet seg opp om, hadde de oppfordret til en revolusjon også i Norge. Det ble aldri gjort. I Italia var innføringen av diktaturet til en viss grad anerkjent som *berettiget* av journalistene, ettersom den demokratiske tradisjon ikke sto like sterkt der som i Norge. Enkelte journalister understrekte forskjellen på den politiske mentaliteten mellom Norge og Italia. I Norge var det en klar demokratisk tradisjon, i motsetning til Italia. Tidens Tegns Arnold Ræstad påpekte at "*det er sandsynlig at flertallstyre og parlamentarisme ikke har nogen form som virker absolutt tilfredsstillende i Italien*"³³². Italia hadde i tillegg kommet til et stadium der en reaksjon mot kommunismen og parlamentarismen ikke bare var gunstig, men tvingende nødvendig. For Tidens Tegn og Aftenpostens del var det av ytterste viktighet at Norge aldri kom til et punkt der en revolusjon var nødvendig: "*Se til Italien! Vi vil ingenlunde dit.*"³³³

---

³³¹ Tidens Tegn 25.08.25, *Fascisme og flertalsstyre*, leder

³³² Ræstad 1924: Side 54

³³³ Tidens Tegn 09.11.22, Usignert artikkel uten overskrift

Litteraturliste

Bull, Edvard *Den moderne pressen som historisk kilde*, i *Scandia*, Lund 1929: side 1-30

Clark, Martin *Modern Italy, 1871-1995*, London 2008

Collotti, Enzo *Fascismo, fascismi*, Milano 2004

Dahl, Hans Fredrik *Norge mellom krigene : det norske samfunn i krise og konflikt 1918-1940*, Oslo 1971

Dahl, Hans Fredrik *Fascismen i Norge 1920-40*, i *Kontrast*, 3/1966, s. 4-17

Dahl, Hans Fredrik *De store ideologienes tid*, bind 5 i Eriksen, Trond Berg og Sørensen, Øystein (red) *Norsk idéhistorie*, Oslo 2001

Dahl, Hans Fredrik (hovedred.) *Presse, parti og publikum 1880-1945*, red. av Ottosen, Rune. (bd. 2 av *Norsk presses historie 1660-2010*, Oslo 2010)

Dahl, Ottar *Fra konsens til katastrofe: kapitler av fascismens historie i Italia*, Oslo 1996

De Felice, Renzo *Le interpretazioni del fascismo*, Roma 1991

Di Scala, Spencer *Italy : from revolution to republic : 1700 to the present*, Boulder, Colo. 2004

Dunnage, Jonathan *Twentieth-Century Italy: A Social History*, London 2002

Furre, Berge *Norsk historie 1914-2000*, Oslo 2000

Gentile, Emilio *Fascismo: Storia e interpretazione*, Roma 2002

Gentile, Emilio *La via italiana al totalitarismo. Il partito e lo stato nel regime fascista*, Roma 1995

Gregor, A. James *Interpretations of fascism*, University of Berkeley 1974

Griffin, Roger (ed.) *Fascism*, Oxford 1995

Jurin, Tom Tomislav "*Banditternes chef, signore Mussolini*" : *Social-Demokratens/Arbeiderbladets syn på den italienske fascismen, og den italienske samfunnsutviklingen, 1920-1925*, Oslo 2010

Kjeldstadli, Knut *Fortida er ikke hva den en gang var: en innføring i historiefaget*: Oslo 1999

Kjeldstadli, Knut *Et splittet samfunn (1905-35)* bind 10 i Helle, Knut og Bjorli, Trond (hovedred.) *Aschehougs Norgeshistorie*. Oslo 1994

Mussolini, Benito *Opera Omnia di Benito Mussolini*, I-XXXVI, Firenze 1951-1962

Nærbøvik, Jostein *Antiparlamentariske straumdrag i Noreg 1905-1914 : ein studie i motvilje*, Oslo 1969

Nævestad, Espen "[H]vor en fast haand og en vilje faar lov til at raade" : *vurdering av den italienske fascismen blant borgerlige i Norge 1922-28*, i *Fortid*, 3/2010, s 64-68

Pauley, Bruce F. *Hitler, Stalin, and Mussolini : totalitarianism in the twentieth century*, Wheeling 2009

Payne, Stanley G. *A history of fascism, 1914-1945*, Madison (University of Wisconsin) 1995

Payne, Stanley G. *Fascism : comparison and definition*, Madison (University of Wisconsin) 1980

Petersen, Jens "Chapter 1: The History of the concept of Totalitarianism in Italy" i H. Maiers (red) *Totalitarianism and political religions. Volume 1: Concepts for the Comparision of Dictatorships*, Routledge 2004

Røste, Andreas *Tre Oslo-aviser, Italia og fascismen 1922-29*, Oslo 1969

Sabbatucci, Giovanni og Vidotto, Vittorio *Storia Contemporanea – Il novecento*, Bari 2008

Smeltser, Neil J. & Baltes, Paul B. *International encyclopedia of the social & behavioral sciences*, Amsterdam 2003. Tilgjengelig elektronisk:
<http://www.sciencedirect.com/science/referenceworks/9780080430768>

Sørensen, Øystein *Drømmen om det fullkomne samfunn : fire totalitære ideologier - én totalitær mentalitet?*, Oslo 2010

Sørensen, Øystein *Solkors og solidaritet : høyreautoritær samfunnstenkning i Norge ca. 1930 – 1945*, Oslo 1991

Thommessen, Henrik P. *Fra triumf til tragedie : avisbedriften Tidens tegn 1910-1941*, Oslo 2009

Valaker, Tormod "Litt fascisme, hr. statsminister!" – *Historien om den borgerlige pressen og fascismen*, Oslo 1999

Wasberg, Gunnar Christie *Aftenposten i hundre år : 1860-1960*, Oslo 1960

Wasberg, Gunnar Christie *Norsk presse i hundre år: 1820-1920*. Oslo 1969

Wolff, Elisabetta Cassina *Starting from the end: fascist ideology in post-war Italy (1945-1953)*, Oslo 2008

Østerud, Øyvind *Statsvitenskapelig leksikon*, Oslo 2007

Kilder

Aftenposten i perioden 28.10.22 – 31.12.29

Tidens Tegn i perioden 28.10.22 – 31.12.29

Ræstad, Arnold "*Italiensk fascisme – indtryk og studier*", Kristiania, 1924